

UNIJA POSLODAVACA
CRNE GORE
MONTENEGRIN EMPLOYERS FEDERATION

STVARANJE AMBIJENTA ZA ODRŽIVI RAZVOJ PREDUZEĆA U CRNOJ GORI

izvještaj

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-658-01-4
COBISS.CG-ID 23756304

Stvaranje ambijenta za održivi razvoj preduzeća u Crnoj Gori

- izvještaj -

Podgorica, decembar 2013. godine

Unija poslodavaca Crne Gore

Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG) je nezavisna, nevladina, nepolitička i neprofitna organizacija zasnovana na dobrovoljnom članstvu. UPCG je osnovana i registrovana 9. aprila 2002.godine. Rješenjem Ministarstva rada i socijalnog staranja od 30.08.2005.g, Uniji poslodavaca Crne Gore je utvrđen status reprezentativnosti čime ona postaje krovna poslodavačka organizacija u Crnoj Gori i kao takva predstavlja nezavisan glas biznisa na unutrašnjem i međunarodnom planu. Potpisivanjem Nacionalnog tripartitnog sporazuma 28. decembra 2006.g. UPCG postaje socijalni partner – zvanični zastupnik poslodavaca u odnosima sa Vladom i sindikatima.

Članstvo UPCG čine preduzetnici, mala i srednja preduzeća, veliki privredni sistemi, udruženja poslodavaca na lokalnom i granskom nivou i nevladine organizacije. Članovi UPCG učestvuju sa oko 80% u ukupnom BDP-u crnogorske privrede i zapošljavaju oko 65% radne snage u privredi.

UPCG je priznata na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou. UPCG je član Međunarodne organizacije poslodavaca (IOE) i Businesseurope, jedan je od osnivača Centra za poslodavce Jadranske regije (AREC) i prvi potpisnik UN Global Compact-a (Strateške inicijative Ujedinjenih nacija za preduzeća) u Crnoj Gori. UPCG blisko sarađuje sa Međunarodnom organizacijom rada (ILO) uz čiju podršku je i osnovana i djeluje u skladu sa njenim konvencijama i preporukama.

UPCG je osnovala Asocijaciju poslovnih žena Crne Gore i pomogla osnivanje drugih udruženja poslodavaca na lokalnom i granskom nivou. UPCG ima potpisane sporazume o saradnji sa krovnim poslodavačkim organizacijama iz regionala i šire, kao i sa međunarodnim institucijama i organizacijama.

UPCG aktivno doprinosi unaprjeđenju poslovnog ambijenta i eliminisanju biznis barijera i nudi širok spektar usluga svojim članovima. Osim zastupanja interesa poslodavaca u tripartitnim radnim grupama i tijelima na nacionalnom nivou, koja se bave izradom zakonskih i podzakonskih akata, strategija, akcionih planova itd., usluge za članstvo obuhvataju i pravne savjete u svim oblastima relevantnim za rad preduzeća, ekonomske analize i istraživanja, seminare i obuke, izradu publikacija, implementaciju projekata iz EU fondova, umrežavanje poslodavaca na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Ova publikacija štampana je uz (finansijsku) podršku (Biroa za poslodavačke aktivnosti) Međunarodne organizacije rada.

Odgovornost za stavove izražene u ovom izvještaju snosi autor. Međunarodna organizacija rada (MOR) ne snosi odgovornost za ispravnost, tačnost i pouzdanost materijala, informacija ili stavova iznešenih u ovom izvještaju.

Sadržaj

Predgovor	5
Skraćenice i akronimi	6
Izvršni rezime.....	7
Metodologija	10
1. Uvod	11
2. Politički elementi	13
2.1. Mir i politička stabilnost	16
2.2. Dobro upravljanje	18
2.3. Socijalni dijalog	26
2.4. Poštovanje univerzalnih ljudskih prava i međunarodnih standarda rada.....	28
3. Ekonomski elementi.....	31
3.1. Jaka i stabilna makroekonomска политика и добро управљање економијом.....	36
3.2. Trgovina i održive ekonomske integracije.....	44
3.3. Stvaranje podsticajnog pravnog i regulatornog okvira	51
3.4. Vladavina prava i zaštita svojinskih prava.....	57
3.5. Fer konkurenca	61
3.6. Informaciono komunikacione tehnologije	67
3.7. Pristup finansijskim uslugama	73
3.8. Fizička infrastruktura	81
4.Socijalni elementi	85
4.1. Preduzetnička kultura	88
4.2. Obrazovanje, obuka, i cjeloživotno učenje	90
4.3. Socijalna pravda i socijalna inkluzija	95
4.4. Adekvatna socijalna zaštita	99
5. Ekološki elementi	101
5.1. Odgovorno upravljanje životnom sredinom	102
6. Procjena rezulata i predlog mjera	105
Bibliografija	109

Predgovor

Opredjeljenje Crne Gore za ulazak u članstvo Evropske unije povod je za ozbiljno preispitivanje stanja i prilika na tržištu, a prije svega za analizu poslovnog ambijenta, vidljivih i nevidljivih biznis barijera, kao i svih drugih ograničenja koja utiču na održivost, stabilnost i razvoj privrednih subjekata na nacionalnom i lokalnom nivou. Ovo posebno s aspekta mikro, malih i srednjih preduzeća koja, kao generator ekonomskog rasta i zapošljavanja, predstavljaju važan preduslov ukupnog rasta proizvodnje, izvoza, efikasnosti i konkurentnosti.

Kao mala ekonomija, Crna Gora ne može uticati na promjene na globalnom tržištu, što potvrđuje i svjetsku ekonomsko-finansijsku krizu koja se veoma negativno reflektovala na crnogorsku privrodu. Nezavidan položaj privrednih subjekata se, u najkraćem, ogleda u problemima u dužničko-povjerilačkim odnosima, visokoj zaduženosti, otežanoj naplati potraživanja i obezbjedenja nedostajućih finansijskih sredstava za tekuće obaveze. Kriza je uticala na povećanje broja ugašenih preduzeća i onih čiji su računi u blokadi, smanjenje njihove likvidnosti, a time i na smanjenje ukupnih privrednih aktivnosti u zemlji. Zato se kao jedan od najvećih izazova iz ugla privrednih subjekata prepoznaje pitanje – kako sačuvati biznis i održati posovanje?

Predstavljujući glas poslodavaca Crne Gore, UPCG kontinuirano radi na kreiranju boljeg poslovnog ambijenta obezbjeđujući informacije o realnom stanju stvari kako bi uticala da reforma politika ide u adekvatnom pravcu. Ovaj izvještaj je rezultat istraživanja sprevedenog uz podršku Međunarodne organizacije rada (MOR) i njihove metodologije za stvaranje povoljnog ambijenta za održiv razvoj preduzeća (EESE) koja podrazumijeva 17 uslova relevantnih za unaprjeđenje održivosti preduzeća. Na taj način obezbijeden je uvid u postojeće nedostatke poslovnog ambijenta u Crnoj Gori, ali i ponuđene preporuke za strateška rješenja prepoznatih problema.

Autori izvještaja zahvaljuju privrednim subjektima koji su učestvovali u istraživanju i prisustvovali sastancima fokus grupe, a koji su izdvojenim vremenom, pruženim informacijama, komentarima i reagovanjima doprinijeli ukupnom kvalitetu samog dokumenta. Posebnu zahvalnost upućujemo Međunarodnoj organizaciji rada (ILO), odnosno g-dinu Faridu Hegaziju, globalnom koordinatoru EESE metodologije, za njegovu ekspertsку podršku u istraživanju i g-dinu Dragunu Radiću, specijalisti za poslodavačke aktivnosti Regionalne kancelarije ILO u Budimpešti za finansijsku podršku, tehničku pomoć i sve informacije koje su usmjeravale naš rad i doprinijele našem razumijevanju u ovoj oblasti.

Skraćenice i akronimi

CSO	Organizacije civilnog društva
DPS	Demokratska partija socijalista
EU	Evropska unija
ILC	Međunarodna konferencija rada
ILO	Međunarodna organizacija rada
IOE	Međunarodna organizacija poslodavaca
KAP	Kombinat aluminijuma Podgorica
MBA	Montenegro Biznis Alijansa
MFI	Mikro-kreditne finansijske institucije
MSP	Mala i srednja preduzeća
NVO	Nevladine organizacije
SDP	Socijal-demokratska partija
MSP	Mala i srednja preduzeća
SOGI	Seksualna orijentacija i rodni identitet
SSCG	Savez sindikata Crne Gore
UPCG	Unija poslodavaca Crne Gore
USSCG	Unija slobodnih sindikata Crne Gore
WB EDIF	Fond za razvoj preduzetništva i inovacionih mogućnosti za Zapadni Balkan

Izvršni rezime

Unija poslodavaca Crne Gore sprovedla je opsežno istraživanje u toku 2013. godine, koristeći metodologiju Međunarodne organizacije rada (MOR) o „ambijentu za održivi razvoj preduzeća“ kojim se vrši procjena 17 stubova (uslova) za unaprjeđenje održivosti preduzeća. Izvještaj analizira učinak zemlje u odnosu na svaki od ovih stubova, sa ciljem utvrđivanja jakih i slabih strana ambijenta krucijalnog za razvoj preduzeća i zapošljavanje u Crnoj Gori.

Ključni rezultat primarnog i sekundarnog istraživanja i brojnih sastanaka fokus grupa, koji su obuhvatili predstavnike najvažnijih preduzeća koji posluju u svim privrednim granama, jeste jedinstven i nepodijeljen stav o 5 najvećih biznis barijera sa kojima se preduzeća u Crnoj Gori suočavaju u svakodnevnom poslovanju. Osim detaljnog pregleda utvrđenih problema, izvještaj nudi i preporuke za njihovo rješavanje.

Najvažnije prepoznate prepreke za rast i održiv razvoj preduzeća su: neadekvatan regulatorni okvir, ograničen pristup finansijskim sredstvima, velika zastupljenost sive ekonomije, korupcija u svim oblastima i na svim nivoima i nesklad između obrazovnog sistema i potreba na tržištu rada.

Kada je riječ o **regulatornom okviru**, i primarno i sekundarno istraživanje pokazuju pozitivan pomak i promjene u Crnoj Gori u izvještajima relevantnih međunarodnih institucija. Međutim, značajni problemi još uvijek postoje, što je potvrđeno od strane 97% kompanija, koje smatraju da je regulatorni okvir takav da ne podstiče rast preduzeća. Ono što je proisteklo iz primarnog istraživanja i na šta je ukazano na sastancima fokus grupa jeste da veći problem predstavlja nekonzistentna i/ili selektivna primjena regulative. Državna administracija je ocijenjena kao neefikasna, neefektivna, glomazna i skupa od strane čak 60% ispitanika u uzorku. Nadalje, ispitanici su u velikoj mjeri saglasni da preklapanje nadležnosti institucija vodi ka suvišnim, komplikovanim i skupim procedurama. Iako postoji pravna obaveza koordinacije i saradnje u pogledu podjele nadležnosti, loša koordinacija između različitih državnih organa, ali i državnih organa i organa lokalne samouprave, smatra se značajnom preprekom za poslovanje preduzeća. Jednako bitna barijera, koju potvrđuju i primarno i sekundarno istraživanje, jesu visoki troškovi po osnovu isplate zarada. Tako smatra čak 88.8 % preduzeća u primarnom istraživanju.

Kao glavne mjere za stvaranje regulatornog okvira za održiva preduzeća navode se: pojednostavljenje neophodnih i ukidanje suvišnih procedura, smanjenje troškova za njihovo sprovođenje, eliminisanje pojavnih oblika birokratske samovolje – naročito na lokalnom nivou, i u tom smislu, proširenje koncepta jednošalterskog sistema u svim oblastima gdje je to moguće; dalji rad na pojednostavljinju procesa prikupljanja poreza (stav 43.4% kompanija iz primarnog istraživanja); proširenje uključenosti predstavnika privrede u procese kreiranja zakonskih i podzakonskih akata i strateških dokumenata, za sve oblasti od značaja za privrednu; jačanje kapaciteta državne administracije kroz povećanje odgovornosti, transparentnosti, efikasnosti rada i unaprjeđenje koordinacije poslova u okviru propisanih nadležnosti; smanjenje troškova po osnovu isplate zarade zaposlenih.

Nedostupnost finansijskih sredstava i otežana blagovremena naplata potraživanja u najvećoj mjeri ugrožavaju likvidnost i umanjuju mogućnost preduzeća da šire svoje poslovanje u smislu investicija u razvoj novih proizvoda/usluga, novih tehnologija, te povećanja konkurentnosti. Zabrinjavajuća je činjenica da je čak 96% preduzeća iskazalo problem u vezi sa pristupom finansijama. Sa druge strane, za 93% preduzeća sama visina kamatnih stopa predstavlja problem, dok pri otpočinjanju biznisa, pored visine kamatne stope, problem predstavlja i obezbjeđenje kreditnog kolateralja. Evidentan je problem nedostatka adekvatne komunikacije između finansijskih institucija i privrede, jer čak 98% preduzeća

smatra da finansijski proizvodi nisu u potpunosti prilagođeni njihovim potrebama. Takođe, nedostatak kreditnih linija za pojedine sektore i nepostojanje stimulativnih politika za pojedine privredne grane dodatno opterećuje i inače loše finansijsko stanje u ekonomiji Crne Gore. Na kraju, nedovoljna informisanost i nedovoljna iskorišćenost alternativnih vidova finansijskih izvora dodatno otežava finansijsku sliku Crne Gore.

U cilju jačanja privrednih subjekata u Crnoj Gori prvenstveno je potrebno kreirati kreditnu politiku koja će biti stimulativna za preduzeća, bez obzira na djelatnost i veličinu. To bi podrazumijevalo povoljnije uslove kreditiranja, odnosno niže kamatne stope, raznovrsniji i prihvatljiviji kolateral, kao i mogućnost reprogramiranja postojećih kredita bez promjene uslova kreditiranja. Neophodno je kreirati kreditne linije i uskladiti ih sa individualnim potrebama MSP (npr. kreirati kreditne linije za izvozna i proizvodna preduzeća, a naročito ona koja se bave proizvodnjom i preradom hrane, za programe energetske efikasnosti, posebne kreditne linije za inovativna preduzeca...).

Sive ekonomija i nelojalna konkurenca u Crnoj Gori predstavljaju jedan od gorućih problema kako za razvoj biznisa tako i za državu. Iako ne postoje zvanični podaci, prisutna je saglasnost da je procenat učešća sive ekonomije značajan i nalazi se u rasponu od 23-31% od ukupnog BDP-a Crne Gore. Istraživanje je pokazalo da se čak 32.7% preduzeća često susrijeće sa nelojalnom konkurenjom u vidu pravnih ili fizičkih lica koja u potpunosti ili djelimično nelegalno posluju, a što je naročito izraženo u oblasti trgovine i drugih uslužnih djelatnosti (stav čak 57.1% preduzeća).

U cilju smanjenja sive ekonomije neophodno je uspostaviti profesionalno, pravovremeno i neselektivno postupanje organa državne i lokalne administracije, a naročito inspekcijskih službi, uz istovremeno i beskompromisno prevođenje lica koja rade u sivoj zoni u legalne tokove. Zbog uske povezanosti ovog problema sa regulatornim okvirom, neophodno je dalje smanjenje fiskalnog opterećenja po osnovu rada, povećanje fleksibilnosti radnog zakonodavstva, kao i smanjenje i pojednostavljenje svih administrativnih procedura koje prate poslovanje.

Mito i korupcija, u kontekstu dobrog upravljanja su, takođe, značajna prepreka za poslovanje i razvoj preduzeća. Prema podacima Svjetske banke, Crna Gora prema indeksu kontrole korupcije ima veoma loš rejting, što je potvrđeno i rezultatima EESE istraživanja, gdje 61.6% preduzeća prepoznaje korupciju kao prateći problem poslovanja. Oblasti u kojima je ovaj problem najviše izražen su: prostorno planiranje, javne nabavke, privatizacioni procesi, obrazovanje i zdravstvo, kao i rad lokalnih samouprava. Zabrinjava podatak iz rezultata istraživanja da svega 32.2% preduzeća ima informacije da u Crnoj Gori postoje institucije za borbu protiv korupcije i da je mogu prijaviti. Pored toga, u oblasti dobrog upravljanja istaknut je i problem nenamjenskog trošenja budžetskih sredstava od strane državnih institucija, što prepoznaje čak 67.6% preduzeća.

Za rješavanje problema mita i korupcije, pored daljeg unapređenja regulative, neophodno je fokus aktivnosti usmjeriti na stvaranje ambijenta za primjenu propisa, u smislu zaštite nezavisnosti i samostalnosti nadležnih institucija od političkih i drugih uticaja pri donošenju odluka, kao i pojačane odgovornosti za kvalitet obavljanja povjerenih poslova. Potrebno je osnažiti saradnju između javnog i privatnog sektora, u cilju povećanja transparentnosti rada javne uprave (naročito u postupcima javnih nabavki, radu inspekcijskih organa).

Nesklad između obrazovnog sistema i tržišta rada u velikoj mjeri predstavlja još jednu slabu tačku poslovnog ambijenta u Crnoj Gori. Tako je 47.5% preduzeća iz EESE istraživanja iskazalo

nedostatak potrebnih znanja i vještina pri zapošljavanju novih radnika, dok za čak 96% privrednika problem u poslovanju predstavlja manjak potrebnih vještina zaposlenih. Osim ovog, za svega 3.1% preduzeća aktuelni programi praktične nastave omogućavaju zaposlenje nakon iste. Kako većina preduzeća u Crnoj Gori spada u kategoriju malih preduzeća, tako većina njih nema sektor ili osobu koja se u sklopu preduzeća bavi isključivo obrazovanjem i edukacijom zaposlenih.

U cilju smanjenja nesklada obrazovnog sistema i tražnje na tržištu rada neophodno je prvenstveno unaprijediti sistem analize i predviđanja potreba tržišta rada i u skladu sa tim kreirati i upisne politike. Takođe, neophodno je intenzivnije uključivanje poslodavaca u kreiranje obrazovnih politika i programa, te njihovo veće angažovanje u popularizaciji deficitarnih zanimanja. Potrebno je povećati kvalitet praktične nastave i obaveznost profesionalne prakse na svim studijskim programima, a kroz uvođenje poreskih olakšica i sličnih stimulativnih mjera obezbijediti aktivnije učešće poslodavaca u tim procesima.

Detaljnju listu ključnih preporuka možete pogledati na strani 105.

Metodologija

Ovaj izvještaj se zasniva na podacima sekundarnog istraživanja, pregledima dokumenata, diskusiji u okviru fokus grupa i dubinskim intervjuima sa relevantnim kompanijama u Crnoj Gori i ostalim akterima važnim za dalji razvoj poslovog ambijenta za održiva preduzeća u Crnoj Gori. Dubinski intervju sprovedeni su u okviru primarnog (EESE) istraživanja među 200 preduzeća od marta do maja 2013.g. uz fokus na 7 od 17 stubova iz EESE metodologije.

Sekundarno istraživanje zasnovano je na analizi postojećih dokumenata i izvještaja o Crnoj Gori od strane relevantnih međunarodnih i domaćih institucija i agencija. Kako bi se pratio napredak/pad u određenim oblastima, svi podaci su prikazani hronološki za različite godine (5-6 godina u zavisnosti od dostupnih dokumenata) kroz grafikone i tabele na krajevima poglavlja. Komparativna analiza je urađena u odnosu na sljedeće zemlje: Srbiju, Sloveniju, Hrvatsku, Bugarsku i Island. Kriterijumi korišćeni pri izboru upravo ovih zemalja su: slični nivoi razvoja, regionalna blizina i sličnosti u veličini.

Radi preglednosti i lakšeg čitanja, svih 17 stubova je grupisano u 4 oblasti (politički elementi, ekonomski elementi, socijalni elementi i ekološki elementi). Posljednje poglavlje daje pregled stanja i navodi aktivnosti koje je potrebno preuzeti kako bi se stvorio ambijent koji podstiče održivi razvoj preduzeća, pružajući jasne smjernice kreatorima politika i donosiocima odluka u Crnoj Gori.

Naravno, neki od stubova koje Međunarodna organizacija rada prepoznaće su ili malo značajni ili ne predstavljaju izazov za poslovni ambijent u Crnoj Gori. Kako bi odabrali prioritetne stubove za Crnu Goru, Unija poslodavaca je održala 4 sastanka fokus grupa. Nakon diskusije i razgovora sa predstavnicima preduzeća, drugim poslovnim udruženjima i relevantnim institucijama, izabrani su sljedeći stubovi za primarno istraživanje:

- Dobro upravljanje;
- Obrazovanje, obuka i cjeloživotno učenje;
- Pristup finansijama;
- Razumna i stabilna makroekonomска politika i dobro upravljanje ekonomijom;
- Stvaranje pravnog i regulatornog okvira;
- Trgovina i održive ekonomске integracije; i
- Fer konkurenca.

Tabela u odjeljku 5 ovog Izvještaja prikazuje pregled aktivnosti koje treba preuzeti u cilju kreiranja podsticajnog okruženja za razvoj održivih preduzeća i pruža jasne smjernice za donosioce odluka i kreatore politika u Crnoj Gori.

1. Uvod

Važna uloga privatnog sektora u ekonomsko-socijalnom razvoju navelaje Međunarodnu konferenciju rada juna 2007. godine na diskusiju o konceptu održivosti preduzeća. Promovisanje održivosti preduzeća omogućava sinergiju ljudskih, finansijskih i prirodnih resursa. Ambijent za stvaranje i rast preduzeća na održivoj osnovi mora uzeti u obzir tri dimenzije održivog razvoja – ekonomsku, socijalnu i ekološku – kao međuzavisne stubove koji podupiru jedni druge.

Na Međunarodnoj konferenciji rada 2007. godine usvojeni su zaključci o unaprjeđenju održivosti preduzeća i identifikovano je 17 uslova za stvaranje ambijenta koji podstiče održivi razvoj. Ambijent koji podstiče stvaranje i rast preduzeća kombinuje legitimno nastojanje da se ostvari profit sa potrebom za razvojem koji poštuje ljudska prava, ekološku održivost i dostojanstven rad.

Ovi zaključci pozivaju ILO da svoje djelovanje usmjeri na praktičan način, uključujući instrumente, metodologiju i razmjenu iskustva, relevantne za socijalne partnere i njihove aktivnosti. Stoga je ILO razvio metodologiju kojom se utvrđuje u kojoj mjeri je zadovoljeno 17 uslova za održivi razvoj preduzeća u različitim zemljama. Ovaj izvještaj nudi procjenu takvog ambijenta u Crnoj Gori. Obuhvata analizu političkih, ekonomskih, socijalnih i ekoloških elemenata za stvaranje povoljnog poslovног ambijenta u Crnoj Gori. Politička oblast obuhvata 4 od 17 uslova, ekomska 8, socijalna 4, dok ekološka komponeneta povoljnog poslovног ambijenta obuhvata jedan od 17 uslova iz metodologije. Kako bi se stvorila slika o tome kakav je učinak Crne Gore u odnosu na susjedne i/ili slične zemlje, izvještaj, kroz određeni broj uporednih indikatora, nudi komparativnu analizu Crne Gore u odnosu na sljedeće države: Srbiju, Hrvatsku, Bugarsku, Island i Sloveniju.

Ambijent za održivi rast preduzeća u Crnoj Gori ocijenjen je kroz pažljiv pregled sekundarnih podataka, na osnovu rezultata istraživanja među crnogorskim poslodavcima (primarno EESE istraživanje) i kroz diskusije u okviru fokus grupa sa vlasnicima relevantnih preduzeća. EESE istraživanje je sprovedeno u aprilu i maju 2013. godine među preduzećima koja posluju u svim granama privrede pokrivajući sva 3 regiona Crne Gore. Istraživanje se fokusiralo na 7 od 17 uslova, koji su odabrani na osnovu diksusije u okviru fokus grupa, a nakon toga odobreni od strane Izvršnog odbora UPCG¹.

U skladu sa metodologijom ILO, ukupan broj preduzeća u uzorku je 200. Prilikom odabira preduzeća poštovana su striktna pravila sa samo jednim ciljem – da se ekonomija Crne Gore prikaže što je realnije moguće.

¹ Oni obuhvataju : „Dobro upravljanje”, „Obrazovanje, obuka i cjeloživotno učenje“, „Pristup finansijama“, „Razumna i stabilna makroekonomска политика и добро управљање економијом“, „Stvaranje правног и regulatorног оквира“, „Lojalна konkurenција“ и „Trgovina и održive ekonomiske integracije“.

Tabela 1: Uzorak, po sektorima

Uzorak, po sektorima	%
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	6.9
Vađenje rude i kamena	1.0
Preradivačka industrija	5.9
Proizvodnja električne energije, gasa i vode	2.0
Gradevinarstvo	12.9
Trgovina na veliko i malo, opravka motornih vozila	20.8
Usluge pružanja smještaja i ishrane	11.9
Saobraćaj, skladištenje i veze	1.0
Finansijske djelatnosti i osiguranje	12.9
Poslovanje nekretninama	2.0
Obrazovanje	3.0
Zdravstvo i socijalna zaštita	1.0
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	18.8
Ukupno	100.0

U ukupnom uzorku najviše zastupljen je sektor trgovine, sa 20,8% ispitanika. Veoma je važna dobra zastupljenost ovog sektora, jer isti najbolje odražava stanje crnogorske ekonomije. Drugi po veličini uzorka jeste sektor administrativnih i pomoćnih uslužnih djelatnosti sa 18,8% zastupljenosti. Ukoliko se posmatra veličina preduzeća, najveći dio uzorka čine preduzeća do 5 zaposlenih (30.7%), dok 16.8% uzorka čine preduzeća sa više od 99 zaposlenih. Opet je veoma važno imati dobru zastupljenost malih preduzeća u uzorku budući da ona odražavaju realnost crnogorske ekonomije, koju u 99,7% slučajeva čine mala i srednja preduzeća. Kako bi imali jak uzorak, potrebno je u isti uključiti stabilna preduzeća i stoga 75.2% uzorka čine preduzeća koja su aktivna više od 5 godina, dok samo 10.9% uzorka čine preduzeća koja posluju manje od 2 godine. Od ukupnog broja, 22,8% MSP u uzorku radi sa posebnim ciljem poslovanja na međunarodnom tržištu, 51,5% preduzeća je aktivno na domaćem tržištu, dok 25.7% preduzeća radi samo na lokalnom nivou. Većina preduzeća iz uzorka su članovi Unije poslodavaca Crne Gore (74%), od kojih je najveći broj preduzeća član Unije duže od 5 godina. Najveći broj preduzeća u uzorku izjavio je da nisu član neke druge poslovne organizacije, dok je 23.8% njih izjavilo da su članovi sljedećih organizacija: Američke privredne komore (Am Cham), Asocijације poslovnih žena i Montenegro biznis alijanse (MBA).

Pored rezultata primarnog istraživanja, ovaj izvještaj obuhvata i rezultate diskusije u okviru fokus grupe. Održani su sastanci 4 fokus grupe kojima su prisustvovali vlasnici i direktori preduzeća iz različitih sektora.² Sve važne izjave su ugrađene u izvještaj kako bi se prikazala realna slika crnogorske ekonomije. Ovaj izvještaj predlaže određene aktivnosti koje je potrebno sprovesti i ciljeve koje je potrebno postići u budućnosti, sa jasno istaknutom ulogom svih aktera u tom procesu. Svrha ovih preporuka jeste da pruže podršku relevantnim institucijama u Crnoj Gori u procesu unaprjeđenja ambijenta za održivi razvoj preduzeća.

² Prva fokus grupa okupila je predstavnike iz sektora gradevinarstva i energetike, druga je uključila predstavnike trgovine i turizma, treća saobraćaja, telekomunikacija i usluga, dok je diskusija u okviru četvrte fokus grupe vodena sa predstvincima poljoprivrede i preradivačke industrije.

2. Politički elementi

KLJUČNI REZULTATI:

Crna Gora je relativno mirna i politički stabilna država. Da je na dobrom putu u smislu političke stabilnosti Crna Gora je pokazala i započinjanjem pregovora za članstvo u EU, kao i opredjeljenjem za ulazak u članstvo NATO.

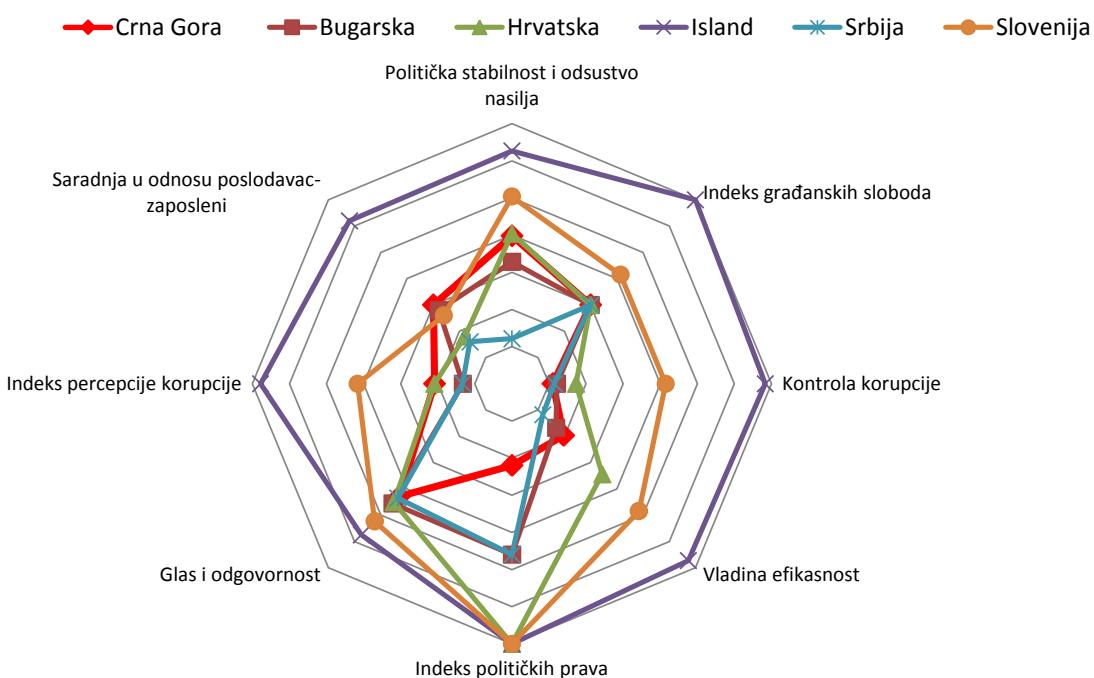
Korupcija je ključni problem u zemlji, gdje je jak sistem upravljanja politikama uključujući i pravni okvir i odgovarajuća tijela oslabljen uslijed loše implementacije i nedostatka resursa. Posvećenost EU integracijama pomogla je u jačanju borbe protiv korupcije, ali još uvijek ima prostora za unaprjeđenje. Posebno važan problem za ekonomiju, što je potvrdilo i EESE istraživanje, jeste korupcija u postupcima javnih nabavki, koji se moraju učiniti transparentnijim kako bi svi učesnici imali jednak tretman.

Socijalni dijalog je ustavna kategorija, što je detaljnije definisano posebnim zakonima: Zakonom o socijalnom savjetu, Zakonom o radu i Zakonom o reprezentativnosti sindikata. Socijalni Savjet CG osnovan je 2007. godine na tripartitnoj osnovi i sastoji se od socijalnih partnera, predstavnika Vlade, predstavnika reprezentativnih organizacija sindikata (SSCG i USSCG) i reprezentativnog udruženja poslodavaca (UPCG). Kao što je predviđeno Zakonom o Socijalnom savjetu, ovo tijelo razmatra i zauzima stavove o pitanjima: razvoja i unaprjeđivanja kolektivnog pregovaranja, uticaja ekonomске politike i mjera za njeno sprovođenje na socijalni razvoj i stabilnost politike zapošljavanja, zarada i cijena; konkurenциje i produktivnosti; privatizacije i drugih pitanja strukturnog prilagođavanja; zaštite radne i životne sredine, obrazovanja i profesionalne obuke; zdravstvene i socijalne zaštite i sigurnosti; demografska kretanja i druga pitanja značajna za ostvarivanje i unapređenje ekonomске i socijalne politike.

Socijalni dijalog je odigrao veoma važnu ulogu u vremenu krize kada su se i na tripartitnoj osnovi donosile skoro sve važnije odluke kako za zaposlene, tako i za poslodavce na teritoriji Crne Gore, posebno u dijelu razmatranja zakonskih akata. Međutim, pored zadovoljavajućeg nivoa razvoja u socijalnom dijalušu i dalje postoji potreba za unaprjeđenje i efikasnije funkcionisanje njegovih mehanizama.

Osnivanje lokalnih socijalnih savjeta u interesu podsticanja dijaloga socijalnih partnera na lokalnom nivou i zadovoljenja ekonomskih i socijalnih potreba građana je sprovedeno u 21 opštini, ali njihovo funkcionisanje, odnosno rad, nije na zadovoljavajućem nivou. Čini se da još uvek nije u punoj mjeri zastupljeno stanovište da odluke koje se donose na lokalnom nivou, a od značaja su za ekonomski položaj kako poslodavaca, tako i zaposlenih (sa teritorije, te lokalne samouprave) trebaju biti razmatrane i od strane lokalnih socijalnih savjeta.

Grafik 1: Indikatori za procjenu političkih elemenata ambijenta podsticajnog za razvoj preduzeća (2011)*

*vrijednosti pojedinih indikatora su uskladene radi bolje prezentacije i formatirane na način da udaljenost od centra označava bolji učinak zemlje u odnosu na taj indikator. Brojčane vrijednosti indikatora date su u tabelama na kraju poglavlja.

- Crna Gora je započela pregovore za pristupanje EU juna 2012. godine, a trenutno je i na putu ulaska u članstvo NATO 2014. godine.

- Političke tenzije u zemlji su pojačane u posljednje dvije godine uprkos pozitivnom rastu od sticanja nezavisnosti. Tenzije među članovima vladajuće koalicije „Evropska Crna Gora“ posebno su bile izražene u vrijeme predsjedničkih izbora 2013. godine, dok je, s druge strane, u posljednje vrijeme značajno porasla podrška opoziciji.

- Korupcija je jedan od velikih problema u zemlji, a najviše je prisutna u radu lokalnih samouprava, oblastima prostornog planiranja, javnih nabavki, privatizaciji, obrazovanju i zdravstvu.

- Vlada je preduzela aktivnosti u cilju borbe protiv korupcije, pogotovo u svjetlu procesa integracija u članstvo EU, međutim još uvijek prisutan je i implementaciji politika i birokratska neefikasnost značajno sprječavaju efikasno sprovođenje zakona i politika. Stoga se loša implementacija antikorupcijskih politika više smatra

rezultatom nedostatka kapaciteta nego nepostojanja volje od strane države.

- Dobijanje građevinske dozvole je jedan od glavnih izazova za preduzeća koja posluju u Crnoj Gori. Na osnovu izvještaja „Doing Business“ Svjetske banke iz 2013. godine, Crna Gora se nalazi na 176. mjestu od ukupno 185 zemalja.

- Prema nalazima EESE istraživanja, mito predstavlja veći izazov za preduzeća sa manje od 5 zaposlenih nego velikim preduzećima.

- Učešće javnosti je važno u borbi protiv korupcije u zemlji, budući da su državni resursi ograničeni. Crna Gora bilježi visok nivo političkog učešća NVO sektora, a sjednice Skupštine se prenose uživo i informacije o glasanju se objavljaju na zvaničnom sajtu Skupštine kako bi se promovisala transparentnost i veći uvid javnosti.

- Crna Gora je ratifikovala 4 od 6 konvencija MOR-a o socijalnom dijalogu, dok Konvencija 151 o zaštiti prava na organizovanje i o procedurama

utvrđivanja uslova za zapošljavanje u javnom sektoru i Konvencija 154 o promovisanju kolektivnog pregovaranja još uvijek nijesu ratifikovane.

- Tripartitno tijelo pod nazivom Socijalni savjet je odgovorno za sprovođenje socijalnog dijaloga u Crnoj Gori. Međutim, njegov kapacitet ostaje ograničen budući da u okviru svoje nadležnosti može samo davati mišljenja na zakone i drugu pravnu regulativu. UPCG takođe igra važnu ulogu u vođenju socijalnog dijaloga u zemlji.

- Novembra 2010. godine socijalni partneri su potpisali Izmjene i dopune Opštег kolektivnog ugovora, koji datira od 2004. godine. Ovaj akt potom prerasta u takozvani „temporalni propis“ budući da je prvi put potpisana na određeno vrijeme. Pretrpio je niz promjena, pri čemu je njegova pravosnažnost prvi put produžena do 31. decembra 2011., potom do 30. juna 2012. i konačno do 30. septembra 2012. godine. Uprkos kontinuiranim pregovorima, socijalni partneri nisu uspjeli da postignu sporazum i zaključe novi Opštī kolektivni ugovor, tako da počev od 30. septembra 2012. godine on ne figuriše u pravnom sistemu.

- Crna Gora je usvojila svih 9 najvažnijih konvencija o ljudskim pravima i ratificovala je 8 ključnih konvencija MOR-a.

- U crnogorskom sudstvu postoji veliki broj slučajeva neriješenih krivičnih djela protiv zaštitnika ljudskih prava i novinara.

- Zabrinjavajući je i problem pravnog statusa 17000 izbjeglica u Crnoj Gori, uglavnom sa Kosova, Bosne i Hercegovine i Hrvatske tokom ratova koji su obilježili raspad bivše Jugoslavije.

- U oktobru 2011. godine, Vlada je formirala Koordinacioni odbor za praćenje implementacije Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interna raseljenih lica sa posebnim naglaskom na Konik, najveći izbjeglički kamp u Evropi, koji je uglavnom naseljen Romima.

- Kada je u pitanju trgovina ljudima i prinudni rad, Vlada je usvojila Strategiju za borbu protiv trgovine ljudima 2012-2018, koja je usmjerena na obrazovanje, pomoć žrtvama, zaštitu, reintegraciju i krivično gonjenje.

- Rodna ravnopravnost i zaštita od nasilja po rođnoj osnovi, posebno žena, su glavni problemi kada su ljudska prava u pitanju. U 2010. godini Vlada je usvojila Zakon o zaštiti od nasilja u porodici i donijela niz mjera za zaštitu žrtava nasilja.

- 2011. godine, predstavnici Mreže nevladinih organizacija za demokratiju i ljudska prava potpisali su memorandum o razumijevanju sa predsjednikom Crnogorskog parlamenta, definisanući načine saradnje između NVO sektora i Vlade. Međutim, opšte uzev, djelovanje NVO sektora u zemlji je slabo i uglavnom zasnovano na njihovoj „watchdog“ ulozi nacionalne politike.

2.1. Mir i politička stabilnost

Mir i politička stabilnost su najvažniji uslovi za stvaranje i razvoj održivih preduzeća. Crna Gora je relativno mirna i politički stabilna zemlja. U periodu raspada bivše Jugoslavije jedina je država koja nije vodila rat u okviru svojih granica. Danas je Crna Gora na putu da postane članica NATO do 2014., a pregovore za članstvo u EU je započela 2012. godine.³

Crna Gora je postala nezavisna država u maju 2006. godine kada je tjesna većina (55.5%) glasala za otjecpljenje iz državne zajednice Srbije i Crne Gore (SCG). SCG je formirana 2003. i bila je uzrok velike političke nestabilnosti.⁴ Ipak, i nakon referendumu 2006. godine koji je okončao postojanje SCG, politički antagonizmi u Crnoj Gori oslikavali su polarizovano društvo gdje je samo mala većina glasala za nezavisnost. Zemlja je otada napravila važne korake ka postizanju političke stabilnosti, pristupajući raznim međunarodnim tijelima i pokazujući visok nivo saradnje među opozicionim partijama koje su u prethodnom periodu bile ekstremno podijeljene i opinale se dijalogu.⁵

Dvije glavne političke partije u Crnoj Gori su Demokratska partija socijalista (DPS) i Socijaldemokratska partija (SDP), koje, zajedno sa Liberalnom partijom, čine vladajuću koaliciju „Evropska Crna Gora“. Na parlamentarnim izborima 2012. godine, koaliciji su nedostajala dva mandata za većinsku vlast, što ih je navelo da u koaliciju uključe i stranke etničkih manjina Bosanaca, Hrvata i Albanaca. Ovo je omogućilo manjinskim partijama da budu dio vladajuće koalicije.⁶

Nalazi sekundarnog istraživanja o „Političkoj stabilnosti i odsustvu nasilja“ ocjenjuju političku stabilnost zemlje na skali od -2.5 do 2.5 pri čemu veća vrijednost odgovara boljem učinku u ovom pogledu. U periodu između 2006. i 2009. Crna Gora bilježi osjetan napredak, od 0.07 za prethodnu do 0.81 u narednoj godini. Međutim, od 2009. godine situacija se pogoršala, i Crna Gora bilježi pad do ocjene 0.52 u 2011.g. U odnosu na uporedne zemlje, Crna Gora prednjači u odnosu na Srbiju i Bugarsku i bilježi vrijednost sličnu Hrvatskoj 2011. godine. Slovenija i Island imaju najviši nivo političke stabilnosti i odsustva nasilja u dатој godini.

Ono što potvrđuje nalaze sekundarnog istraživanja koji ukazuju na blago pogoršanje situacije su političke tenzije u zemlji u posljednje dvije godine, uprkos pozitivnom rastu od dobijanja nezavisnosti. SDP je 2012. godine najavio mogućnost učešća na predsjedničkim izborima 2013.g. nezavisno od svog koalicionog partnera – DPS. „Iste godine, sve opozicione partije su se ujedinile u jednu – Demokratski front, pod vođstvom Miodraga Lekića.⁷

Na predsjedničkim izborima 2013. godine, predstavnik vladajuće partije Filip Vujanović osvojio je 52.2 % glasova, dok je Miodrag Lekić dobio 48.8 %. Mala razlika u rezultatima osporavana je sa više različitih strana. SDP je pozvao svoje birače na bojkot izbora argumentujući to neustavnom kandidaturom Vujanovića, budući da je već iskoristio dva mandata koliko je Ustavom dozvoljeno. DPS je njegovu kandidaturu branio činjenicom da se Vujanovićev prvi mandat ne može računati budući da isti pripada periodu prije sticanja nezavisnosti. Nakon pobjede, Lekićev štab je zahtijevao ponovno brojanje glasova, dok su ostali zahtijevali poništenje rezultata tvrdeći da je u pitanju prevara i korupcija.⁸ Imajući u vidu sve ove događaje, veoma je teško ocijeniti političku stabilnost Crne Gore u budućem periodu.

3 Ministarstvo održivog razvoja i turizma, (bez datuma). Montenegro Investment Opportunities Guide.

4 Evropski forum za demokratiju i solidarnost, 2013. Montenegro – Country updates. Pristupljeno 27. maja 2013.

5 Soury, Marion. 2011. Montenegro Since Independence: Achievement and challenges. London Redaction. Pristupljeno 27.maja 2013.

6 Evropski forum za demokratiju i solidarnost, 2013.

7 Milosevic, M. 2012. Političko okruženje u Crnoj Gori: Kraj političke stabilnosti?. ELIAMEP Briefing Notes

8 Evropski forum za demokratiju i solidarnost, 2013.

Ključni indikator

Politička stabilnost i odsustvo nasilja/ terorizma (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism)		2006	2007	2008	2009	2010	2011
Vjerovatnoća da će doći do destabilizacije Vlade neustavnim i nasilnim putem, uključujući domaće nasilje i terorizam.	Crna Gora	0.07	0.15	0.79	0.81	0.53	0.52
	Bugarska	0.42	0.37	0.36	0.37	0.37	0.30
	Hrvatska	0.54	0.59	0.55	0.58	0.58	0.54
	Island	1.44	1.49	1.22	1.18	1.01	1.22
	Srbija	-0.56	-0.60	-0.57	-0.52	-0.41	-0.33
	Slovenija	1.05	1.08	1.12	0.88	0.80	0.84
Izvor: Svjetska banka, baza podataka „Governance Matters“. ⁹							
Procjena upravljanja mjerena na skali od otprilike -2.5 do 2.5. Više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.							

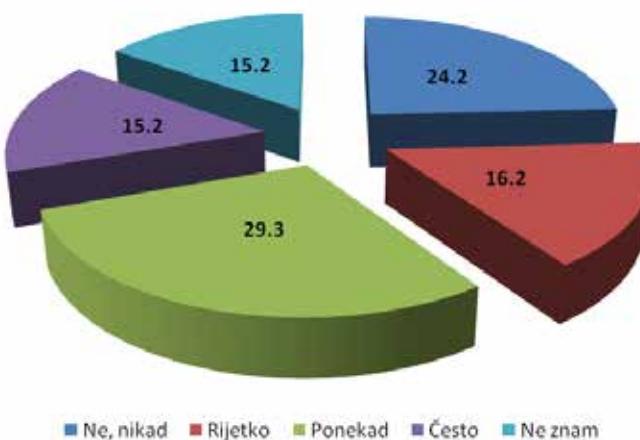
⁹ World Bank World Governance Indicators.

2.2. Dobro upravljanje

Dobro upravljanje, odsustvo korupcije i efikasne institucije podstiču preduzetništvo i promovišu rast i razvoj privatnog sektora. Ustav Crne Gore je usaglašen sa standardima EU kada je u pitanju dobro upravljanje. Što se tiče razvoja preduzetništva, stvoren je pravni i regulatorni okvir koji je praćen usvajanjem politika i strateških dokumenata. Međutim, uprkos formalnim preduslovima, nedostatak pune institucionalne podrške usporio je efektivnu vladavinu prava i dobro upravljanje. U zemlji postoji neusaglašenost između jakog sistema upravljanja politikama koji obuhvata pravni okvir i neophodna tijela, sa jedne strane, i ograničene primjene zakona i politika, s druge strane. Napori Vlade u pogledu borbe protiv korupcije su vidljivi, pogotovo u svjetlu pristupa EU, ali još uvijek ima prostora za poboljšanje.

Oblasti u kojima je korupcija najviše zastupljena su: lokalna samouprava, prostorno planiranje, javne nabavke, privatizacija, obrazovanje i zdravstvena zaštita. Preduzete su aktivnosti na stvaranju povoljnog ambijenta za razvoj biznisa kroz pojednostavljenje procedura potrebnih za registrovanje firmi.¹⁰ Međutim, preduzeća se i dalje suočavaju sa nizom barijera, posebno u oblasti dobijanja građevinskim dozvola.¹¹ U izještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja iz 2013. godine, Crna Gora se nalazi na veoma niskom nivou – na 176. mjestu od ukupno 186 ekonomija po lakoći dobijanja građevinskih dozvola.¹²

Grafik 2: Da li su mito i druge vrste koruptivnih plaćanja problem koji konstantno utiče na preduzeća?

Prema rezultatima EESE istraživanja, 15.2% sagovornika izjavilo je da su mito i druge vrste koruptivnih plaćanja problemi sa kojima se firme konstantno suočavaju, što je veoma zabrinjavajuće. Međutim, veliki dio ispitanika, 24.2%, odgovorili su da ove radnje nisu nikada uticale na njihove poslovne aktivnosti. Analiza pokazuje da 61.6% firmi prepoznaje mito kao problem u poslovanju u Crnoj Gori. Uzimajući u obzir veličinu preduzeća, najveći procenat preduzeća za koje mito predstavlja problem su ona koja imaju do 5 zaposlenih (40% svih preduzeća). U odnosu na njih, preduzeća koja imaju više od 20 zaposlenih čine najveći postotak onih preduzeća koja mito ne vide kao problem, dok 25% preduzeća koja ne smatraju mito problemom u poslovanju imaju više od 99 zaposlenih.

10 Freedom House, 2012a.

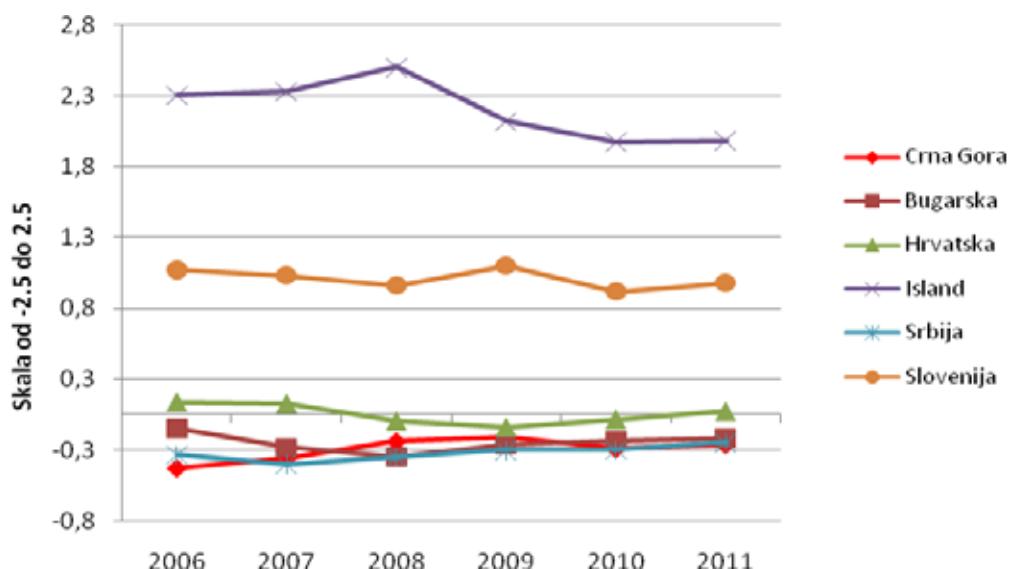
11 Isto

12 Svjetska banka, 2013. Izještaj Doing Business – Ekonomski profil: Crna Gora. World Bank and IFC. Pristupljeno 27. maja 2012.

Tabela 2: Da li se od preduzeća očekuju novčani prilozi/pokloni?

	Ne, nikada	Rijetko	Ponekad	Često	Ne znam
Kako bi dobili razumno nivo usluge i izbjegli administrativne prepreke?	51	9	19	3	18
Prilikom susreta sa poreskim inspektorima?	60.2	6.1	11.2	4.1	18.4
Kako bi se osiguralo dobijanje građevinske dozvole?	49.0	11.2	5.1	5.1	29.6
Kako bi se osiguralo potpisivanje ugovora sa Vladom?	53.1	11.2	6.1	3.1	26.5
Kako bi se osiguralo dobijanje dozvole za izvoz?	57.1	7.1	3.1	1.0	31.6
Kako bi se osiguralo dobijanje dozvole za rad?	58.2	6.1	6.1	0	29.6

Odgovori preduzeća dobijeni u EESE istraživanju pokazuju da većina smatra da se od njih ne očekuju dodatna plaćanja ili nelegalna davanja kako bi dobili odgovarajuću uslugu, ili pak novčana davanja da bi se obezbijedile dozvole za izvoz i rad. Ipak, zabrinjavajući faktor su pozitivni odgovori i to u nezanemarljivom procentu. Rezultati istraživanja pokazuju da 21% ispitanika proceduru dobijanja građevinske dozvole vidi kao oblast gdje su mito i korupcija najizraženiji.

Grafik 3: Kontrola korupcije

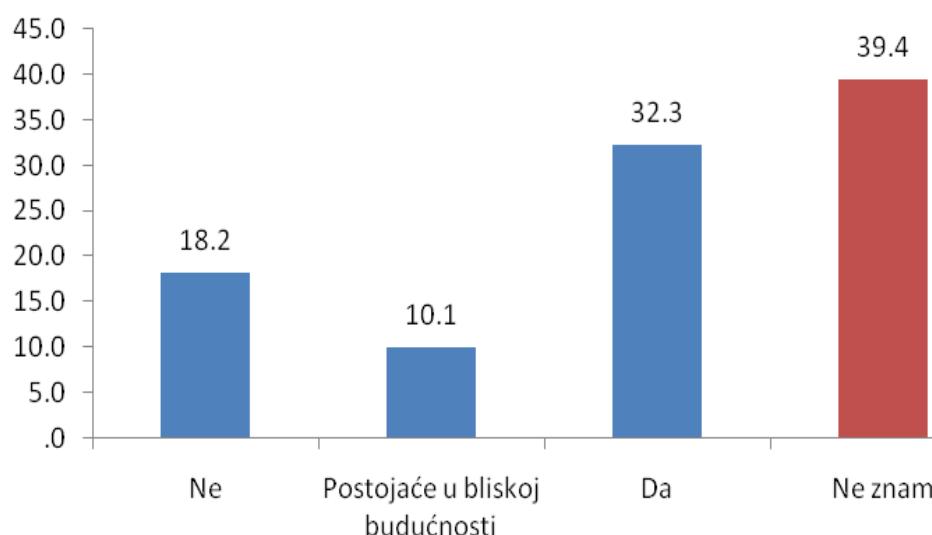
Izvor: Svjetska banka, Baza podataka o poslovima državne uprave

Podaci iz sekundarnog istraživanja potvrđuju one iz primarnog (EESE) istraživanja, uz nešto više negativnih elemenata. Generalno posmatrano, Crna Gora bilježi loše rezultate u ovom pogledu. "Kontrola korupcije" na skali od -2.5 do 2.5 pokazuje u kojoj mjeri se javna vlast koristi za ostvarivanje privatne dobiti tj. u kojoj mjeri je država u rukama elitista i privatnih interesa. Iako je Crna Gora u periodu 2010-2011 donekle popravila svoj učinak, ona ipak bilježi najgori rezultat u odnosu na sve uporedne

zemlje, i to na nivou od -0.21. Navedeni podatak je malo lošiji u odnosu na Srbiju i Bugarsku, dok se Hrvatska kotira na nivou 0.02, a Island i Slovenija bilježe najbolji učinak na nivoima 1.94 odnosno 0.93. „Indeks percepcije korupcije“ pokazuje slično stanje. Na skali od 0 („veoma korumpirana“) do 10 („bez korupcije“) Crna Gora je napredovala od 3.3 u 2007. do 4.1 u 2012. godini. Iako je ovaj učinak i dalje niži u odnosu na ostale uporedne zemlje, prilike u Crnoj Gori u ovom periodu su poboljšane u poređenju sa ostalim zemljama gdje je zabilježen suprotni trend.

Većina preduzeća nije informisana o postojanju efektivnih, nezavisnih institucija odgovornih za borbu protiv korupcije i procesuiranje žalbi od strane privatnog sektora. Samo je 32.2% preduzeća odgovorilo da je upoznato sa postojanjem ovakvih institucija i njihovoj borbi protiv ove pošasti sa kojom se suočava crnogorska ekonomija, u odnosu na 39.4% preduzeća koja nemaju informaciju o postojanju ovakvih institucija. Navedeno ukazuje na neophodnost veće promocije ovih institucija i njihove bolje povezanosti sa privatnim sektorom.

Grafik 4: Da li postoje efektivne, nezavisne institucije odgovorne za borbu protiv korupcije i procesuiranje žalbi od strane privatnog sektora?

Iako je korupcija jedan od najvećih problema u zemlji, prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti¹³ Svjetskog ekonomskog foruma, neefikasna birokratija, najčešće zbog nedostataka koji se javljaju u implementaciji propisa, je još problematičniji faktor za poslovanje u zemlji. Na osnovu ovih nalaza, vjerovatnije je da je loša implementacija antikoruptivnih politika produkt nedostatka kapaciteta, a ne nedostatka volje od strane države. Prema Vladinoj studiji o biznis liderima u Crnoj Gori iz 2010. godine, preduzeća imaju izraženiji negativan stav po pitanju javne administracije u odnosu na onaj po pitanju korupcije, pravnih troškova ili slabe infrastrukture. Razlozi za ovakav stav uglavnom leže u ponašanju zaposlenih u javnim institucijama koje karakteriše: sporost, neljubaznost i neprikladno ponašanje, nedostatak profesionalizma i nedostatak motivacije i zainteresovanosti.¹⁴ Štaviše, ispred neefikasne birokratske strukture, na listi Svjetskog ekonomskog foruma kao najproblematičniji faktor u poslovanju u Crnoj Gori, nalazi se neefikasna radna snaga sa lošom radnom etikom.¹⁵

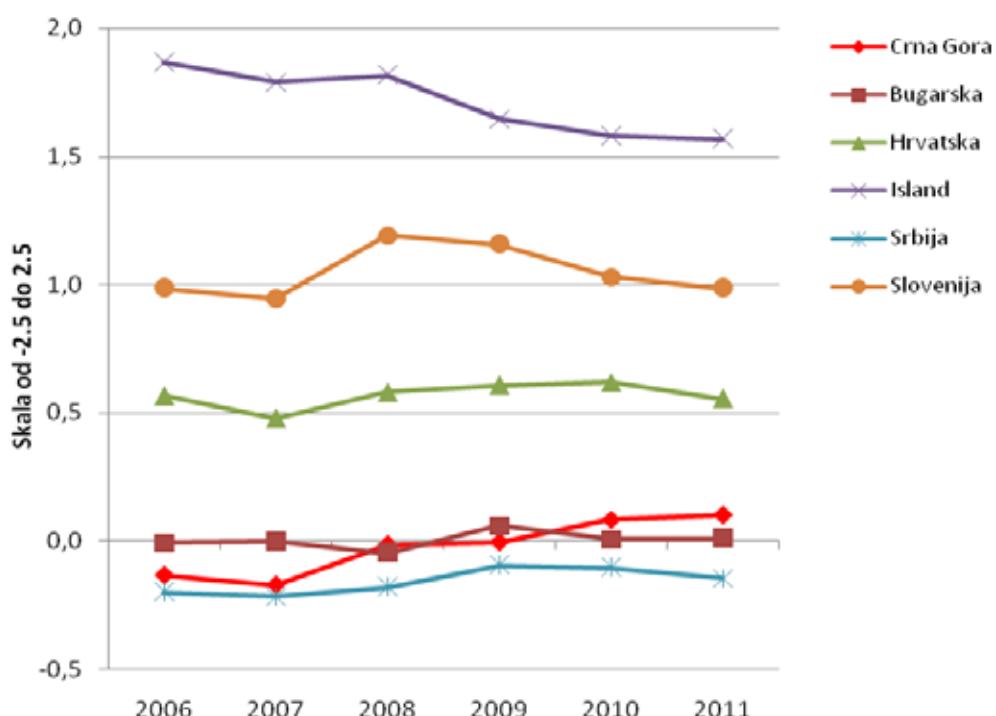
13 Svjetski ekonomski forum, 2012. Global Competitiveness Report 2012-2013. WEF (Ženeva, Švajcarska)

14 Rojec, M. et al, 2010. Competitiveness of Montenegrin Economy. Ministarstvo finansija Crne Gore, decembra. Pristupljeno 25. maja 2013.

15 Svjetski ekonomski forum, 2012.

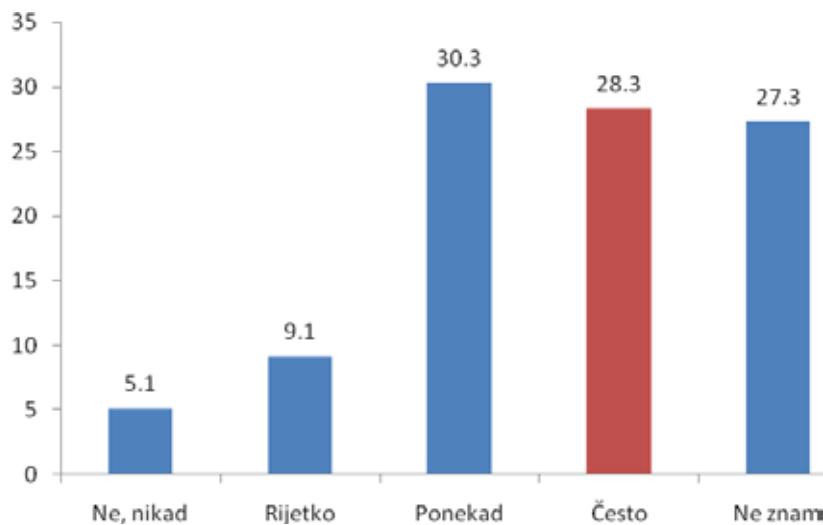
Sekundarno istraživanje ukazuje na napredak u pogledu efikasnosti Vlade Crne Gore u posljednjih nekoliko godina. Indikator „Efikasnost Vlade“ mjeri kvalitet javnih usluga, kapacitet javnih službi i njihovu nezavisnost i otpor političkim pritiscima, kvalitet formulacije politika, kao i njihovu implementaciju i posvećenost Vlade ovim politikama. Na skali od -2.5 do 2.5, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku, Crna Gora je u periodu od 2006-2009 bilježila vrijednosti ispod nule, dok kasnije bilježi pozitivan pomak dostigavši 0.1 u 2011. sa boljim učinkom od Srbije u Bugarske za istu godinu. Crna Gora je ujedno i jedina među uporednim zemljama koja je popravila svoj učinak u periodu 2010-2011.

Grafik 5: Efikasnost Vlade

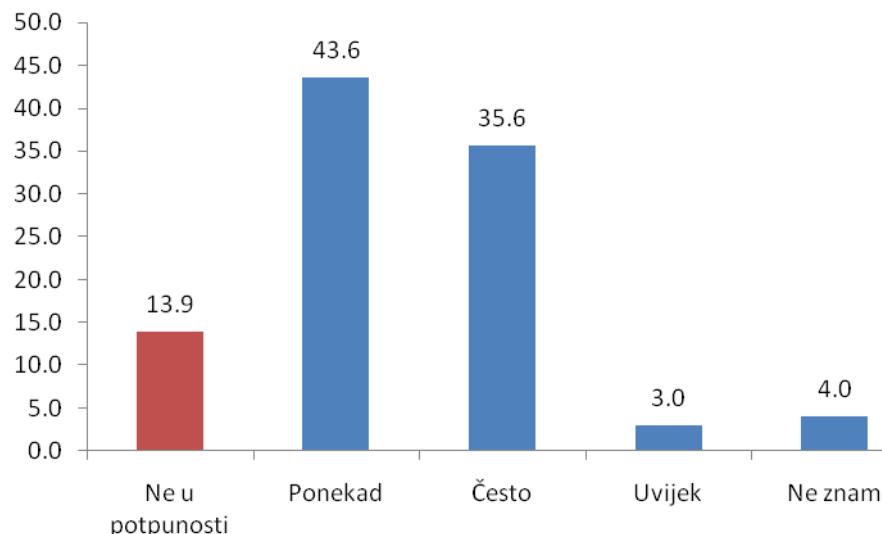

Izvor: Svjetska banka, Baza podataka „Governance Matters“

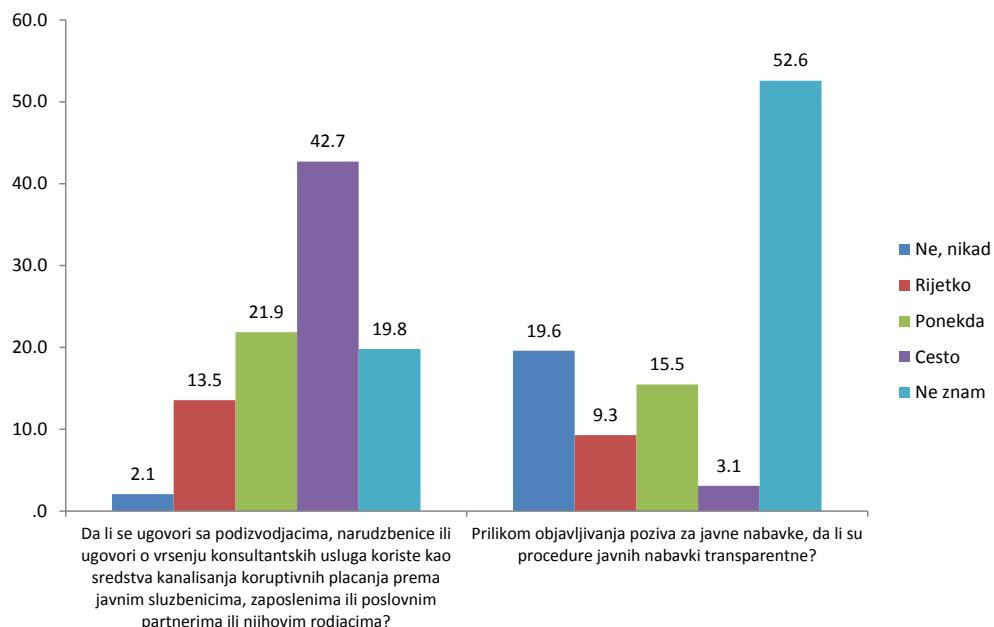
Rezultati primarnog EESE istraživanja pokazuju da od svih preduzeća u uzorku samo 5.1% smatra da Vlada ne rasipa sredstva namijenjena za javne usluge, dok je dominantnih 67.6% mišljenja da Vlada ova sredstva ne troši namjenski tj. u skladu sa onim što je njihova osnovna svrha. Štaviše, skoro 50% preduzeća koja su oštrijeg kritičkog stava kada je u pitanju trošenje budžetskog novca, smatra da su ova sredstva često neodgovorno utrošena.

Grafik 6: Da li Vlada neodgovorno troši sredstva namijenjena za javne usluge?

Kada je u pitanju povjerenje u Vladu, 13.9% ispitanika u EESE istraživanju smatra da Vlada ni u najmanjoj mjeri ne obezbjeđuje regulatorni okvir koji podstiče preduzeća na širenje poslovanja, dok samo 3% preduzeća smatra suprotno.

Grafik 7: Da li Vlada obezbjeđuje regulatorni okvir koji podstiče preduzeća na širenje poslovanja, ukoliko to poslovne prilike dozvoljavaju?

Nadalje, kada je u pitanju tumačenje zakona i regulative koji se odnose na preduzeća, samo 5% ispitanika smatra da je isto konzistentno i predvidljivo, dok svi ostali smatraju da postoji problem u ovom pogledu. Za 43.6% ispitanih preduzeća, regulatorni okvir nije ni najmanje predvidljiv, očekivan i pouzdan.

Grafik 8: Javne nabavke

Važan set pitanja u EESE istraživanju u Crnoj Gori odnosio se na javne nabavke, a pitanja i problemi sa kojima se preduzeća suočavaju analizirani su na osnovu odgovora ispitanika. Tako se došlo do rezultata da 19.6% preduzeća smatra da postupak javnih nabavki nikada nije transparentan, dok samo 3.1% ispitanika smatra da su ove procedure u potpunosti transparentne. Štaviše, 42.7% preduzeća smatra da se ugovori sa podizvođačima, narudžbe i ugovori o konsultantskim uslugama često koriste kao sredstva kanalisanja koruptivnih plaćanja javnih službenika, zaposlenih u partnerskim preduzećima, i njihovih rođaka. Samo 2.1% preduzeća smatra da ovo nikada nije slučaj. Ovakvi stavovi su potvrđeni i u odgovorima na pitanje „Koje oblasti javnih usluga su najviše pogodene mitom?“, pri čemu su najčešći odgovori „javne nabavke“ i „javna administracija“. Sljedeći po značaju na listi prepoznatljivosti, prema mišljenju ispitanika, su inspekcijske službe i sudovi.

Po pitanju mogućnosti građana da slobodno učestvuju u i utiču na politike, Crna Gora pokazuje određene karakteristike koje impliciraju relativno impresivnu sliku u ovom pogledu, dok podaci iz sekundarnog istraživanja pokazuju drugačije. „Glas i odgovornost“ mjeri slobodu izražavanja, slobodu udruživanja i slobodu medija. Na skali od -2.5 do 2.5, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku, Crna Gora je sačuvala stabilan, ali i relativno slab učinak u periodu 2006-2011. U posljednjoj godini, Crna Gora bilježi najniži rezultat od svih uporednih zemalja, na nivou 0.25. Srbija je zabilježila sličan učinak sa rezultatom 0.29 dok su sve ostale zemlje bile primjetno bolje.

Uprkos relativno lošem učinku prema podacima iz sekundarnog istraživanja, Crna Gora pokazuje realitivno visok nivo političkog učešća NVO sektora i ukupne javnosti u regionu.¹⁶ Crnogorski Parlament je preuzeo značajne korake ka olakšavanju saradnje sa nevladnim organizacijama (NVO) i organizacijama civilnog društva (CSO). U 2011. godini desilo se nekoliko promjena koje jasno reflektuju uspješan napredak u saradnji. Te godine nevladine organizacije učestvovali su u radu 40 sjedница, uključujući i konsultativne sjednice. Parlament je potpisao memorandum o saradnji sa mrežom organizacija civilnog društva koje se bave demokratijom i ljudskim pravima, a formiran je i registar nevladinih organizacija zainteresovanih za saradnju od strane administrativnog osoblja Parlamenta. Sjednice Skupštine se

16 Isto.

prenose uživo, a informacije o rezultatima glasanja objavljaju se na sajtu Skupštine.¹⁷ Ove promjene odražavaju pozitivne napore od strane Vlade da popravi dominantno negativnu percepciju javnosti po pitanju korupcije i obezbijedi građanima veći pristup procesu odlučivanja, povećavajući na taj način nivo transparentnosti političkih procesa odlučivanja.

Ključni indikatori

Kontrola korupcije (Control of Corruption)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ocenjuje u kojoj se mjeri javna vlast koristi za privatnu dobit, uključujući sve forme korupcije, od onih sitnih do krupnijih koruptivnih radnji, kao i „zarobljenost“ države od strane elitista i privatnih interesa.	Crna Gora	-0.38	-0.31	-0.19	-0.16	-0.24
	Bugarska	-0.10	-0.23	-0.30	-0.21	-0.19
	Hrvatska	0.09	0.08	-0.04	-0.09	-0.03
	Island	2.25	2.28	2.45	2.07	1.92
	Srbija	-0.28	-0.35	-0.30	-0.25	-0.25
	Slovenija	1.02	0.98	0.91	1.05	0.87
Procjena upravljanja na skali od otprilike -2.5 do 2.5. Više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.						
Indeks percepције корупције (Corruption Perception Index - CPI)	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Indeks percepције корупције koji mjeri Transparency International pokazuje nivoe korumpiranosti javnog sektora na osnovu percepције predstavnika biznis sektora i analitičара u zemlji i predstavlja složen indeks koji se bazira na različitim ekspertskim i analizama poslovanja.	Crna Gora	3.3	3.4	3.9	3.7	4.0
	Bugarska	4.1	3.6	3.8	3.6	3.3
	Hrvatska	4.1	4.4	4.1	4.1	4
	Island	9.2	8.9	8.7	8.5	8.3
	Srbija	3.4	3.4	3.5	3.5	3.3
	Slovenija	6.6	6.7	6.6	6.4	5.9
Rezultati su prikazani na skali od 0 (veoma korumpirana) do 10 (bez korupcije).						
Efektivnost Vlade (Government Effectiveness)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Kvalitet javnih usluga, kapacitet javnih službi i njihova nezavisnost i otpornost na političke pritise, kvalitet formulacije politike, njena primjena, i posvećenost Vlade takvim politikama	Crna Gora	-0.13	-0.17	-0.01	-0.01	0.08
	Bugarska	-0.01	-0.00	-0.05	0.06	0.01
	Hrvatska	0.57	0.48	0.58	0.61	0.62
	Island	1.86	1.79	1.82	1.65	1.58
	Srbija	-0.20	-0.22	-0.18	-0.09	-0.10
	Slovenija	0.98	0.94	1.19	1.16	1.03
Ocjena upravljanja na skali od otprilike -2.5 do 2.5. Više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.						

17 Freedom House, 2012a.

18 Indikatori Svjetke banke o upravljanju u svijetu.

19 Transparency International CPI.

20 Indikatori Svjetke banke o upravljanju u svijetu.

Glas i odgovornost (Voice and Accountability)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Mjera u kojoj građani učestvuju u odabiru svoje vlade, kao i sloboda izražavanja, sloboda udruživanja i sloboda medija.	Crna Gora	0.27	0.27	0.25	0.26	0.21
Izvor: Svjetska banka, Baza podataka „Governance Matters“ ²¹	Bugarska	0.57	0.69	0.57	0.52	0.49
	Hrvatska	0.45	0.48	0.47	0.50	0.42
	Island	1.48	1.46	1.46	1.44	1.47
	Srbija	0.19	0.28	0.25	0.32	0.28
	Slovenija	1.06	1.05	1.01	1.01	1.00
Ocjena upravljanja na skali od otprilike -2.5 do 2.5. Više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.						

Drugi korisni indikatori

Indeks političkih prava (Political Rights Index)	2009	2010	2011	2012
Indeks političkih prava mjeri stepen slobode u izbornom procesu, politički pluralizam i participaciju kao i funkcionišanje Vlade.	Crna Gora	3	3	3
Izvor: Freedom House, Istraživanje o slobodi u svijetu. ²²	Bugarska	2	2	2
	Hrvatska	1	1	1
	Island	1	1	1
	Srbija	2	2	2
	Slovenija	1	1	1
Freedom House rangira politička prava na skali od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najveću, a 7 najmanju slobodu.				
Indeks građanskih sloboda (Civil Liberties Index)	2009	2010	2011	2012
Indeks građanskih sloboda mjeri slobodu izražavanja, okupljanja, udruživanja i vjerske slobode.	Crna Gora	2	2	2
Izvor: Freedom House, Istraživanje o slobodi u svijetu ²³ .	Bugarska	2	2	2
	Hrvatska	2	2	2
	Island	1	1	1
	Srbija	2	2	2
	Slovenija	1	1	1
Freedom House rangira politička prava na skali od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najveću, a 7 najmanju slobodu.				

21 Isto.

22 Freedom House.

23 Isto.

2.3. Socijalni dijalog

Socijalni dijalog sa slobodom udruživanja i pravom na kolektivno pregovaranje je ključan za postizanje efektivnih, ravnopravnih i obostrano korisnih ishoda za sve konstituente Međunarodne organizacije rada i ukupno društvo.

Crna Gora je ratificovala 4 od 6 konvencija Međunarodne organizacije rada (ILO) o socijalnom dijalogu, pri čemu Konvencija C151 o zaštiti prava na organizovanje i procedurama za određivanje uslova za zapošljavanje u javnim službama i Konvencija C154 o promociji kolektivnog pregovaranja još uvijek nisu ratifikovane.²⁴

Tripartitno tijelo poznato pod nazivom Socijalni savjet, kojeg čine predstavnici Vlade, sindikata i poslodavaca, je odgovorno za sprovodenje socijalnog dijaloga u Crnoj Gori.²⁵ Savjet igra centralnu ulogu u pregovorima povodom izmjena i dopuna Opštег kolektivnog ugovora i može biti uključen u izradu predloga zakona kroz učešće u radnim grupama. Međutim, kapaciteti ovog tijela ostaju ograničeni, budući da isto i okviru svojih nadležnosti može samo davati mišljenja na predložene zakone i regulativu.²⁶ Generalno, potrebne su izmjene kako bi socijalni dijalog dostigao EU standarde i da bi se osiguralo njihovo efektivno sprovodenje.²⁷

Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG) ima veliku ulogu u funkcionisanju socijalnog dijaloga u zemlji. UPCG je osnovana 2002. godine kao organizacija zasnovana na dobrovoljnном članstvu. UPCG je članica Međunarodne organizacije poslodavaca (IOE), BUSINESSEUROPE i Centra za poslodavce Jadranskog regiona. Članstvo Unije obuhvata kako najmanja tako i najveća preduzeća u Crnoj Gori uključujući i lokalne i sektorske asocijacije poslodavaca i nevladine organizacije. Još 2005.g. Uniji poslodavaca Crne Gore je potvrđen status reprezentativnog udruženja poslodavaca. Prvi tripartitni sporazum potpisana je 2006. godine koji je bio ključan za usvajanje Zakona o socijalnom savjetu 2007. godine i Zakona o radu 2008., čime je institucionalizovan socijalni dijalog u Crnoj Gori.

Do danas je UPCG potpisala 4 granska kolektivna ugovora, dok se još 4 nalaze u procesu pregovora. Do 2008. godine kada je registrovan novi sindikat – Unija slobodnih sindikata (USSCG), postojala je samo jedna sindikalna organizacija na nacionalnom nivou – Savez samostalnih sindikata (SSCG).

Pluralizam sindikata na nacionalnom i granskom nivou kao i na nivou pojedinačnih poslodavaca, ukazao je na potrebu priznavanja njihove reprezentativnosti kojoj je moralo prethoditi stvaranje pravnog okvira, odnosno Zakona o reprezentativnosti sindikata (koji je usvojen 2010. godine i nedavno izmijenjen i dopunjeno).

U skladu sa gore navedenim, nasljednik bivšeg socijalističkog sindikata – Savez sindikata Crne Gore (SSCG) dobio je reprezentativnost početkom novembra 2010. godine, a krajem istog mjeseca reprezentativnost je potvrđena i Uniji slobodnih sindikata.

²⁴ ILO, (bez datuma) Ratifikacije Crne Gore. NORMLEX – Informacioni sistem međunarodnih standarda rada. Pristupljeno 24. maja 2013.

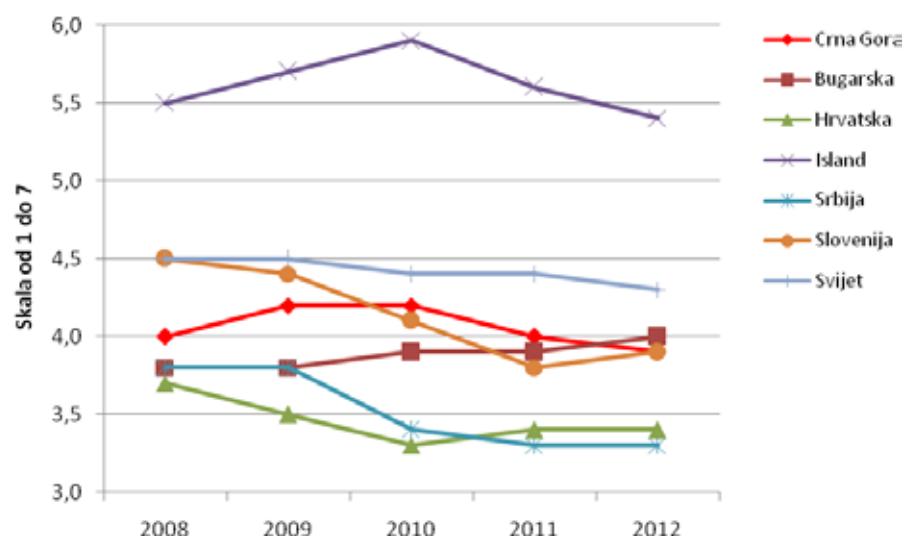
²⁵ Evropska komisija, 2012.

²⁶ ILO, (bez datuma)

²⁷ Evropska komisija, 2012.

Novembra 2010. godine, socijalni partneri su potpisali Izmjene i dopune Opšteg kolektivnog ugovora, koji datira od 2004. godine. Tada je dobio karakter temporalnog propisa, jer je po prvi put zaključen na određeno vrijeme. Kao takav, OKU je kroz pregovore pretrpio više izmjena i dopuna, pri čemu je njegovo važenje produžavano najpre do 31.12. 2011. godine, zatim do 30.06.2012.godine i konačno do 30.09.2012. godine. Kako su, praktično, u kontinuitetu vođeni pregovori za zaključivanje novog, a socijalni partneri nijesu uspeli da postignu saglasnost oko svih pitanja u datom roku, od 30.09.2012. godine Opšti kolektivni ugovor ne figuriše u pozitivnom pravu CG.

Grafik 9: Saradnja u odnosima zaposleni-poslodavac

Izvor: Svjetski ekonomski forum, „Executive Opinion Survey“

“Saradnja u odnosima zaposleni-poslodavac“ pokazuje u kojoj mjeri su odnosi zaposleni-poslodavac suprotstavljeni ili kooperativni na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti pokazuju veći stepen saradnje. Crna Gora bilježi relativno dobar rezultat u ovoj oblasti u 2012. godini, u odnosu na sve ostale uporedne zemlje, sa izuzetkom Islanda. Ovakav učinak zabilježen je uprkos blagom padu stope učinka u periodu između 2011. i 2012. Zemlja se dobro kotira i na globalnoj ljestvici, gdje u 2012. bilježi rezultat 4, neznatno niži u odnosu na globalni prosjek od 4.3.

Ključni indikatori

Saradnja u odnosima zaposleni-poslodavac (Cooperation in Labour-Employer Relations)	2009	2010	2011	2012	
Istraživanje Svjetskog ekonomskog foruma među biznis liderima.	Crna Gora	4.0	4.2	4.2	4.0
<i>Izvor: Svjetski ekonomski forum, „Executive Opinion Survey“.²⁸</i>	Montenegro	3.8	3.8	3.9	3.9
	Hrvatska	3.7	3.5	3.3	3.4
	Island	5.5	5.7	5.9	5.6
	Srbija	3.8	3.8	3.4	3.3
	Slovenija	4.5	4.4	4.1	3.8
	Svijet	4.5	4.4	4.4	4.3
1 = generalno suprotstavljeni, 7 = generalno kooperativni.					

²⁸ Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti

2.4. Poštovanje univerzalnih ljudskih prava i međunarodnih standarda rada

Društva koja su uspješno integrisala principe održivosti i dostojanstvenog rada, poštuju ljudska prava i međunarodne standarde rada. Vlada Crne Gore pokazala je jasne napore u pogledu unaprjeđenja i snaženja ljudskih prava u zemlji pri čemu je uspjeh evidentan. Ipak, ograničeni resursi sprječavaju efektivnu implementaciju zaštite prava.²⁹ Crna Gora je usvojila svih 9 glavnih konvencija koje se tiču ljudskih prava, kao što su učinile i Srbija i Hrvatska. Bugarska i Slovenija usvojile su 8 konvencija, a Island samo 7 do sada. Svih 6 zemalja koje su uzete radi uporedne analize ratifikovale su 8 ključnih konvencija MOR-a o slobodi udruživanja i kolektivnog pregovaranja, zabrani dječjeg rada, nasilnog rada i svih oblika diskriminacije.

Situacija u pogledu ljudskih prava u Crnoj Gori može se ocijeniti i uzimajući u obzir druge indikatore. „Indeks političkih prava“ mjeri stepen slobode u izbornom procesu, politički pluralizam i participaciju, kao i funkcionisanje Vlade. Na skali od 1 do 7 pri čemu 1 predstavlja najviši, a 7 najniži stepen slobode, Crna Gora je održala stabilnost na nivou 3 u periodu od 2009. do 2012. godine. Ovo je primjetno slabiji rezultat u odnosu na sve ostale uporedne zemlje za isti vremenski period, budući da Bugarska i Srbija održavaju nivo 2, a Hrvatska, Island i Slovenija nivo 1 u istom vremenskom periodu od 3 godine. „Indeks građanskih sloboda“ mjeri slobodu izražavanja, okupljanja, udruživanja i religije. Na ljestvici od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najviši, a 7 najniži stepen slobode, učinak Crne Gore je na nivou 2 u periodu 2009-2012. Na istom nivou su i Bugarska, Hrvatska i Srbija, dok Island i Slovenija u istom vremenskom periodu bilježe najviši stepen slobode i nalaze se na nivou 1.

Loš tretman u kazneno-popravnim ustanovama je ozbiljan problem u zemlji, na koji kontinuirano ukazuju kako lokalne tako i međunarodne organizacije. U isto vrijeme, počinioци zločina protiv zaštitnika ljudskih prava i novinara su rijetko osuđivani. U toku 2011., Crna Gora bilježi razočaravajući pad u pogledu slobode medija, a mediji i novinari bivaju žrtve prijetnji, fizičkih napada, finansijskih pritisaka i optužbi za klevetu.³⁰ Iste godine, Evropski sud za ljudska prava donio je presudu po kojoj je država Crna Gora proglašena krivom za kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima u slučaju kažnjavanja novinara 2004. godine sa 5000 eura kazne zbog navodne klevete.³¹ Međutim, kao odgovor pogoršanim uslovima slobode izražavanja u zemlji, Vlada Crne Gore izmijenila je Krivični zakonik juna 2011. kako bi dekriminalizovala klevetu i harmonizovala domaće zakonodavstvo sa sudskom praksom u ovom pogledu.³² Crna Gora bilježi napredak u posljednjih nekoliko godina u rješavanju problema u dijelu poštovanja ljudskih prava prepoznatih od strane međunarodne zajednice, posebno kada su u pitanju trgovina ljudima, rodna ravнопravnost i diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije, ali i status izbjeglica i interno raseljenih lica. Vlada je usvojila Strategiju borbe protiv trgovine ljudima za period 2012-2018., koja je usmjerena na obrazovanje, pomoć žrtvama, zaštitu, reintegraciju i krivično gonjenje. U 2010. Vlada je usvojila Zakon o zaštiti od nasilja u porodici i donijela niz mjera za zaštitu žrtava. Oktobra 2011. Vlada je formirala Koordinaciono tijelo za monitoring i implementaciju Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica sa posebnim naglaskom na kamp Konik (Romska populacija).³³

29 One obuhvataju Međunarodnu konvenciju o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Konvenciju o pravima djeteta, Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica, Međunarodnu konvenciju za zaštitu svih lica od prisilnog nestanka i Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom.

30 Freedom House. 2012a.

31 Isto

32 Kancelarija visokog komesara za ljudska prava, 2013. Universal Periodic Review – Media Brief: Montenegro. OHCHR. Pristupljeno 31. maja 2013.

33 Kancelarija visokog komesara za ljudska prava, 2013.

Jak zamajac u borbi za očuvanje ljudskih prava u Crnoj Gori daju nevladine organizacije. Neke od nevladinih organizacija u Crnoj Gori koje djeluju u oblasti zaštite ljudskih prava imaju visoko razvijene kapacitete javnog zastupanja. Saradnja između ovih grupacija i Vlade je prilično dobra. U 2011. godini, predstavnici Mreže nevladinih organizacija za demokratiju i ljudska prava potpisali su Memorandum o razumijevanju sa predsjednikom crnogorskog parlamenta, utvrdivši puteve saradnje između NVO sektora i Vlade.³⁴ Ipak, generalno posmatrano, nevladine organizacije u zemlji nisu dovoljno jake i u većini slučajeva djeluju kao posmatrači političkih prilika.³⁵

Ključni indikatori

Ratifikacija konvencija o ljudskim pravima (Ratification of Human Rights Conventions)	Od januara 2013												
Ovaj indikator pokazuje status ljudskih prava u odnosu na ratifikaciju sljedećih 9 konvencija: Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka; Konvencija o pravima djeteta; Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena; Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije; Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Međunarodna konvencija o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka; Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.	<table border="1"><tr><td>Crna Gora</td><td>9</td></tr><tr><td>Srbija</td><td>9</td></tr><tr><td>Hrvatska</td><td>9</td></tr><tr><td>Bugarska</td><td>8</td></tr><tr><td>Island</td><td>7</td></tr><tr><td>Slovenija</td><td>8</td></tr></table> <p>Broj ratifikovanih konvencija od 9 postojećih.</p>	Crna Gora	9	Srbija	9	Hrvatska	9	Bugarska	8	Island	7	Slovenija	8
Crna Gora	9												
Srbija	9												
Hrvatska	9												
Bugarska	8												
Island	7												
Slovenija	8												
<u>Izvor:</u> Zbirka sporazuma Ujedinjenih nacija (UNTC). ³⁶													
Ratifikacija ključnih konvencija MOR-a (Ratification of fundamental ILO Conventions)	Od januara 2013												
Ovaj indeks pokazuje status konvencija koje se tiču radnih prava. Odnosi se na sljedećih 8 konvencija: Sloboda udruživanja i kolektivnog pregovaranja (C87, C98), Ukipanje prinudnog i obaveznog rada (C29, C105), Zabранa diskriminacije u oblasti zapošljavanja i zanimanja (C100, C111), Zabranu dječjeg rada (C138, C182).	<table border="1"><tr><td>Crna Gora</td><td>8</td></tr><tr><td>Srbija</td><td>8</td></tr><tr><td>Hrvatska</td><td>8</td></tr><tr><td>Bugarska</td><td>8</td></tr><tr><td>Island</td><td>8</td></tr><tr><td>Slovenija</td><td>8</td></tr></table> <p>Broj ratifikovanih konvencija od postojećih 8</p>	Crna Gora	8	Srbija	8	Hrvatska	8	Bugarska	8	Island	8	Slovenija	8
Crna Gora	8												
Srbija	8												
Hrvatska	8												
Bugarska	8												
Island	8												
Slovenija	8												
<u>Izvor:</u> ILO ³⁷													

34 Freedom House. 2012a.

35 Zaštitnici ljudskih prava, 2012.

36 Zbirka sporazuma Ujedinjenih nacija (UNTC)

37 ILO, Međunarodna organizacija rada.

Drugi korisni indikatori

Indeks političkih prava (Political Rights Index)	2009	2010	2011	2012
Indeks političkih prava mjeri stepen slobode u izbornom procesu, politički pluralizam i participaciju, i funkcionisanje Vlade.	Crna Gora	3	3	3
Izvor: Freedom House, Istraživanje o slobodi u svijetu. ³⁸	Bugarska	2	2	2
	Hrvatska	1	1	1
	Island	1	1	1
	Srbija	2	2	2
	Slovenija	1	1	1
Freedom House rangira politička prava na skali od 1 do 7 pri čemu 1 predstavlja najviši, a 7 najniži stepen slobode.				
Indeks građanskih sloboda (Civil Liberties Index)	2009	2010	2011	2012
Indeks građanskih sloboda mjeri slobodu izražavanja, okupljanja, udruživanja i religije.	Crna Gora	2	2	2
Izvor: Freedom House, Istraživanje o slobodi u svijetu. ³⁹	Bugarska	2	2	2
	Hrvatska	2	2	2
	Island	1	1	1
	Srbija	2	2	2
	Slovenija	1	1	1
Freedom House rangira građanske slobode na skali od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najviši, a 7 najniži stepen slobode.				

38 Freedom House.

39 Isto.

3. Ekonomski elementi

KLJUČNI REZULTATI:

Makroekonomска ситуација у Црној Гори може се окarakterisati као стабилна, мада проблеми још увјек постоје по пitanju javnog duga и budžetskog deficit-a. Кao што је показало истраживање, makroekonomski indikatori ne predstavljaju највећи problem za preduzeća u Crnoj Gori, ali i u овој oblasti постоји prostor за unaprjeđenje. Prije nekoliko godina Crna Gora je bilježila ekonomski rast koji je, prirodno, uticao na povećanje BDP-a, sve dok nisu počeli da se osjećaju efekti svjetske ekonomske krize. Finansijska kriza je uticala na zapošljavanje, rast i likvidnost preduzeća, a veliki broj preduzeća koji je prošao kroz proces privatizacije nije postigao очekivane rezultate. Danas sva dokumenta na nacionalnom nivou prepoznaju 3 sektora od strateške важности за будуći ekonomski rast Crne Gore: turizam, energetiku i poljoprivredu i ruralni razvoj.

Trgovina чини вазан дио crnogorske ekonomije. Napravljen je značajan pomak када је у пitanju подстicanje preduzeća na izvoz, iako ово nije потврђено zvaničним podacima. U posljednjih par godina Crna Gora u velikoj mjeri zavisi од uvoza, а количина izvoza opada.

Crna Gora bilježи napredak када је у пitanju unaprjeđenje pravnog i regulatornog okvira за razvoj preduzeća, posebno у pogledу regulatorне reforme и процеса registracije preduzeća. Zakoni о stečaju су сада usaglašeni са међunarodnim standardima и Crna Gora је bolja у poređenju са svojim susjedima када су у пitanju број дана потребних за окончавање stečajnog postupka, трошкови postupka и стопа опоравка. Nadležna тijела су сада усмјерила паžnju на јаз који је идентификован у студијама о poslovanju, а који се posebно односи на добијање građevinskih dozvola и завршетак procedure registracije preduzeća као и потребу ubrzanja investicionih procedure. Nadalje, komplikovan regulatorni okvir и skupe administrativne procedure идентификовани су као ključne barijere за povećanje preduzetničke aktivnosti у земљи. На kraju, као што је то закључено на састанима fokus група у оквиру EESE istraživanja, проблем у Crnoj Gori не представља kreiranje zakona već njihovo sprovođenje.

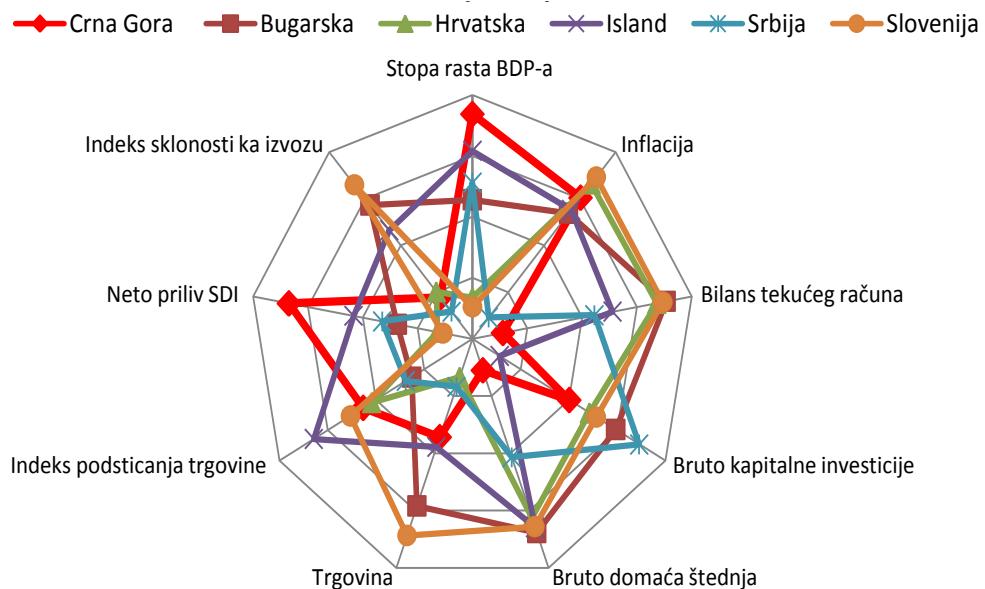
Kao највећи проблем crnogorskih preduzeća у posljednjih nekoliko godina у највећем броју slučajeva prepoznaje се недостатак finansijskih sredstava и veoma nepovoljni uslovi за добијање kredita od strane komercijalnih banaka. Kao и друга istraživanja, и EESE istraživanje је pokazalo да се око 96% preduzeća suočava са finansijskim problemima и problemom приступа finansijama. Investiciono-razvojni fond је jedina institucija која нуди kredite malim i srednjim preduzećима под поволjnimi uslovima. Jedna od neophodnih mјера у овом смислу јесте смањење visine kolateral-a за MSP. Takođe, prepoznat је проблем neslaganja kreditnih linija и stvarnih потреба MSP. Stoga је у narednom periodu потребно raditi на dizajniranju kreditnih linija које би одговарале типу preduzeća или njihovim projektima (npr. projektima из области зелене економије, energetske efikasnosti itd.). Jedna од mјера bi могла бити i predstavljanje и promocija alternativnih izvora finansiranja MSP као што су međunarodni programi и grantovi.

Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija bilježи rast, ali је neophodno дати raditi на implementaciji elektronskih servisa како би исти doprinijeli lakšem poslovanju и transparentnosti rada javne administracije. Kako је EESE istraživanje pokazало, cijena interneta једна је од главних препрека у овом pogledu. Preduzeća не misle да је физичка инфраструктура међу најважнијим проблемима за kompanije, али је zato модерна putna инфраструктура nužna за efikasan protok roba. Postojanje monopola и monopolskih praksi još један је од prepoznatih ограничења за preduzeća,

koji uz nelojalnu konkurenčiju i neformalnu ekonomiju stvaraju posebne izazove za preduzeća koja posluju u formalnom sektoru. Iako je problem neformalne ekonomije prisutan godinama unazad, intenzivne aktivnosti za suzbijanje istog tek su počele.

Indikatori za procjenu ekonomskih elemenata ambijenta koji podstiče održivi razvoj preduzeća

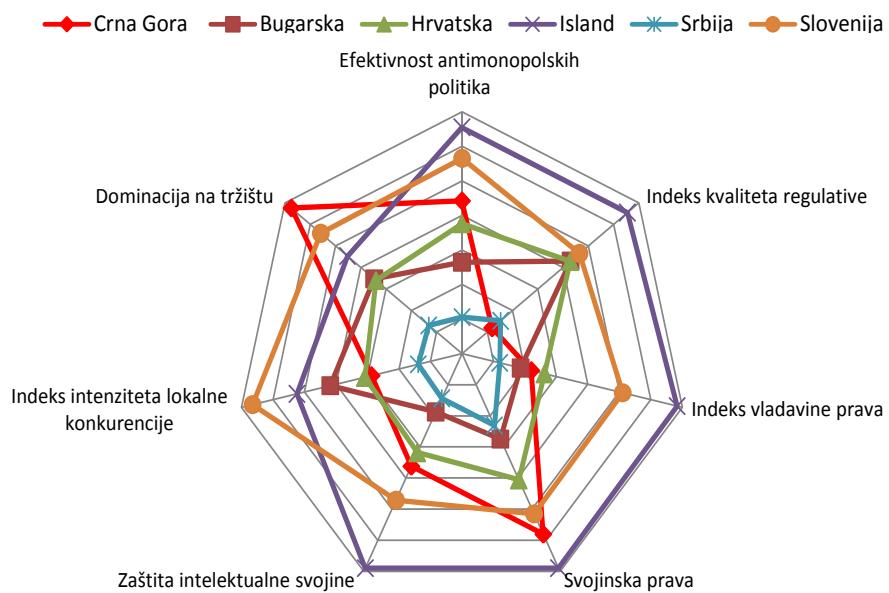
Grafik 10: Makroekonomski indikatori (2011)

* vrijednosti pojedinih indikatora su uskladene radi bolje prezentacije i formatirane na način da udaljenost od centra označava bolji učinak zemlje u odnosu na taj indikator. Brojčane vrijednosti indikatora date su u tabelama na kraju poglavlja.

* podaci za indikator „Enabling Trade Index”, nije dostupan za 2011. Indikatori prikazani na slici gore prikazuju podatke za 2012. godinu.

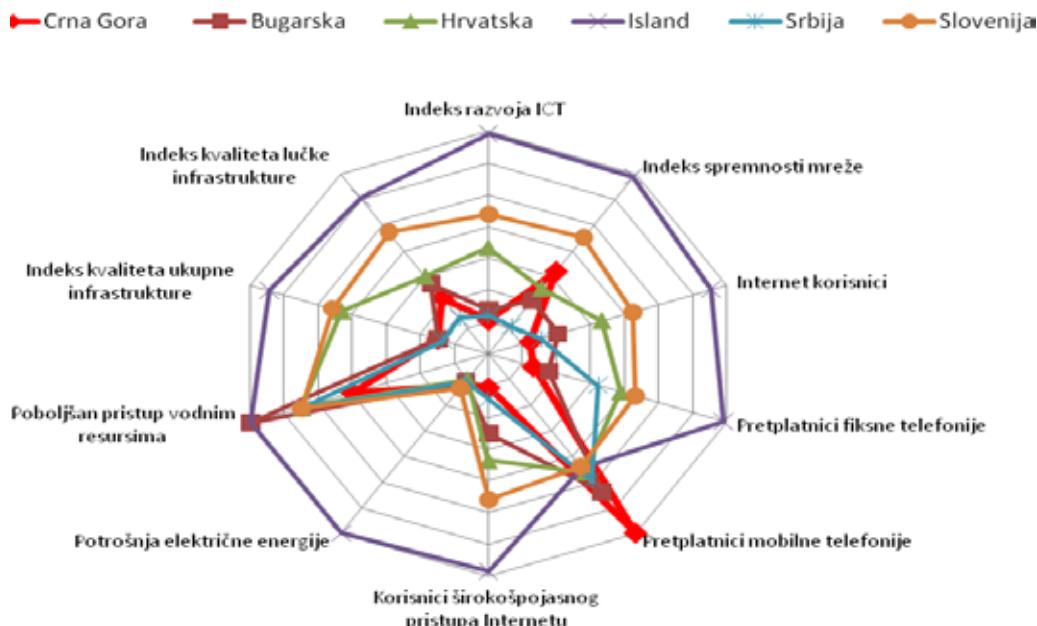
- Crna Gora bilježila je najbrži rast BDP-a u regionu sve do naglog pada 2009. godine, uglavnom zbog globalne ekonomske krize čije posljedice se ogledaju u smanjenim aktivnostima bankarskog sektora i umanjene proizvodnje, posebno aluminijuma. Država se uspješno oporavila od tada, ali su negativni uticaji krize još uvijek vidljivi kroz veliki javni dug i smanjenu likvidnost privrede.
- Prioritetnim sektorima za ekonomski razvoj, prema Nacionalnom planu razvoja 2013., smatraju se turizam, energetika i poljoprivreda i ruralni razvoj.
- Loša radna etika je faktor koji najviše usporava privrednu aktivnost u zemlji. U isto vrijeme, ESESE istraživanje pokazuje da troškovi zarada predstavljaju najveću prepreku za povećanje produktivnosti, a prate je nedostatak potrebnih vještina i negativan odnos prema poslu.
- U periodu 2011-2012 Crna Gora bilježi pad od 5 mesta u izvještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja koji se odnosi na prekograničnu trgovinu i to sa 37. na 42. mjesto, iako je i dalje na visokoj poziciji.
- Crna Gora je jedina zemlja u regionu koja još uvijek nije zaokružila i implementirala zakonodavni okvir i infrastrukturu za tehničku regulativu koja se odnosi na trgovinu. Regulativa podrazumijeva usvajanje nekih ili svih standarda EU i usklađenost sa sanitarnim i fitosanitarnim standardima, kao i izgradnju metrološke i infrastrukture nadzora nad tržištem i efektivnog procesa usklađenosti sistema akreditacije.
- Crna Gora je lider među ostalim zemljama u tranziciji po pitanju SDI (stranih direktnih investicija), iako tokom posljednjih nekoliko godina bilježi pad u ovom pogledu uslijed ekonomske krize.

Grafik 11: Pristup kreditima, zaštita svojine i indikator konkurentnosti (2011)

- Napredak je vidljiv u oblasti regulatorne reforme i registracije preduzeća; zakoni o stečaju su sada usklađeni sa međunarodnim standardima i Crna Gora prednjači u odnosu na region u pogledu vremena potrebnog za okončanje stečajnog postupka, troškova postupka i stope oporavka.
- Prema indeksu Svjetske banke o lakoći poslovanja, Crna Gora je napredovala sa 84. (2009. god.) do 51. mesta u 2012. od ukupno 185 zemalja, ali je zato zabilježila pad u odnosu na Indeks započinjanja biznisa – sa 45.mesta (2011.) na 58. (2012.).
- Regulatorna tijela čije se nadležnosti preklapaju (agencije, inspekcije) su, veoma često ili ponekad, ključan problem koji podriva poslovni ambijent, što smatra 70.4% ispitanika u EESE istraživanju.
- Poresko opterećenje je velika barijera za investicione planove preduzeća za 43.4% EESE ispitanika, a sva preduzeća su jedinstvena u ocjeni da naplata poreza treba biti pojednostavljena.
- Veličina i efikasnost javne administracije je problematična i 59% EESE ispitanika opisuje je kao neefikasnu i neefektivnu.
- MSP trpe uslijed strateških nedostataka u pogledu inovativnih i namjenskih servisa što stvara nepovoljan pravni i regulatorni ambijent. Politike i zakoni kojima se promovišu MSP postoje, ali ograničenost sredstava sprečava njihovu implementaciju.
- Funkcionisanje institucija je generalno gledano na nezadovoljavajućem nivou i zahtijeva strukturne i institucionalne reforme.
- U 2010. stupio je na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Crne Gore i EU sa ciljem konsolidacije vladavine prava, implementacije zakona i sudske administracije.
- Razvoj nezavisnog sudstva je glavni prioritet, uz neophodnu reformu u djelovima ove oblasti koje se tiču karijernog napredovanja i zapošljavanja.
- Strategija borbe protiv korupcije 2010-2014 i Akcioni plan za njenu implementaciju u periodu 2010-2012. imaju za cilj smanjenje korupcije. Međutim, ova dokumenta nisu u dovoljnoj mjeri kao prioritet postavili konkretnе rezultate ili aktivnosti, pa su rezultati nejasni.
- Povjerenje građana u državne institucije je na niskom nivou, posebno kada je u pitanju sudski sistem.
- Kada su u pitanju svojinska prava, proces restitucije se još uvijek ne sprovodi u jasno određenoj proceduri i rad komisija u ovom pogledu je veoma spor.
- Jedan od preduslova za ulazak Crne Gore u članstvo EU jeste usklađivanje propisa koji se odnose na zaštitu intelektualne svojine sa međunarodnim zazakonodavstvom.
- U 2012.g. Parlament je usvojio Zakon o zaštiti konkurenčije, sa ciljem daljeg usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU.
- Politike promocije fer konkurenčije postoje, ali njihovo sprovođenje trpi uslijed ograničenosti resursa.
- Prema EESE istraživanju, većina preduzeća (45.9%) smatra neefikasnim zakonodvstvo u borbi protiv monopolističke prakse.

- Privatizacioni proces je skoro završen, a pod kontrolom države ostalo je svega 15% ood ukupnog broja državnih preduzeća od 2011. godine.
- Rezultati EESE istraživanja ukazuju da velika većina preduzeća smatra da politički faktori negativno utiču na komercijalnu aktivnost.
- Značajan broj preduzeća djeluje u zoni neformalne tj. sive ekonomije što je glavna prepreka za postizanje fer konkurenčije u zemlji. U sektoru trgovine, 57.1% respondenata smatra da su preduzeća koja posluju u sivoj zoni često najveći konkurent, što smatra i 53.3% preduzeća sa manje od 5 zaposlenih.
- Uspjesi u pogledu pristupa finansijama ogledaju se u usvajanju Odluke o javnom objelodanjivanju podataka od strane banaka (2012), Odluke o načinu izračunavanja izloženosti banaka (2012), Odluke o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom u bankama (2012), kao i Zakona o Savjetu za finansijsku stabilnost (2010).
- Najveći jaz u pristupu finansijama u Crnoj Gori predstavlja infrastruktura finansijskog tržišta.
- Većina preduzeća u EESE istraživanju izjavilo je da se oslanja na samo-finansiranje (40.6%), a samo mali procenat računa na podršku individualnih investitora i investicionih fondova.

Grafik 12: ICT i infrastruktura - indikatori(2010)

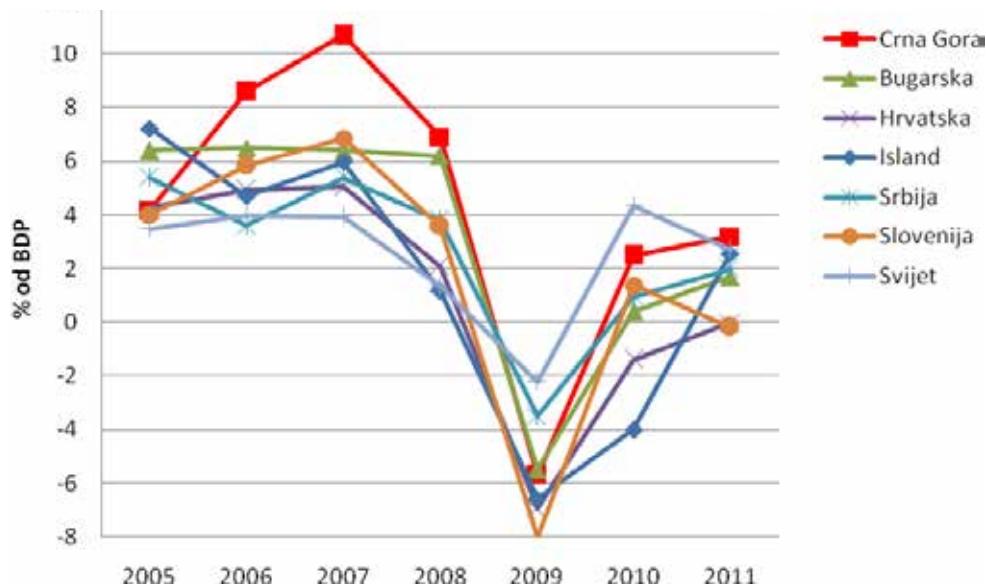

- Prema ocjenama Svjetskog ekonomskog foruma, Crna Gora se nalazi na 48. mjestu od ukupno 142 zemlje po razvoju ICT u 2012. godini, prema „Network Readiness Index“-u.
- Sektor ICT u Crnoj Gori je 100% privatizovan, a 99% naseljene teritorije je pokriveno mrežom jednog od tri mobilna operatera. Upotreba mobilnih telefona je na visokom nivou, ali postoji potreba za dodatnom promocijom upotrebe Interneta, pogotovo u onim oblastima koje nisu dovoljno profitabilne da bi privatni sektor ulagao u njih.
- Infrastrukturni prioriteti zavise od regionala. Snabdijevanje vodom i električnom energijom su prioriteti za cijelu zemlju, dok je u sjevernom regionu dodatni prioritet putna infrastruktura. S druge strane, u priobalnom području, najvažniji prioritet predstavlja kanalizacioni/sistem tretmana otpadnih voda.
- Saobraćaj je veoma važan budući da igra ključnu ulogu u povezivanju prioritetnih sektora: turizma, poljoprivrede i trgovine. Prema rezultatima EESE istraživanja fizička infrastruktura i saobraćaj su ključni izazovi za firme koje se bave trgovinom.
- Specifična konfiguracija zemljišta, organizacioni problemi u transportnom lancu, finansiranje i menadžment i neadekvatni ili loši uslovi saobraćajne infrastrukture ograničavaju mogućnosti zemlje da u potpunosti iskoristi saobraćajne veze za postizanje ekonomskog rasta.
- Potrošnja energije je na visokom nivou, uglavnom zbog neefikasnih mehanizama potrošnje. U Crnoj Gori se potroši 2.1 puta više energije po jedinici domaćeg proizvoda u odnosu na prosjek u razvijenim zemljama, a 3.3 puta više u odnosu na EU, uglavnom zbog organizacionih slabosti i oskudne ili dotrajale mreže i opreme.

3.1. Jaka i stabilna makroekonomска politika i dobro upravljanje ekonomijom

Makroekonomске politike treba da garantuju stabilne i predvidljive ekonomske uslove. Snažno upravljanje ekonomijom po pravilu kombinuje stvaranje većeg broja kvalitetnijih radnih mesta, borbu protiv inflacije i sprovodenje politika i regulative koja stimuliše dugoročne produktivne investicije. Uticaj ekonomske krize i dalje je osjetan u Crnoj Gori iako se u posljednjih nekoliko godina ekonomija oporavila i finansijski sektor stabilizovao.⁴⁰ Sve do početka ekonomske krize, crnogorski BDP je bilježio najveću stopu rasta u regionu. Kao što je slučaj i sa uporednim zemljama, Crna Gora je zabilježila oštar pad u stopi rasta BDP-a u 2009. godini, sa 6.9% koliko je iznosila u 2008. godini na -5.7% koliko je zabilježeno u 2009. Ovakva situacija rezultat je smanjenih aktivnosti bankarskog sektora i umanjene proizvodnje, posebno aluminijuma.⁴¹ Međutim, u 2010. i 2011. godini, Crna Gora zabilježila je najuspješniji postkrizni oporavak od svih uporednih zemalja, dostigavši stopu od 2.5% u 2010. odnosno 3.2 % u 2011. godini. Posljednja godina je ujedno i ona u kojoj je Crna Gora zabilježila najveću stopu rasta BDP-a u odnosu na sve uporedne zemlje.

Grafik 13: Stopa rasta BDP-a

Izvor: Podaci Svjetske banke o nacionalnim budžetima (Online indikatori o svjetskom razvoju)

U nedavno predstavljenom Nacionalnom planu razvoja Crne Gore 2013, kao tri prioritetna razvojna sektora navedeni su: turizam, energetika i poljoprivreda i ruralni razvoj.⁴² Razlog zbog kojeg je za jedan od prioritetnih pravaca ekonomskog razvoja odabran sektor turizma leži u činjenici da Crna Gora već posjeduje neophodne resurse za uspješan razvoj turističke privrede. Pored toga, potencijalni multiplikativni efekti uspješnog razvoja turizma tiču se razvoja drugih privrednih grana: saobraćaja, trgovine, bankarstva, poljoprivrede i gradevinarstva, a osjećaju se i kroz povećano zapošljavanje, poboljšane uslove života i pospješen ruralni razvoj. Glavni izazovi sa kojima se zemlja mora suočiti ukoliko želi u dovoljnoj mjeri unaprijediti ovaj sektor obuhvataju loš kvalitet saobraćajne infrastrukture, tretman otpadnih voda i čvrstog otpada, kao i probleme u snabdijevanju električnom energijom i vodom. Ostali ograničavajući faktori odnose se na neravnomjeran regionalni razvoj, pri čemu se priobalni region

40 Međunarodni monetarni fond (MMF). 2012. Montenegro Staff Report for the 2012 Article IV Consultation. IMF, 27 April.

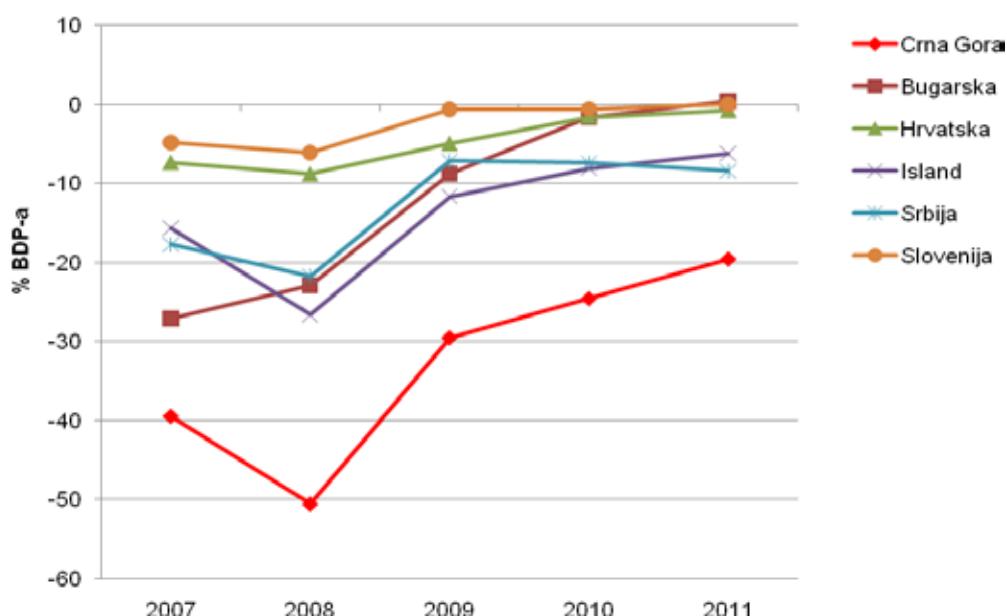
41 Ministarstvo održivog razvoja i turizma. (bez datuma).

42 Evropska komisija, 2013. Prezentovan Nacionalni plan razvoja Vrne Gore. Pristupljeno 31. maja 2013.

smatra omiljenom turističkom destinacijom, koji karakteriše neadekvatno osposobljena radna snaga, kratko trajanje turističke sezone i vidljivo velike razlike u broju turista u vrijeme sezone i van nje. Ruralni i poljoprivredni razvoj su takođe postavljeni kao prioriteti imajući u vidu komparativne prednosti Crne Gore u ovom pogledu. Iste obuhvataju raznovrsnost proizvodnje i nizak nivo upotrebe pesticida i vještačkih đubriva, što stvara dobre pretpostavke za razvoj organske proizvodnje hrane. Glavni izazovi za budući razvoj poljoprivrede biće ispunjavanje EU zahtjeva u pogledu razvoja poljoprivredne politike. Prioritet je dat i sektoru energetike prvenstveno zbog činjenice da je snabdijevanje energijom preduslov za održivi ekonomski razvoj, a i usljud potrebe za sprovodenjem krucijalnih reformi u ovom sektoru. Problemi u potrošnji energije, zavisnost od uvoza i nizak nivo korišćenja nacionalnih prirodnih izvora energije, poput hidro potencijala, predstavljaju najveće prepreke za ekonomsku održivost države.⁴³

Iako je Crna Gora uspješno prevazišla posljedice krize, njen negativan uticaj ostaje vidljiv u velikom i rastućem javnom dugu i smanjenoj likvidnosti privrede.⁴⁴ U 2006. godini javni dug je činio 38% BDP-a, naredne godine (2007) dug je iznosio 45%, da bi u 2012. godini dostigao nivo od 51.1% BDP-a⁴⁵. Štaviše, "bilans tekućeg računa" kao procenat BDP-a za Crnu Goru je primjetno nizak i to na nivou od -19.62 u 2011. godini. Crna Gora tako bilježi najgori učinak od svih uporednih zemalja u toj godini. Srbija, na primjer, bilježi znatno viši procenat od -8.37. Ipak, napredak Crne Gore od 2008. godine je evidentan budući da je tadašnji procenat iznosio -50.58%.

Grafik 14: Bilans tekućeg računa

Izvor: Međunarodni monetarni fond, Platni bilans – Statistički Godišnjak, i Svjetska banka i OECD – Procjene o BDP-u (Indikatori svjetskog razvoja Online).

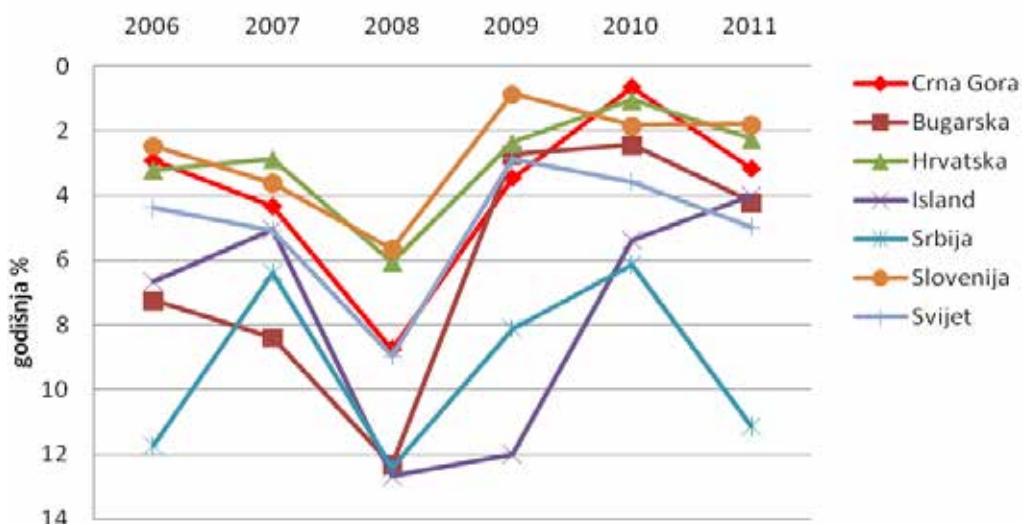
43 Vlada Crne Gore, 2007. Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore. Pristupljeno 25. maja 2013.

44 MMF, 2012.

45 Centralna banka Crne Gore, Godišnji izvještaj Glavnog ekonomiste, 2012. Javni dug (Godišnji izvještaj za 2012.)

Opšta je saglasnost da je sadašnji deficit tekućeg računa od 4-5% BDP visok, a što je veći deficit - veći je rizik za ukupnu ekonomiju. Visok deficit tekućeg računa platnog bilansa povećava zavisnost zemlje od stranih izvora finansiranja. Crna Gora je održala visok nivo stranih direktnih investicija (iako isti u posljednje vrijeme bilježi pad), što je ključno za ulazak strane valute. Ukoliko strana valuta ne uspije da pokrije trenutni budžetski deficit, Crna Gora bi se našla u novoj ekonomskoj krizi.

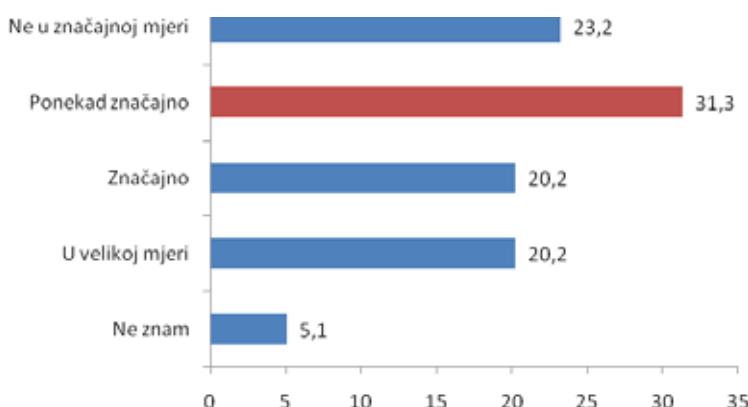
Grafik 15: Inflacija, prosječne potrošačke cijene

Izvor: Međunarodni monetarni fond, Platni bilans – Statistički Godišnjak, i Svjetska banka i OECD – Procjene o BDP-u (Indikatori svjetskog razvoja Online).

Inflacija u zemlji bilježi fluktuacije posljednjih nekoliko godina, posebno u 2008. i 2010. godini, kada je zabilježen nagli rast odnosno pad. U drugim uporednim zemljama imamo sličnu situaciju u ovim vremenskim periodima. U 2008. godini, „stopa inflacije“ u Crnoj Gori skočila je sa 4.35 koliko je zabilježena u prethodnoj godini na 8.76%. Do 2010. godine, međutim, ona je opala na 0.65, što je i najniži nivo u odnosu na sve uporedne zemlje za tu godinu. Najskoriji podaci govore da je stopa inflacije u Crnoj Gori 3.18 (2011) što predstavlja nižu stopu u odnosu na Bugarsku, Island i Srbiju, ali višu u odnosu na stopu inflacije u Hrvatskoj i Sloveniji. Prosječna stopa inflacije na globalnom nivou u 2011. godini iznosila je 4.98. Navedeno znači da u Crnoj Gori postoji pozitivan trend koji još jednom potvrđuje kontinuiran uspješan oporavak od ekonomске krize.

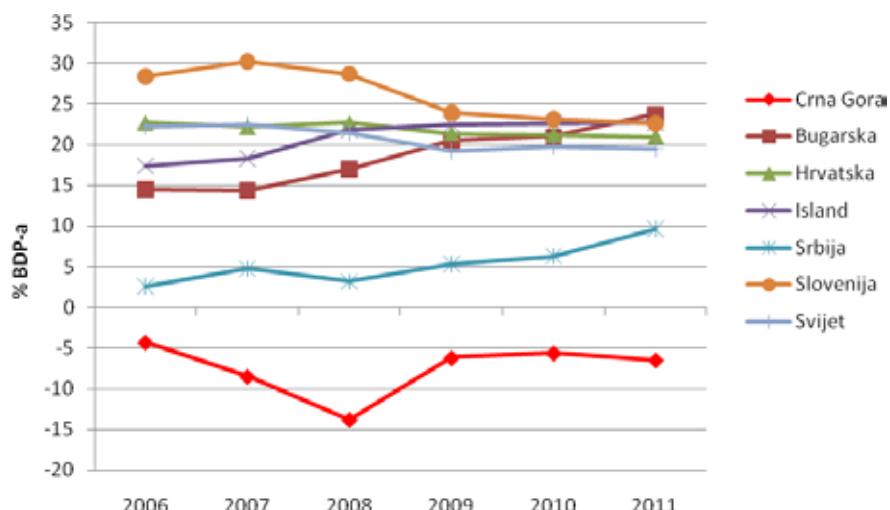
Grafik 16: Da li stopa inflacije značajno utiče na konkurentnost preduzeća?

Na osnovu rezultata EESE istraživanja zaključuje se da su preduzeća u Crnoj Gori svjesna da njihove aktivnosti imaju slab uticaj na stopu inflacije. Stoga oni makroekonomski indikatore smatraju malo relevantnim za buduće poslovne planove. Više od 23% preduzeća izjavilo je da stopa inflacije ne utiče značajno na konkurentnost i namjere preduzeća da šire svoju djelatnosti i dalje ulažu. Za nešto malo veći broj preduzeća (31%) ovaj faktor je samo donekle važan.

Visok nivo „bruto kapitalnih investicija“ je ključan za ekonomski rast. Učinak Crne Gore je veoma loš u ovom pogledu, pri čemu samo Island od uporednih zemalja bilježi gori rezultat u 2011. godini. Pored toga, dok su sve uporedne zemlje zabilježile umjeren pad u pogledu bruto kapitalnih investicija u periodu 2008-2011, Crna Gora bilježi upola manji nivo, što predstavlja najveći pad u odnosu na sve ostale zemlje. Stope „bruto domaće štednje“ u Crnoj Gori su i dalje najniže u odnosu na ostale uporedne zemlje za period 2006-2011. Posljednji dostupan podatak za Crnu Goru je -6.5% BDP-a za 2011. godinu, što je značajno niže u odnosu na sljedeću najnižu stopu od 9.7 koju bilježi Srbija u istoj godini.

Grafik 17: Bruto domaća štednja

Izvor: Podaci Svjetske banke o državnim budžetima, podaci OECD o nacionalnim budžetima (Online indikatori svjetskog razvoja).

Strukturne makroekonomski reforme u Crnoj Gori se primjetno dobro odvijaju u odnosu na ostatak regiona, ali je napredak usporen posljednjih godina, pogotovo na tržištima rada i u prethodno privatizovanim velikim kompanijama. Posebno se ističu neuspješni pokušaji rješavanja pitanja viška radnika u industriji metala, potreba da se ugovori o radu prilagode potrebama poslodavaca a reforme javne potrošnje u cilju smanjenja nezaposlenosti se moraju rješiti kroz opsežniju reformu tržišta rada.⁴⁶ Nažalost, sekundarni podaci o „stopi učešća radne snage“ nisu dostupni kako za Crnu Goru, tako ni za Srbiju.⁴⁷

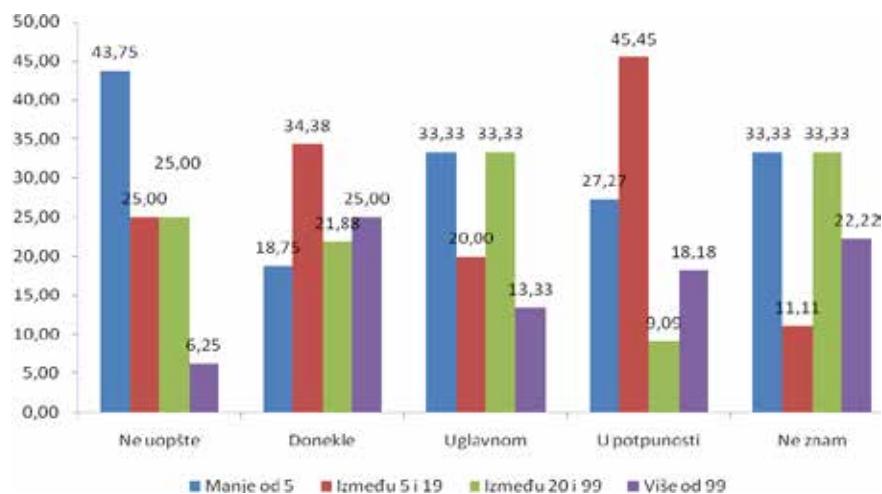
Prema rezultatima EESE istraživanja u Crnoj Gori, samo 11.1% ispitanika smatraju da će se njihovi profitti povećati u narednih 12 mjeseci, što je zabrinjavajuće. S druge strane, 32.2% smatra suprotno. Još jedan zabrinjavajući faktor je da je 100% malih preduzeća odgovorilo negativno na ovo pitanje. Interesantno je primjetiti i da preduzeća koja postoje duži niz godina imaju pesimističan stav u ovom

46 MMF, 2012.

47 Stopa učešća radne snage je dio stanovništva od 15 do 64 godina koje je ekonomski aktivno. Stopa učešća radne snage čini broj zaposlenih u odnosu na ukupan broj radno sposobnog stanovništva. Radna snaga je zbir zaposlenih i nezaposlenih lica.

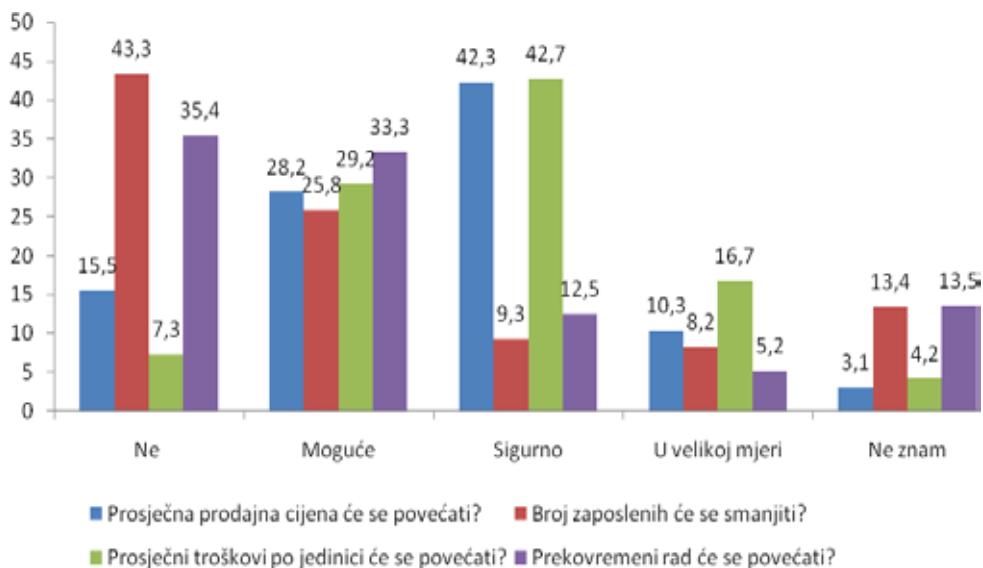
pogledu. Na primjer, od preduzeća koja posluju duže od 5 godina, 31.1% ne očekuje nikakvo povećanje profita, a samo 10.8% smatra ovakvo povećanje vjerovatnim.

Grafik 18: Po Vašem mišljenju, da li preduzeća očekuju povećanje profita u narednih 12 mjeseci (prema veličini preduzeća i broju zaposlenih)

Situacija je slična kada su u pitanju i očekivanja povodom ostalih makroekonomskih indikatora za naredne 3 godine.

Grafik 19: Očekivanja povodom:

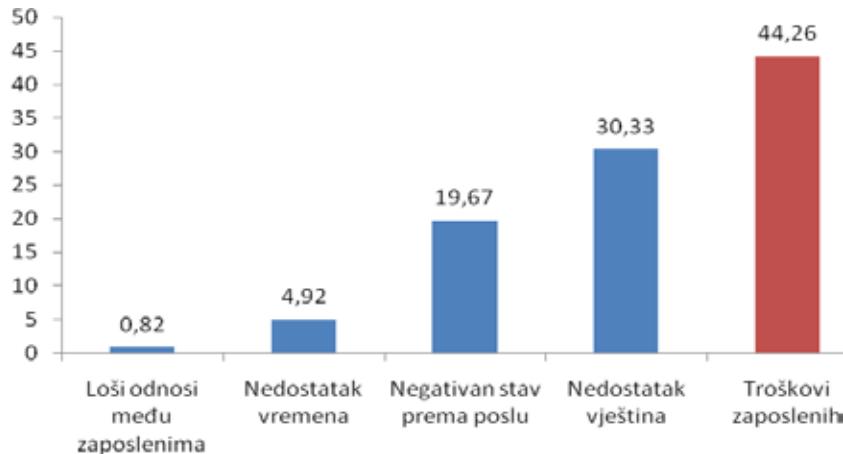

Ne tako optimistični signali proizilaze iz podatka da 43.3% preduzeća smatra da će se broj zaposlenih smanjiti u naredne 3 godine. Istovremeno, skoro 50% preduzeća je mišljenja da će se prosječne prodajne cijene i prosječni troškovi po jedinici povećati u naredne 3 godine.

Rezultati EESE istraživanja takođe pokazuju da najveću prepreku za povećanje produktivnosti preduzeća u Crnoj Gori predstavljaju troškovi zarada, praćeni nedostatkom vještina i negativnim stavovima zaposlenih. Ovo je potvrđeno i u izvještajima Svjetske banke gdje su evidentirani problemi

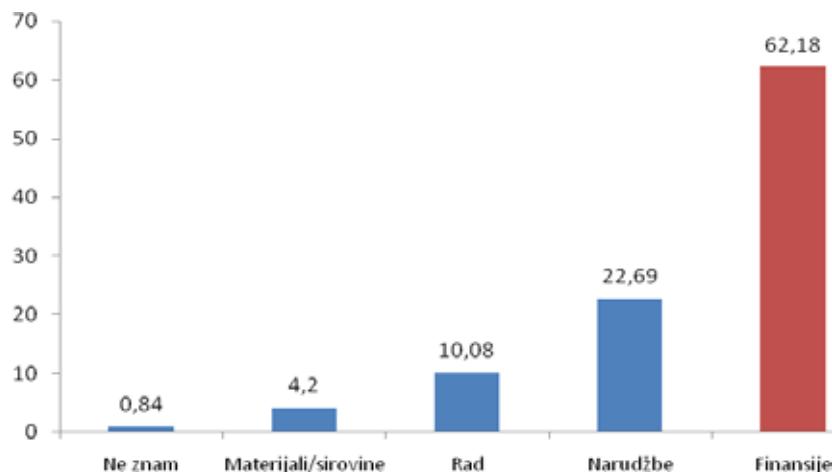
loše radne etike i niskog nivoa produktivnosti rada kao faktora koji u najvećoj mjeri ugrožavaju poslovanje preduzeća u Crnoj Gori.

Grafik 20: Šta predstavlja najveću prepreku za poboljšanje produktivnosti za preduzeća u Crnoj Gori?

Iz grafika se vidi da su upravo troškovi zarada (za 44.26% preduzeća) najveća prepreka za poslovanje. Sljedeći na listi su nedostatak vještina (za skoro 30.3% preduzeća) i negativan stav (za skoro 20% preduzeća).

Grafik 21: Koji faktor u najvećoj mjeri ograničava mogućnost preduzeća da poveća proizvodnju?

Za više od 62% preduzeća ograničavajući faktor za povećanje proizvodnje su finansije, nakon čega slijedi broj narudžbi i radna snaga.

Ključni indikatori

Stopa rasta BDP-a (GDP Growth Rate, %)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Godišnja stopa rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP) po tržišnim cijenama u konstantnoj valuti. BDP predstavlja zbir bruto dodate vrijednosti od strane svih rezidentnih proizvođača u zemlji, plus porezi na proizvode i minus subvencije koje nisu uključene u vrijednost proizvoda. Računa se bez oduzimanja amortizacije na montažna sredstva ili na osiromašivanje ili degradaciju prirodnih resursa.	Crna Gora 4.2 Bugarska 6.4 Hrvatska 4.3 Island 7.2 Srbija 5.4 Slovenija 4.0 Svijet 3.5	8.6 6.5 4.9 6.0 5.4 6.9 3.6 4.0	10.7 6.4 5.1 1.2 3.8 3.6 -8.0 3.9	6.9 6.2 2.1 -6.6 -3.5 1.0 1.4 1.3	-5.7 -5.5 -6.9 -4.0 -2.2 -0.2 4.4	2.5 0.4 -1.4 -4.0 -2.2 2.7	3.2 1.7 0.0 2.6 2.0 -0.2

Godišnja stopa rasta BDP-a, u procentima.

Izvor: Podaci Svjetske banke o nacionalnim budžetima (Online indikatori o svjetskom razvoju).⁴⁸

Drugi korisni indikatori

Bilans tekućeg računa (Current Account Balance, % BDP)	2007	2008	2009	2010	2011
Bilans tekućeg računa (zove se i „suficit/deficit tekućeg računa) predstavlja sumu neto izvoza roba i usluga, neto dohotka i neto tekućih transfera. Predstavlja evidenciju transakcija jedne države s ostatkom svijeta. Pokazuje da li država „živi za svoj račun“. Ukoliko država u inostranstvu troši više nego što zarađuje od inostranstva, neophodne su korektivne mjere, npr. da zadrži vrijednost	Crna Gora -39.49 Bugarska -27.16 Hrvatska -7.29 Island -15.64 Srbija -17.69 Slovenija -4.86	-50.58 -22.91 -8.74 -26.57 -21.76 -6.14	-29.56 -8.76 -4.90 -11.62 -7.14 -0.67	-24.62 -1.67 -1.55 -8.05 -7.34 -0.58	-19.62 0.42 -0.71 -6.16 -8.37 0.01
% BDP-a.					

48 World Bank Databank.

sopstvene valute u odnosu na valute drugih država. Platni bilans jeste sistem dvojnog računovodstva koji pokazuje sve tokove roba i usluga u i iz ekonomije. Sve transakcije se dva puta evidentiraju –kao potraživanje i kao dugovanje. U principu, neto bilans treba da bude jednak nuli, ali u praksi računi često nisu u ravnoteži, što zahtijeva uravnoteženje kroz uvođenje neto grešaka i propusta. Pozitivan tekući račun (surplus) veže se za pozitivan neto izvoz. Ukoliko je tekući račun platnog bilansa negativan, on mjeri udio domaćih investicija koje se finansiraju stranom štednjom.

Izvor: Međunarodni monetarni fond, Statistički godišnjak platnog bilansa, i Svjetska banka i OECD - Procjena BDP-a (Online indikatori o svjetskom razvoju).⁴⁹

Bruto kapitalne investicije (Gross Capital Formation, % BDP-a)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Crna Gora	25.4	33.8	40.7	27.1	22.8	19.5
Bugarska	32.1	34.1	37.5	29.4	22.9	23.1
Hrvatska	29.4	29.4	30.4	24.9	21.7	21.1
Island	35.6	29	24.6	13.9	12.5	14.2
Srbija	24.1	29	29.7	23	22.8	24.9
Slovenija	28.9	32	31.9	22.5	22.6	21.6
Svijet	22.3	22.5	22	19.1	19.8	19.9

privatne rezidencijalne kuće, komercijalne i industrijske zgrade. Zalihe predstavljaju uskladištenu robu koje firme drže za slučaj privremenih ili neočekivanih fluktuacija u proizvodnji ili prodaji, i „tekući rad“. Bruto kapitalne investicije (stopa investicija ili bruto domaće investicije), zajedno sa stranim direktnim investicijama su veoma važne za ekonomski razvoj i ekonomski rast. Visok nivo bruto kapitalnih investicija u određenom vremenskom periodu ukazuje na rast vrijednosti zaliha. Visok nivo investicija doprinosi ekonomskom rastu.

49 Isto.

50 Isto.

Source: Izvor: Međunarodni monetarni fond, Statistički godišnjak platnog bilansa, i Svjetska banka i OECD - Procjena BDP-a (Online indikatori o svjetskom razvoju)⁵⁰

Bruto domaća štednja (Gross Domestic Savings, % BDP-a)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Crna Gora	-4.3	-8.5	-13.9	-6.2	-5.6	-6.5
Bugarska	14.6	14.4	17.0	20.5	21.0	23.8
Hrvatska	22.7	22.2	22.7	21.4	21.2	21.0
Island	17.4	18.4	21.8	22.5	22.6	22.8
Srbija	2.6	4.8		5.3	6.3	9.7
Slovenija	28.4	30.2	28.7	23.9	23.2	22.6
Svijet	22.2	22.5	21.5	19.2	19.7	19.5

% BDP-a.

Bruto domaća štednja računa se oduzimanjem ukupnih izdataka na potrošnju od BDP-a po tekućim cijenama. Visoka stopa bruto domaće štednje obično ukazuje na visok potencijal države za investiranje. Štednja stoga može biti veoma važna za količinu fiksнog kapitala, što dalje doprinosi ekonomskom rastu. Međutim, povećana štednja ne korespondira uvijek povećanim investicijama. Ukoliko se štednja ne deponuje u finansijske posrednike kao što su banke, ne postoji šansa da ona procirkuliše kao investicija od strane poslovnih subjekata. Ovo znači da štednja može rasti i bez rasta investicija, i na taj način može prouzrokovati smanjenje tražnje, prije nego ekonomski rast. U kratkom roku, ukoliko je nivo štednje niži od investicija, to može dovesti do rasta agregatne tražnje i ekonomskog buma. Na dugi rok, ako je nivo štednje niži od nivoa investicija, sa vremenom se smanjuju i investicije i prilike za ekonomski rast.

Izvor: Međunarodni monetarni fond, Statistički godišnjak platnog bilansa, i Svjetska banka i OECD - Procjena BDP-a (Online indikatori o svjetskom razvoju).⁵¹

Inflacija, Promjena prosječnih potrošačkih cijena u procentima (Inflation, Average consumer price change in per cent)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Crna Gora	2.9	4.3	8.8	3.5	0.7	3.2
Bugarska	7.3	8.4	12.3	2.8	2.4	4.2
Hrvatska	3.2	2.9	6.1	2.4	1.0	2.3
Island	6.7	5.1	12.7	12.0	5.4	4.0
Srbija	11.7	6.4	12.4	8.1	6.1	11.1
Slovenija	2.5	3.6	5.7	0.9	1.8	1.8
Svijet	4.4	5.1	9.0	2.9	3.6	5.0

Godišnja procentualna promjena.

51 Isto.

52 Isto.

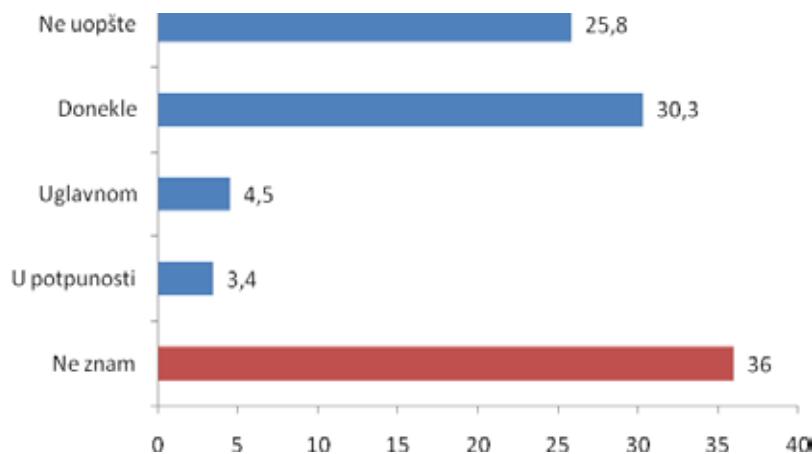
3.2. Trgovina i održive ekonomiske integracije

Trgovina može imati pozitivne efekte na zapošljavanje. Međutim, kako trgovina može voditi i ka promjeni mjesta rada, povećanoj neformalnosti i rastućoj dohodovnoj nejednakosti, uticaj trgovinskih politika na zapošljavanje i dostojanstven rad mora se pažljivo razmotriti. Crna Gora je integrisala programe promocije izvoza u nacionalnu politiku, ali je obim dostupnih finansijskih sredstava za njihovo sprovodenje smanjen.⁵³ U periodu 2011-2012. Crna Gora je zabilježila pad od pet mjesta u izvještaju Svjetske banke o prekograničnoj trgovini, sa 37. na 42. mjesto. Ona se, međutim, dobro kotira u odnosu na druge uporedne zemlje, s izuzetkom Islanda.

„Trgovina“ kao indikator predstavlja zbir uvoza i izvoza roba i usluga i njihovo učešće u BDP. Za neke države, posebno one manje, ona prelazi 100%, kao što je slučaj sa Crnom Gorom. U periodu 2006-2008 Crna Gora bilježi konstantan napredak u ovom pogledu. Međutim, u 2009. godini, kao i u ostalim uporednim zemljama, učešće trgovine u BDP-u u Crnoj Gori je smanjeno, najvjerovaljnije pod uticajem ekonomске krize. Napredak Crne Gore od tada je vidljiv iako Bugarska i Slovenija bilježe najbrži oporavak od pada 2009. godine.

EESE istraživanje je velikim dijelom obuhvatilo probleme i buduća očekivanja crnogorskih kompanija po pitanju produktivnosti i mogućnosti povećanja izvoza. Poseban osvrt dat je na procedure i načine pojednostavljenja i kreiranja boljih uslova za izvoz domaćih proizvoda.

Grafik 22: Da li preduzeća bilježe porast u količini proizvoda koje izvoze?

U većini slučajeva, ispitanici nisu odgovorili na ovo pitanje. Od onih koji su odgovorili, samo 3.4% smatra da je količina izvezene robe povećana, u odnosu na 30.3% onih koji smatraju da je količina izvezene robe samo donekle povećana.

„Indeks podsticanja trgovine“ mjeri faktore, politike i usluge koje olakšavaju brži protok roba van granica do krajnje destinacije. Na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti označavaju da je zemlja uspešna u omogućavanju slobodnog protoka robe, Crna Gora se nalazi na nivou 4.5 u 2012. godini, zadržavajući učinak iz 2010. koji je bio na nivou 4.47. Nažalost, podaci za Crnu Goru za prethodni

⁵³ OECD, 2012. Politički indeks MSP Zapadnog Balkana i Turske. Pristupljeno 2 maja 2013.

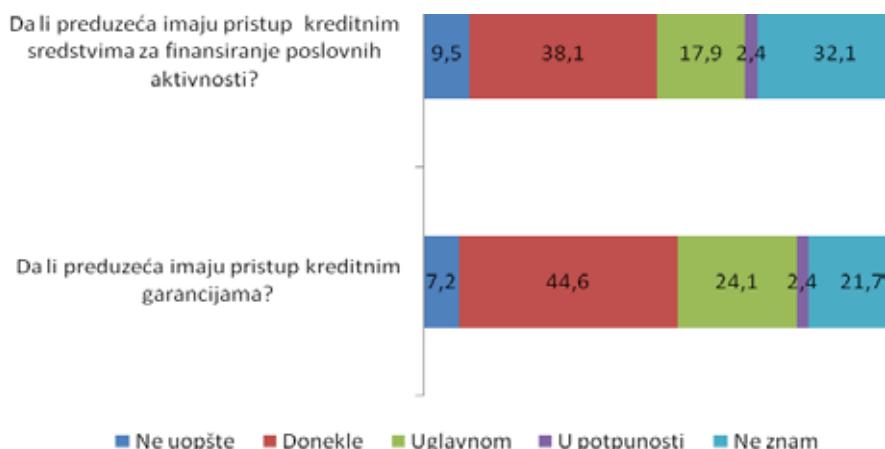
period nisu dostupni. Međutim, ako podatke dostupne za 2010. i 2012. uporedimo sa podacima ostalih uporednih zemalja za isti period, vidjećemo da Hrvatska i Slovenija imaju učinak sličan crnogorskom, Bugarska i Srbija bilježe niže rezultate, dok je Island daleko najjači u obje godine.

Imajući u vidu podatke Svjetske banke, broj dokumenata za uvoz i izvoz u Crnoj Gori je ostao nepromijenjen u periodu 2007-2012. i iznosi 7 u oba slučaja. Ovo je slično situaciji u drugim uporednim zemljama, gdje je na Islandu bilo potrebno 5 dokumenata u oba slučaja, a u Hrvatskoj 7 za izvoz i 8 za uvoz. Kad je u pitanju broj dana potrebnih za uvoz i izvoz u Crnoj Gori on iznosi 14 u periodu 2007-2012. Slična situacija je i u Srbiji gdje je potrebno 12 dana za izvoz i 14 dana za uvoz u 2012. i u Bugarskoj gdje je potreban 21 dan za izvoz i 17 za uvoz u istoj godini.

Iako je Crna Gora smanjila broj neophodnih dokumenata u svrhu pojednostavljenja procedura za trgovinu, moraju se pomenuti i problemi koji postoje. Na primjer, očigledan je nedostatak resursa koji ograničava mogućnost elektronskog podnošenja dokumentacije. Prema podacima iz EESE istraživanja, 15.2% preduzeća vjeruje da ne postoji mogućnost elektronskog podnošenja dokumenata, dok je samo 1.3% odgovorilo da je isto moguće. Najveći procenat (35.4%) smatra da se ova mogućnost rijetko koristi.

Kada je u pitanju postojanje podsticaja od strane Vlade, na primjer, u smislu poreskih olakšica, većina preduzeća u EESE istraživanju (25.6%) smatra da su iste dostupne samo donekle. Nije zanemarljiv, međutim, procenat preduzeća koji smatra da ovakvi podsticaji ne postoje (18.9% od ukupnog broja ispitanih preduzeća).

Grafik 23: Kreditne garancije i pristup kreditima?

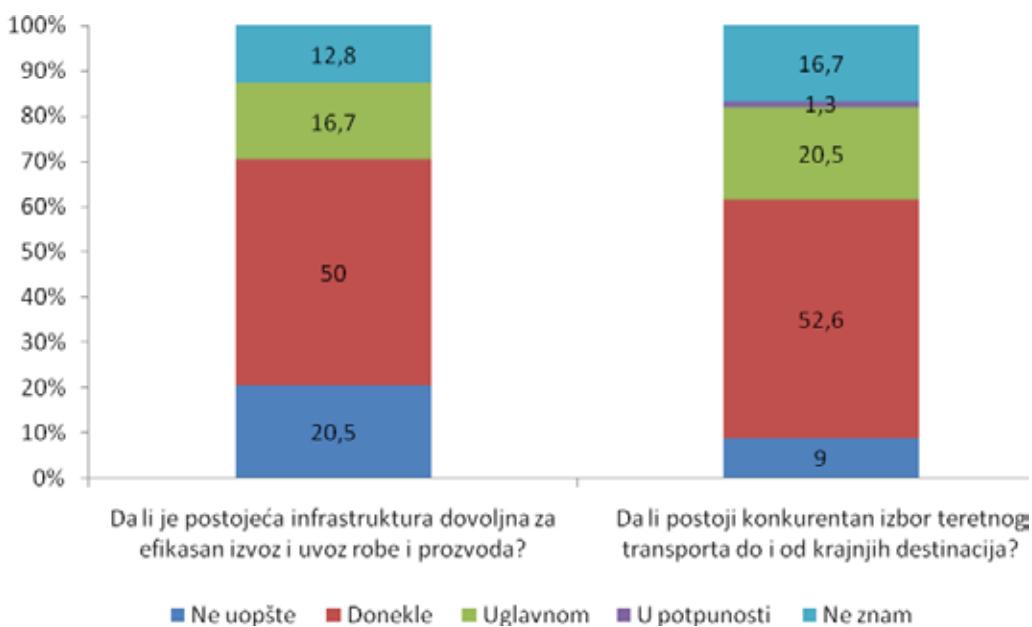

Samo 2.4% preduzeća u EESE istraživanju smatra da su kreditne garancije i krediti za finansiranje trgovinsko-orientisanih aktivnosti preduzeća razvijeni u potpunosti. S druge strane, 7.2% preduzeća izjavilo je da preduzeća generalno nemaju pristup kreditnim garancijama, dok je 9.5% izjavilo da nema pristup kreditima za finansiranje trgovinsko-orientisanih aktivnosti. Kad je u pitanju pristup informacijama o trgovinskim procedurama, tarifama, taksama i porezima, samo 5.6% preduzeća smatra da preduzeća u potpunosti ostvaruju pristup istima. Najveći procenat preduzeća smatra da je pristup uglavnom omogućen (42.2%), a samo 8.9% smatra ovakve informacije nedostupnim. Carinske procedure nisu pozitivno ocijenjene. Samo 1.2% preduzeća se u potpunosti slaže sa konstatacijom da postoje efikasne i transparentne carinske procedure koje olakšavaju uvoz i izvoz, dok se 11% ispitanika u potpunosti ne slaže sa izjavom. Najveći procenat ispitanika (45.1%) se donekle slaže sa ovom konstatacijom.

Standardizacija i sertifikacija su prepoznati kao veoma važni segmenti za sektor trgovine i izvoza proizvoda. Rezultati EESE istraživanja pokazuju da samo 6.6% preduzeća smatra da sertifikacija ne zadovoljava neophodne standarde, dok 45% smatra da je proces sertifikacije samo djelimično usaglašen sa standardima. Na pitanje kako se primjenjuje sertifikacioni okvir, 38.7% preduzeća je zaključilo da se to radi efektivno i konzistentno, dok 9.3% preduzeća smatra suprotno. Procedura dobijanja sertifikata o porijeklu ili druge dokumentacije za 11.8% respondenata ne predstavlja problem, dok ga 36.8 % ispitanika smatra donekle komplikovanim procesom. Za 22.4% preduzeća proces je uglavnom komplikovan.

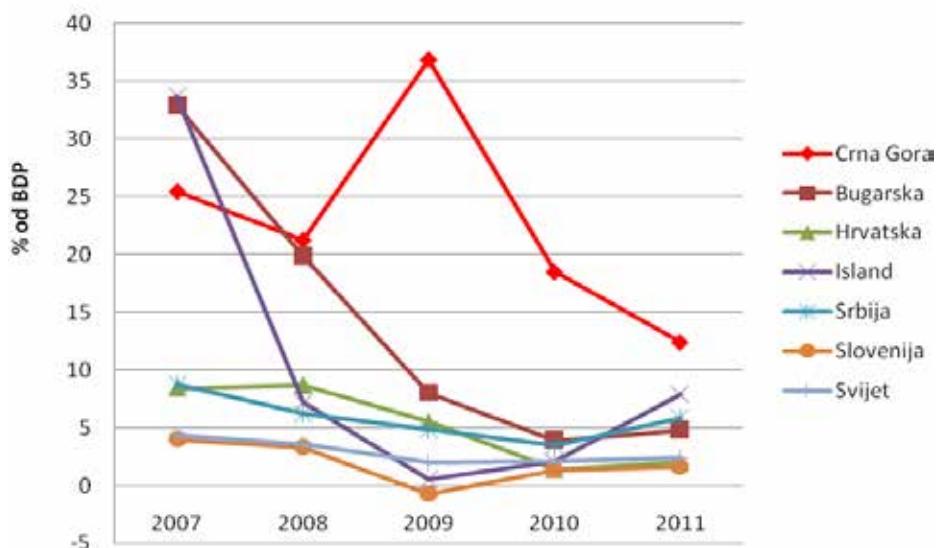
Jedan od elemenata gore navedenog indikatora („Indeks podsticanja trgovine“) odnosi se na fizičku infrastrukturu potrebnu za obavljanje trgovine, kao i dostupnost teretnih transportnih sredstava. Na probleme koji postoje u ovim oblastima ukazuju podaci iz EESE istraživanja. Od ukupnog broja preduzeća obuhvaćenih istraživanjem, 20.5% smatra da je postojeća infrastruktura nedovoljna za efikasan uvoz i izvoz roba, dok 9% smatra da uopšte ne postoji mogućnost izbora teretnih transportnih sredstava do i od krajnje destinacije. Podaci pokazuju da nijedno preduzeće nije saglasno sa tim da postojeća infrastruktura u potpunosti odgovara efikasnom uvozu i izvozu, a samo 1.3% je u potpunosti saglasno sa konstatacijom da postoji mogućnost izbora teretnog transportnog sredstva do i od krajnje destinacije.

Grafik 24: Infrastruktura/transport:

Crna Gora je jedina zemlja u regionu koja još uvijek nije zaokružila i implementirala zakonodavni okvir i infrastrukturu u pogledu tehničke regulative koja se odnosi na trgovinu. Regulativa podrazumijeva usvajanje nekih ili svih standarda EU i usklađenost sa sanitarnim i fitosanitarnim standardima, kao i izgradnju metrološke i infrastrukture nadgledanja tržišta i efektivne procjene usklađenosti. Rad institucija se mora unaprijediti u skladu sa zahtjevima EU i unaprijediti njihovi kapaciteti za pružanje administrativnih i pravnih informacija biznis zajednicama, a posebno malim i srednjim preduzećima.⁵⁴

54 Isto

Grafik 25: Neto priliv direktnih stranih investicija

Izvor: Međunarodni monetarni fond, Međunarodna finansijska statistika i o platnim bilansima & online indikatori o svjetskom razvoju

Kada je riječ o „stranim direktnim investicijama“, Crna Gora je lider među ostalim zemljama u tranziciji.⁵⁵ SDI mjeri neto priliv investicija u cilju trajnog upravljanja preduzećem u zemlji koja nije matična zemlja investitora. Procenat SDI u Crnoj Gori je veći u odnosu na sve uporedne zemlje u periodu 2008-2011., ali isto tako bilježi pad u odnosu na rekord postignut 2009. godine. Ovo je uglavnom rezultat globalne ekonomske krize.⁵⁶ Ipak, u 2011. godini Crna Gora bilježi procenat od 12.41 stranih direktnih investicija, najveći u poređenju sa ostalim zemljama. Na drugom mestu je Island sa procentom SDI od 7.89%.

57

55 Ministerstvo održivog razvoja i turizma (bez datuma).

56 United States Department of State. 2013. Investment Climate Statement – Montenegro. Pristupljeno 27. maja 2013.

57 World Bank Databank.

Ključni indikatori

Trgovina (Trade, % BDP-a)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Trgovina predstavlja zbir izvoza i uvoza roba i usluga mjereni kroz učešće u bruto domaćem proizvodu. Ima vrijednosti od 0 do +∞.	Crna Gora	126.6	129.7	132.2	97.5	97.8
<u>Izvor:</u> podaci Svjetske banke o nacionalnim budžetima (Online indikatori o svjetskom razvoju). ⁵⁷	Bugarska	140.0	138.6	136.9	103.8	116.7
<u>Napomena:</u> učešće trgovine u BDP odnosi se na zbir uvoza i izvoza i zato može prelaziti 100 posto.	Hrvatska	92.4	91.8	91.9	76.7	79.2
	Island	82.7	80.0	91.6	97.1	102.6
	Srbija	81.3	85.2	88.7	76.4	86.3
	Slovenija	133.6	140.8	137.5	115.3	130.3
	Svijet	56.5	57.4	59.7	51.2	56.1
	Učešće trgovine (%) u BDP.					
Indeks podsticanja trgovine (Enabling Trade Index - ETI)	2008	2009	2010	2012		
Indeks podsticanja trgovine mjeri faktore, politike i usluge koji olakšavaju slobodan protok roba izvan granica i prema određenoj destinaciji. Indeks ove faktore svrstava u 4 kategorije: (1) pristup tržištu, (2) administracija na granici, (3) saobraćajna i komunikaciona struktura i (4) poslovno okruženje.	Crna Gora	-	-	4.47	4.5	
<u>Izvor:</u> Svjetski ekonomski forum. ⁵⁸	Bugarska	4.31	3.76	3.87	3.93	
	Hrvatska	4.45	4.36	4.45	4.4	
	Island	-	-	5.26	5.08	
	Srbija	-	-	3.98	4	
	Slovenija	4.74	4.61	4.68	4.65	
	Na skali od 1 do 7, viša vrijednost implicira da je zemlja relativno uspješna u omogućavanju slobodnog protoka roba.					
Neto priliv SDI (FDI Net Inflow, % BDP-a)	2007	2008	2009	2010	2011	
Strane direktnе investicije predstavljaju neto priliv investicija sa ciljem trajnog upravljanja preduzećem (10 posto ili više akcija sa pravom glasa) koje posluje u zemlji koja nije matična zemlja investitora. Predstavlja sumu vlasničkog kapitala, reinvestiranja zarade, drugih oblika dugoročnog kapitala, kao i kratkoročni kapital, kako je prikazano u platnom bilansu. Ovdje su prikazani neto prilivi SDI u odnosnim ekonomijama i podijeljeni sa BDP.	Crna Gora	25.47	21.25	36.88	18.50	12.41
<u>Izvor:</u> Međunarodni monetarni fond, Međunarodna finansijska statistika i baza podataka o platnim bilansima & online indikatori o svjetskom razvoju. ⁵⁹	Bugarska	32.95	19.87	8.02	3.91	4.84
	Hrvatska	8.45	8.70	5.51	1.43	2.02
	Island	33.67	7.17	0.52	2.05	7.89
	Srbija	8.81	6.27	4.82	3.49	5.89
	Slovenija	3.98	3.34	-0.71	1.35	1.65
	Svijet	4.39	3.56	1.96	2.11	2.37
	Neto priliv SD (ucešće (%)) u BDP je izražen u US\$).					

58 Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o podsticanju trgovine na globalnom nivou

59 World Bank Databank.

Drugi korisni indikatori

Indeks sklonosti ka izvozu (Export Propensity Index, % BDP-a)		2006	2007	2008	2009	2010	2011
Izvoz roba i usluga predstavlja vrijednost svih roba i drugih tržišnih usluga koje se pružaju ostatku svijeta. Obuhvata: vrijednost robe, špediciju, osiguranje, transport, putovanja, autorska prava, licence, kao i druge usluge, kao komunikacija, građevinsrštvo, finansijske, informacione, poslovne, lične i javne usluge. U ovo ne ulaze prihodi po osnovu rada i imovine (ranije nazivani faktorske usluge), kao ni transferna plaćanja.	Crna Gora	48.45	43.71	38.83	32.08	34.71	40.18
	Bugarska	61.21	59.47	58.22	47.51	57.41	66.51
	Hrvatska	42.84	42.28	42.06	36.60	39.36	41.78
	Island	32.24	34.65	44.40	52.84	56.33	59.32
	Srbija	29.87	30.51	31.08	29.39	34.89	36.08
	Slovenija	66.54	69.56	67.14	58.39	65.42	72.30
	Svijet	28.15	28.69	29.57	25.64	28.03	29.34
Vrijednosti variraju od 0 (zemlje koje ne izvoze) do 100 (zemlje koje izvezu sve što proizvedu).							

Podaci o prekograničnoj trgovini

Indeks o lakoći poslovanja rangira ekonomije na skali od 1 do 183, pri čemu 1. mjesto označava najbolje. Cijena izvoza predstavlja cijenu u US dolarima po kontejneru. Broj dokumenata potrebnih za uvoz i izvoz označava broj dokumenata potrebnih za obavljanje međunarodnih trgovinskih transakcija. Vrijeme potrebno za izvoz i uvoz se mjeri u danima.

Izvor: Svjetska banka, Međunarodna finansijska korporacija⁶¹

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Crna Gora						
Mjesto	-	-	-	-	37	42
Cijena izvoza (cijena kontejnera u dolarima)	\$645	\$775	\$775	\$775	\$805	\$855
Dokumenta za izvoz (broj)	7	7	7	7	7	7
Dokumenta za uvoz (broj)	7	7	7	7	7	7
Vrijeme potrebno za izvoz (u danima)	14	14	14	14	14	14
Vrijeme potrebno za uvoz (u danima)	14	14	14	14	14	14
Bugarska						
Mjesto	-	-	-	-	95	93
Cijena izvoza (cijena kontejnera u dolarima)	\$1329	\$1626	\$1551	\$1551	\$1551	\$1551
Dokumenta za izvoz (broj)	5	5	5	5	5	5
Dokumenta za uvoz (broj)	6	6	6	6	6	6
Vrijeme potrebno za izvoz (u danima)	23	23	23	23	21	21

60 Isto.

61 Svjetska banka, Izvještaj "Doing Business"

Vrijeme potrebno za uvoz (u danima)	18	18	18	18	17	17
-------------------------------------	----	----	----	----	----	----

Hrvatska

Mjesto	-	-	-	-	105	105
Cijena izvoza (cijena kontejnera u dolarima)	\$1200	\$1200	\$1281	\$1281	\$1300	\$1300
Dokumenta za izvoz (broj)	7	7	7	7	7	7
Dokumenta za uvoz (broj)	8	8	8	8	8	8
Vrijeme potrebno za izvoz (u danima)	26	22	20	20	20	20
Vrijeme potrebno za uvoz (u danima)	18	16	16	16	16	16

Island

Mjesto	-	-	-	-	13	14
Cijena izvoza (cijena kontejnera u dolarima)	\$1269	\$1109	\$1532	\$1532	\$1532	\$1465
Dokumenta za izvoz (broj)	5	5	5	5	5	5
Dokumenta za uvoz (broj)	5	5	5	5	5	5
Vrijeme potrebno za izvoz (u danima)	15	15	19	19	19	19
Vrijeme potrebno za uvoz (u danima)	14	14	14	14	14	14

Srbija

Mjesto	-	-	-	-	92	94
Cijena izvoza (cijena kontejnera u dolarima)	\$1240	\$1398	\$1398	\$1398	\$1433	\$1455
Dokumenta za izvoz (broj)	7	7	7	7	7	7
Dokumenta za uvoz (broj)	7	7	7	7	7	7
Vrijeme potrebno za izvoz (u danima)	12	12	12	12	12	12
Vrijeme potrebno za uvoz (u danima)	14	14	14	14	14	14

Slovenija

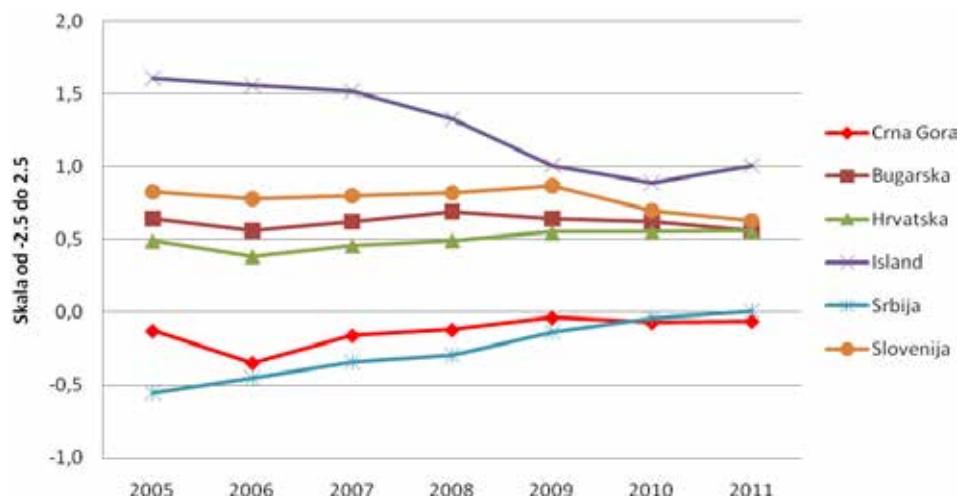
Mjesto	-	-	-	-	54	57
Cijena izvoza (cijena kontejnera u dolarima)	\$971	\$1075	\$1075	\$710	\$710	\$745
Dokumenta za izvoz (broj)	6	6	6	6	6	6
Dokumenta za uvoz (broj)	8	8	8	8	8	8
Vrijeme potrebno za izvoz (u danima)	20	20	20	19	16	16
Vrijeme potrebno za uvoz (u danima)	21	21	21	17	15	14

3.3. Stvaranje podsticajnog pravnog i regulatornog okvira

Dobro kreirani i jasni propisi, uključujući one koji poštuju radne i standarde zaštite životne sredine, su polazna osnova za promociju otvaranja novih preduzeća i njihov ukupan razvoj. Oni olakšavaju formalizaciju i jačaju sistemsku konkurentnost. Crna Gora bilježi napredak na ovom polju, posebno u pogledu regulatorne reforme i procesa registracije preduzeća sa ciljem unaprijeđenja poslovnog ambijenta u zemlji. Zakoni o stečaju su sada usaglašeni sa međunarodnim standardima i Crna Gora prednjači u odnosu na regionalne komšije u pogledu vremena potrebnog za uvođenje stečaja, troškova stečaja i stope oporavka preduzeća.⁶² Trenutno, nadležni organi su svoju pažnju usmjerili na otklanjanje problema identifikovanih u studijama o poslovanju, posebno na vrijeme potrebno za dobijanje građevinske dozvole, kompletiranje procesa registracije preduzeća, kao i potrebu pojednostavljenja i ubrzanja procedura za investiranje.⁶³ Nadalje, komplikovan regulatorni okvir i skupe administrativne procedure su identifikovane kao ključne barijere za povećanje preduzetničke aktivnosti u zemlji.⁶⁴

„Indeks kvaliteta regulative“ mjeri sposobnost Vlade da obezbijedi stabilne politike i propise za razvoj privatnog sektora, na skali od -2.5 do 2.5 pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku. Učinak Crne Gore u ovom pogledu je veoma loš i ispod 0, iako zemlja bilježi kontinuiran napredak od 2007. g., od -0.16 do -0.06 u 2011. Od svih uporednih zemalja, Crna Gora ima najgori rezultat u 2011. godini. Sljedeći najniži rezultat postigla je Srbija (0.01), dok je Island najbolji i nalazi se na nivou 1.01.

Grafik 26: Indeks kvaliteta regulative

Izvor: Svjetska banka, Baza podataka „Governance Matters“.

Uprkos relativno lošim rezultatima Crne Gore u dijelu kvaliteta propisa, vidljiv napredak ostvaren je u kreiranju boljeg pravnog i regulatornog okvira u zemlji. Prema indikatoru Svjetke banke o lakoći poslovanja, ekonomije se rangiraju na skali od 1 do 185, pri čemu više vrijednosti odgovaraju ambijentu koji podstiče poslovanje. Podaci pokazuju da je Crna Gora ostvarila napredak u ovoj oblasti, budući da je 2008. zauzimala 84., a 2012. godine 51. mjesto. Od svih uporednih zemalja, bolji rezultat u 2012. godini bilježe samo Slovenija (35. mjesto) i Island (14. mjesto). „Indeks otpočinjanja biznisa“ procjenjuje

62 OECD. 2012.

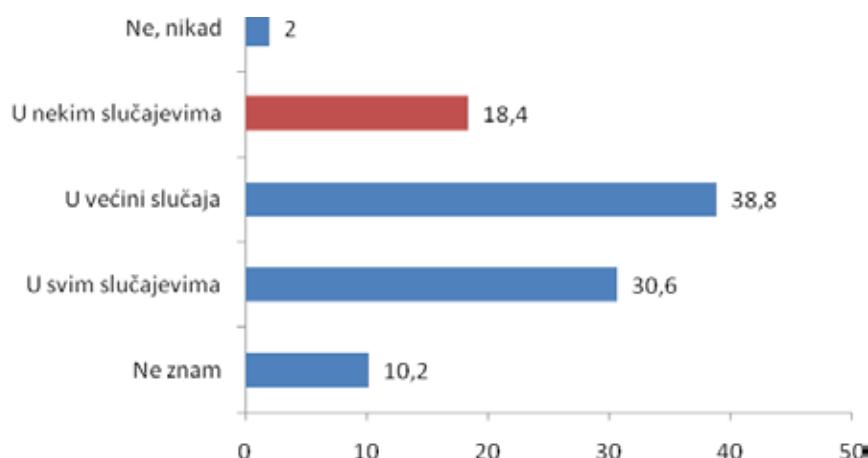
63 MMF. 2012.

64 Vlada Crne Gore, 2011. Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća 2011-2015.

zvanične procedure potrebne za započinjanje biznisa i u skladu sa učinkom na tom polju rangira zemlje. Crna Gora u ovom pogledu bilježi pad sa 45. mjestu u 2011. godini na 58. mjesto u 2012. Bugarska, Hrvatska, Island i Slovenija takođe bilježe slabiji učinak, dok je Srbija ostvarila napredak sa 91. na 42. mjesto.

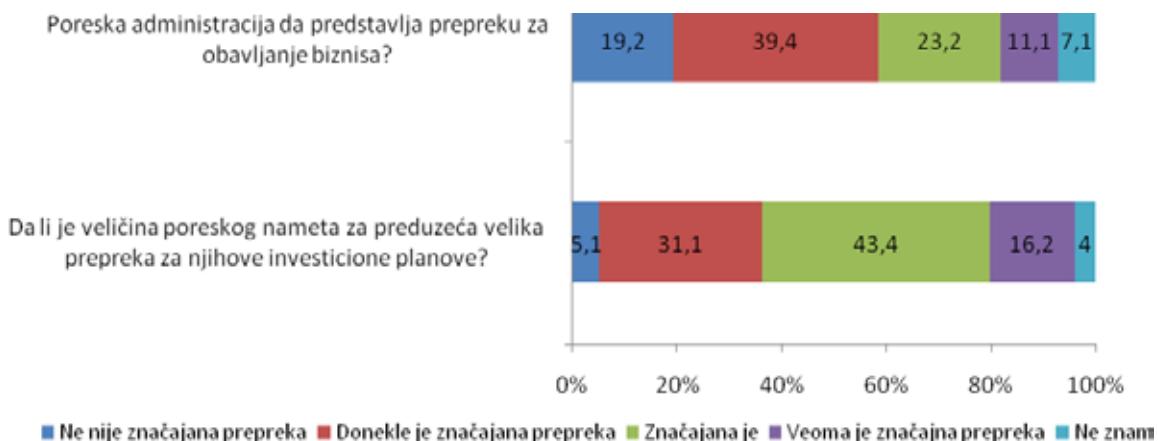
Stanje iz sekundarnog istraživanja u velikoj mjeri potvrđuju podaci iz primarnog EESE istraživanja. Skoro sva intervjuisana preduzeća (90%) slažu se sa konstatacijom da vrijeme utrošeno na ispunjavanje zahtjeva i usklađivanje sa propisima predstavlja veliki problem za preduzeća. Samo veoma mali broj preduzeća (4.15%) nije saglasno sa ovom konstatacijom. Na pitanje koliko je lako dobiti licence i dozvole za rad, 40% preduzeća imalo je negativno mišljenje nasuprot samo 1 procentu preduzeća koje je odgovorilo pozitivno na ovo pitanje. Većina (45.4%) se samo donekle slaže da su ove procedure pojednostavljene.

Grafik 27: Da li se preduzeća suočavaju sa činjenicom da se nadležnosti regulatornih tijela preklapaju?

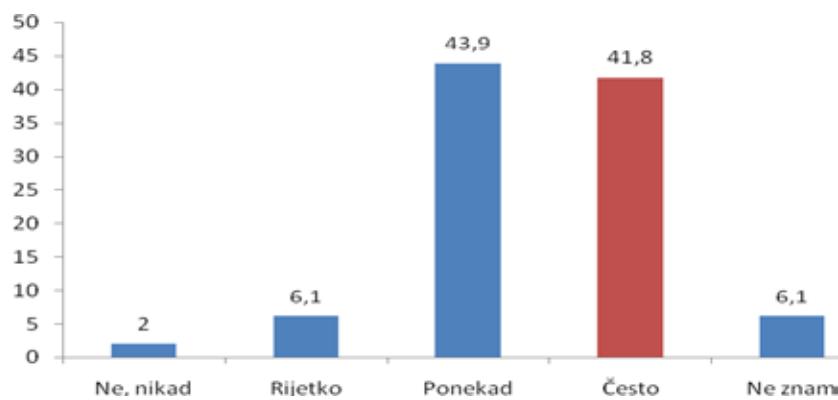
Preklapanje nadležnosti regulatornih tijela (agencije, inspekcije...) predstavlja značajan problem koji podriva biznis ambijent u Crnoj Gori. Gornji grafikon prikazuje opseg ovog problema, pri čemu je 30.6% preduzeća u primarnom istraživanju izjavilo da stalno imaju problem sa preklapanjem nadležnosti, dok 38.8 posto smatra da je to problem u većini slučajeva. Samo 2% preduzeća je odgovorilo da ne postoje tijela čije se nadležnosti preklapaju. 43.4% preduzeća je izjavilo da poreska opterećenja predstavljaju krupnu prepreku za njihove investicione planove. Samo 5.1% smatra da poreska opterećenja ne predstavljaju barijeru, dok 16.2% preduzeća poreska oprerećenja smatraju ključnom preprekom. Štaviše, sva preduzeća saglasna su da je naplatu poreza potrebno pojednostaviti. Funkcionisanje poreske administracije se generalno smatra donekle dobrim, dok 39.4% intervjuisanih preduzeća smatra da poreska administracija predstavlja blagu barijeru za biznis. Za 19.2% preduzeća ona ne predstavlja nikakvu prepreku, dok je 11.1% preduzeća izjavilo da je poreska administracija značajna barijera za njihovo poslovanje, što je prikazano u grafikonu ispod.

Grafik 28: Percepcija poreskih opterećenja i poreske administracije

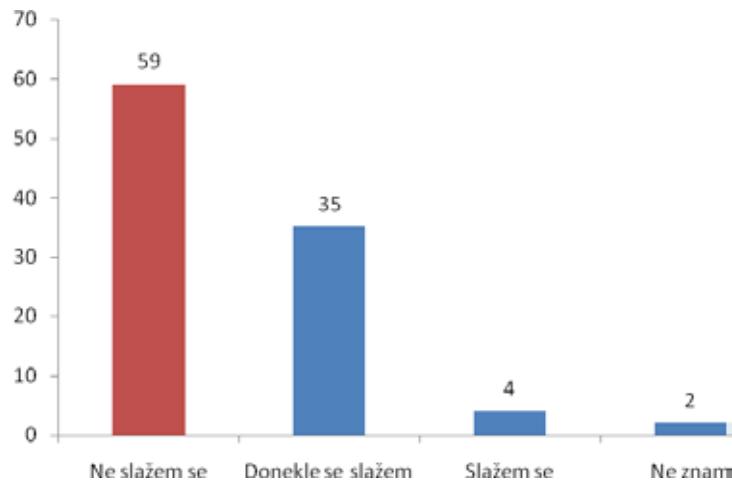
Prema podacima iz EESE istzraživanja, najviše preduzeća (preko 45%) slaže se (uglavnom ili potpuno) u ocjeni da su troškovi po osnovu poreza i doprinosa na zarade veliki problem za preduzeća, u odnosu na samo 11.2% preduzeća koji su suprotnog mišljenja. Odnos odgovora po pitanju zahtjeva za uskladivanjem sa poreskim okvirima je sličan. Naime, 11.3% preduzeća izjavilo je da im isto ne predstavlja problem, dok 54.6% smatra suprotno. Još jedna od barijera koju preduzeća u Crnoj Gori prepoznaju je višeslojna priroda procesa naplate poreza. 41.8% preduzeća smatra da se isti porezi i takse često naplaćuju više puta (na nacionalnom i lokalnim nivoima), dok 43.9% smatra da se ovo dešava samo ponekad. Valja istaći i da 2% preduzeća smatra da naplata poreza nije višeslojan proces.

Grafik 29: Da li se porez višestruko naplaćuje?

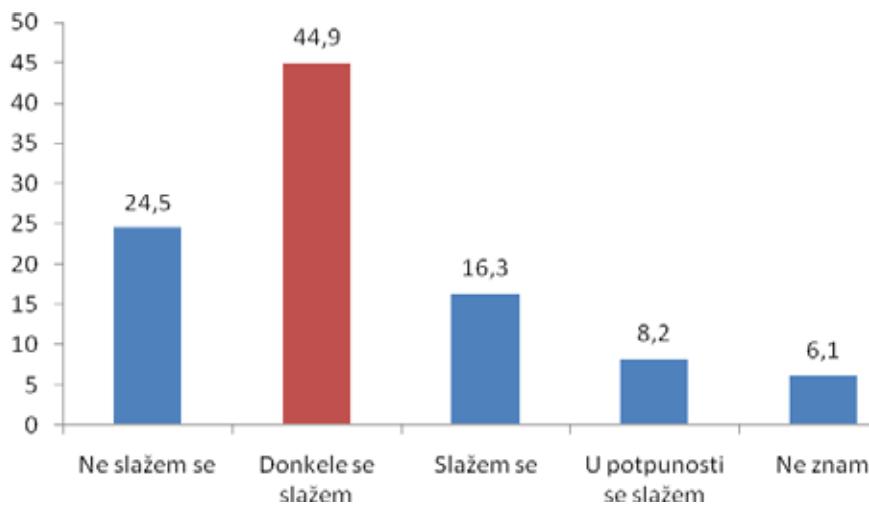
Krucijalan problem po pitanju javne administracije u Crnoj Gori je njena veličina i efikasnost. Prema podacima iz primarnog istraživanja, 59% preduzeća javnu administraciju ocjenjuje kao neefikasnu i neefektivnu, dok samo 4% misli suprotno.

Grafik 30: U kojoj mjeri se slažete sa konstatacijom „javna administracija je efikasna i efektivna“?

Četvrtina ispitanika u EESE istraživanju (24.5%) nije saglasna da „ukupno vrijeme potrebno za poštovanje zakonskih prava zaposlenih“ predstavlja veliki izazov za preduzeće. Samo 8.2% je u potpunosti saglasno sa izjavom. Međutim, pošto se 50% ispitanika donekle slaže sa ovom konstatacijom, velika je vjerovatnoća da postoje problemi u ovom smislu.

Grafik 31: „Ukupno vrijeme potrebno za poštovanje zakonskih prava zaposlenih predstavlja veliki izazov za preduzeća”

EESE istraživanje ukazuje da poslodavci u velikoj mjeri nisu upoznati sa mogućnošću oslobođanja od poreza na investicije u opremu i postrojenja. Udio poslodavaca koji nije upoznat sa mogućnošću korišćenja poreskih olakšica prilikom ulaganja u opremu i potrojenja visok je i iznosi 32.3%. S druge strane, ostatak preduzeća imalo je negativan stav po ovom pitanju, pri čemu 28.1% preduzeća smatra da nemaju pravo na korišćenje poreskih olakšica u ovim slučajevima. Skoro polovina preduzeća u uzorku (46.7%) izjavilo je da oslobođanje od poreza nije dostupno za mala preduzeća koja

su naročito izložena gubicima. Ipak, nešto preko 10 posto intervjuisanih preduzeća imalo je pozitivniji stav u vezi sa ovim pitanjem, pri čemu je 3.3% preduzeća bilo u potpunosti pozitivnog mišljenja, a 7.6 % je imalo djelimično pozitivno mišljenje po navedenom. Ono što, međutim, potvrđuje početnu činjenicu je odgovor „ne znam“ od strane čak 39.1% ispitanika.

E-uprava je jedna od gorućih tema u Crnoj Gori godinama unazad. Uz portal www.euprava.me preduzetno je i mnogo drugih aktivnosti na jačanju IT mreže. Krajnji cilj svih ovih aktivnosti jeste obezbjeđenje mogućnosti preduzećima da kompletiraju proces osnivanja preduzeća i ispune ostale administrativne zahtjeve elektronskim putem. Ovi sistemi, međutim, još uvijek nisu u potpunosti iskorišćeni. Rezultati EESE istraživanja su takvi da 23.2% preduzeća smatra da ne postoje elektronski sistemi (servisi) za podnošenje izvještaja i vršenje plaćanja, dok je samo 5% preduzeća upoznato sa ovom mogućnošću.

Pravni i regulatorni okvir u Crnoj Gori je posebno izazovan za mala i srednja preduzeća, u smislu nedostatka politika podrške na polju inovacija i servisa za MSP. Politike i zakoni namijenjeni promociji MSP postoje, ali se uslijed ograničenih sredstava ne implementiraju u dovoljnoj mjeri. U isto vrijeme, MSP čine 99.6% registrovanih preduzeća od kojih su 88.9% mikro preduzeća (koja imaju manje od 10 zaposlenih). U isto vrijeme, MSP zapošljavaju 61.6% ukupne radne snage u Crnoj Gori.⁶⁵ U Strategiji za razvoj malih i srednjih preduzeća za period 2011-2015 navodi se da je u posljednjih nekoliko godina započet rad na pojednostavljenju administrativnih procedura za preduzeća, ali i process analize uticaja nove regulative naročito na MSP. U Strategiji se takođe navodi da je potrebno pojednostaviti procedure registracije biznisa, da je sve neophodne dozvole za početak biznisa potrebno izdavati na jednom mjestu, i da postoji potreba za boljom institucionalnom koordinacijom kako bi se implementirala politika koja povećava konkurentnost MSP.⁶⁶

Generalno posmatrano, funkcionalnost i razvoj institucija u Crnoj Gori su na nezadovoljavajućem nivou, što nameće potrebu implementacije niza strukturnih i institucionalnih reformi za poboljšanje pravnog i regulatornog okvira kako bi se povećala konkurenčnost i produktivnost privrede. Između ostalog, potrebno je regulativu na državnom nivou učiniti fleksibilnom kako bi se otklonile birokratske prepreke za biznis i investicije, izvršiti sveobuhvatnu reformu javne uprave i radnog zakonodavstva, privredu osloboditi prekomjernih poreskih nameta, smanjiti javnu potrošnju i sve ostale oblike zaduženosti i neutralizovati posljedice ekonomске krize.⁶⁷

⁶⁵ OECD. 2012.

⁶⁶ Vlada Crne Gore. 2011.

⁶⁷ Radovic, M., 2013. Ekonomski institucije i konkurenčnost ekonomije sa naglaskom na Crnu Goru. Crnogorski ekonomski žurnal, vol. 9 br. 1.

Ključni indikatori

Indeks kvaliteta regulative (Regulatory Quality Index)		2005	2007	2009	2010	2011
Mjeri sposobnost Vlade da obezbijedi stabilne politike i propise koje će doprinijeti razvoju privatnog sektora, na skali od -2.5 do 2.5 pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.	Crna Gora	-0.13	-0.16	-0.04	-0.07	-0.06
	Bugarska	0.64	0.62	0.64	0.62	0.56
	Hrvatska	0.49	0.45	0.55	0.55	0.56
	Island	1.61	1.52	1.01	0.89	1.01
	Srbija	-0.55	-0.34	-0.14	-0.04	0.01
	Slovenija	0.83	0.8	0.87	0.7	0.63
Procjena sposobnosti mjeri se na skali od -2.5 to 2.5. Više vrijednosti odgovaraju boljoj sposobnosti.						
<u>Izvor:</u> Svjetska banka, Governance Matters database. ⁶⁸						
Lakoća poslovanja (Ease of Doing Business Rank)		2008 (izvještaj iz 2009.)	2009 (izvještak iz 2010.)	2010 (izvještaj iz 2011.)	2011 (izvještaj iz 2012.)	2012 (izvještaj iz 2013.)
Indeks lakoće poslovanja rangira ekonomije na skali od 1 do 185, pri čemu prvo mjesto pripada najboljim. Visočiji rang označava regulatorni ambijent koji podstiče razvoj poslovnih aktivnosti. Ovaj indeks uzima prosjek rangiranja zemlje iz 10 oblasti, pri čemu svaku oblast određuje indikator, dajući istu važnost svakoj oblasti.	Crna Gora	84	77	65	57	51
	Bugarska	44	42	51	64	66
	Hrvatska	107	110	89	80	84
	Island	11	11	14	13	14
	Srbija	91	90	90	95	86
	Slovenija	64	58	43	35	35
Indeks rangira ekonomije na skali od 1 do 185, pri čemu prvo mjesto zauzima najbolja.						
<u>Izvor:</u> Svjetska banka, Doing Business Projekat. ⁶⁹						

Drugi korisni indikatori

Započinjanje biznisa (Starting a Business Rank)		2011 (izvještaj iz 2012.)	2012 (izvještaj iz 2013.)
Indeks započinjanja biznisa evidentira sve procedure koje su zvanično potrebne za otpočinjanje i formalno funkcionisanje proizvodnih ili komercijalnih aktivnosti. One obuhvataju dobijanje svih neophodnih licenci i dozvola i obavljanje svih potrebnih provjera, obavještenja i prijava preduzeća i zaposlenih kod nadležnih organa.	Crna Gora	45	58
	Bugarska	48	57
	Hrvatska	72	80
	Island	37	45
	Srbija	91	42
	Slovenija	28	30
Indeks rangira ekonomije na skali od 1 do 185, pri čemu prvo mjesto zauzima najbolja.			

68 World Bank Databank.

69 Svjetska banka, Doing Business projekat.

70 Isto.

3.4. Vladavina prava i osiguranje svojinskih prava

Formalan i djelotvoran pravni sistem koji garantuje poštovanje ugovora, vladavinu prava i zaštitu svojinskih prava predstavlja najvažniju polaznu osnovu za privlačenje investicija, ali i stvaranja povjerenja i korektnih odnosa u društvu. Vladavina prava i obezbjedenje prava na svojinu su prepoznate kao dvije prioritetne oblasti na putu ka pristupu EU.⁷¹

Crnogorski sudski sistem predstavlja trostepeni sistem i sastoji se od 15 osnovnih sudova, dva viša suda, Apelacionog suda, Vrhovnog suda, dva Privredna suda i Upravnog suda. Ustavni sud čine 7 izabralih sudija koji odlučuju o usaglašenosti zakona sa Ustavom i ratifikovanim međunarodnim ugovorima. Ovaj sud takođe donosi odluke o tome da li je Predsjednik države prekršio Ustav. Sudski savjet upravlja pravosuđem, a ima svog predsjednika, koji je predsjednik Vrhovnog suda, kao i 9 članova, uključujući i ministra pravde. Savjet bira, imenuje, unaprjeđuje, razrješava i utvrđuje disciplinsku odgovornost sudija. Najveći problem pravnog sistema u Crnoj Gori jeste osiguranje nepristrasnosti i nezavisnosti u radu sudova što takođe nameće potrebu za reformom sistema karijernog napredovanja i zaposljavanja. Pravila i etički kodeksi postoje u dijelu nepristrasnosti sudija, ali pravosuđe u nedovoljnoj mjeri vrši nadzor nad poštovanjem pravila koja se odnose na korupciju i konflikt interesa. Sudije i tužioci uživaju imunitet.⁷²

U 2007. godini Crna Gora je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) sa EU koji je stupio na snagu 2010. godine. Sporazumom se predviđa da konsolidacija vladavine prava, sprovođenje zakona i upravljanje pravnim sistemom treba da se sprovodi kroz bolju saradnju svih zainteresovanih strana u pogledu pravde, slobode i sigurnosti. U posebnom fokusu je jačanje pravosuđa i poboljšanje njegove efikasnosti. Budući da je korupcija jedan od najvećih izazova za Crnu Goru, a pravni sistem osnovni instrument koji se koristi za borbu protiv korupcije, važno je da pravosuđe funkcioniše na pravi način. Crna Gora je usvojila Strategiju borbe protiv korupcije za period 2010-2014. i donijela Akcioni plan njenog sprovođenja za period 2010-2012 koji je revidiran i kao takav usvojen u julu 2011. godine. Prema Izvještaju o implementaciji revidiranog Akcionog plana za borbu protiv korupcije⁷³, u periodu od 31. jula do 31. decembra 2012. godine implementirana je 161 mjera (43.28%), 109 mjera (29.30%) je samo djelimično sprovedeno, dok se 102 predviđene mjere (27.42%) uopšte nisu sprovele. Usvojivši Akcioni plan za 2013-2014, Crna Gora je započela drugu fazu implementacije Strategije.

Prema podacima iz sekundarnog istraživanja, vladavina prava u Crnoj Gori je bolja u odnosu na prethodni period. „Indeks vladavine prava“ govori u kojoj mjeri postoji povjerenje u zakone i u kojoj mjeri se društvo pridržava zakona na skali od -2.5 do 2.5 pri čemu više vrijednosti označavaju bolji učinak. Navedeno se odnosi i na kvalitet poštovanja ugovora i svojinskih prava, policiju i sudove, kao i na vjerovatnoću kriminala i nasilja u zemlji. U periodu 2007-2011. Crna Gora bilježi kontinuiran napredak, od pozicije -0.2 do 0.03. U istom periodu, Srbija i Bugarska bilježe lošiji učinak, dok Hrvatska, Island i Slovenija u kontinuitetu imaju najbolji učinak u grupi.

Razlog za zabrinutost, kada je u pitanju vladavina prava u Crnoj Gori, jeste potreba jačanja povjerenja građana u javne institucije, posebno u sistem sudstva. Kako Crna Gora radi na unaprjeđenju

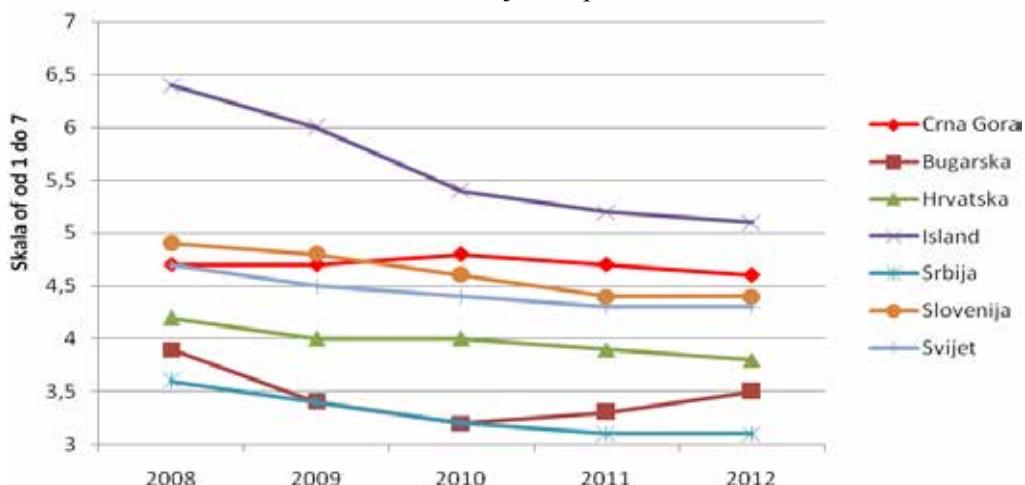
71 Ministarstvo održivog razvoja i turizma. (bez datuma).

72 Berenschot. 2013. Tematska evaluacija Vladavine prava, reforme sudstva I borba protiv korupcije I organizovanog kriminala u Zapadnom Balkanu - Lot 3. Evropska Unija; Bereschot, Februar. Pristupljeno 30. Maja 2013.

73 Izvještaj Nacionalne komisije za implementaciju Strategije za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala – mart 2013., pristupljeno 5. septembra 2013.

svog pravnog sistema sa ciljem zadovoljavanja zahtjeva EU, važno je da se ne žuri sa reformama, pogotovo kada su u pitanju ustavne izmjene koje imaju uticaj na pravosuđe. Budući da je za promjene Ustava potrebna dvotrećinska većina u Parlamentu, prenagljena odluka da se iste usvoje može dovesti do ekstremnog političkog pregovaranja, što stvara prostor za politički oportunizam i zauzimanje nacionalističkih stavova na uštrb pravih reformi.⁷⁴

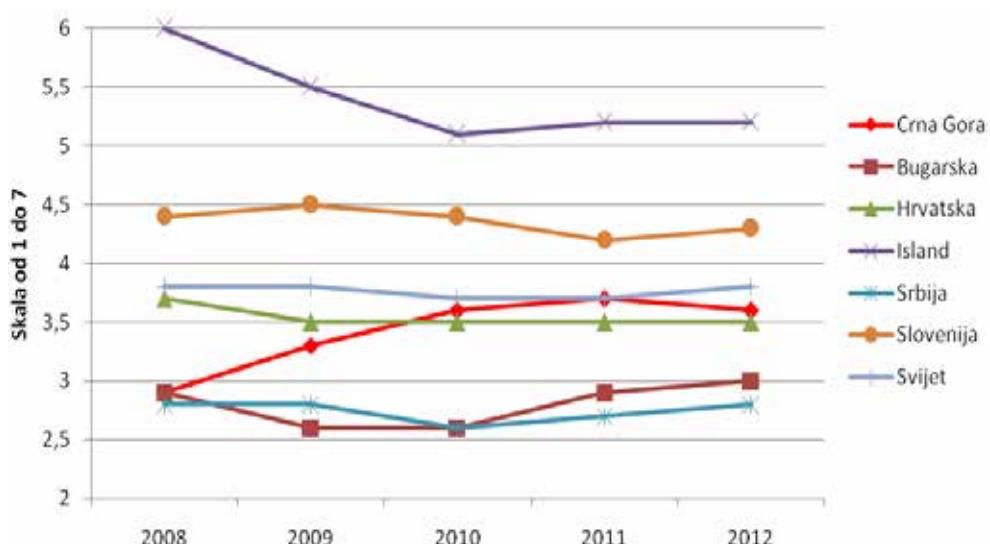
Grafik 32: Svojinska prava

Izvor: Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti

Poslednjih nekoliko godina ostvaren je minimalan napredak po pitanju svojinskih prava u Crnoj Gori. Proces restitucije još uvijek nije u dovoljnoj mjeri obezbijeden u zemlji i rad relevantnih komisija u ovom pogledu čini se veoma spor. Međutim, podaci iz sekundarnog istraživanja pokazuju da preovladava relativno pozitivan stav poslodavaca u pogledu svojinskih prava i pravne zaštite koju obezbjeđuju. Od svih uporednih zemalja, jedino Island bilježi bolji učinak od Crne Gore u ovom pogledu u periodu 2010-2012, uprkos blago pogoršanoj percepciji ove problematike u Crnoj Gori u istom periodu.

Grafik 33: Zaštita intelektualne svojine

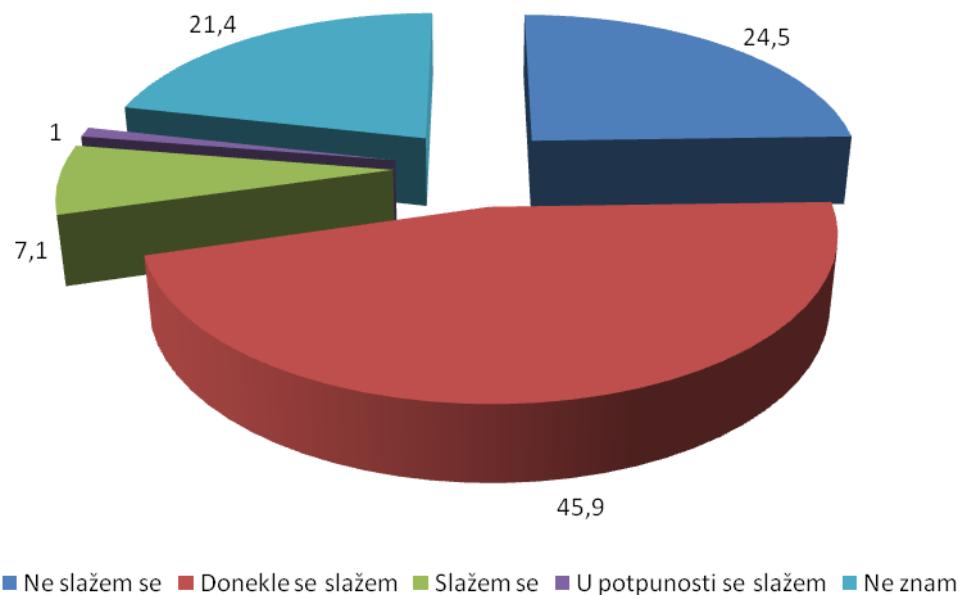
Izvor: Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti

74 Freedom House. 2012a.

Jaka zaštita intelektualne svojine je od ključne važnosti za Crnu Goru, budući da je jedan od preduslova za članstvo u EU harmonizacija propisa iz ove oblasti sa međunarodnim pravom. Ona je takođe važna za razvoj MSP u zemlji, pri čemu dobra zaštita intelektualne svojine omogućava lakši pristup finansijskim sredstvima, doprinosi povećanoj tržišnoj vrijednosti preduzeća, profitabilnosti, boljem marketingu, i diferencijaciji roba i usluga.⁷⁵ Zaštita intelektualne svojine u Crnoj Gori se smatra relativno jakom u odnosu na percepciju ove oblasti u ostalim uporednim zemljama. U 2012. godini, Crna Gora prednjači u odnosu na Bugarsku, Hrvatsku i Srbiju, dok Island i Slovenija bilježe najveći stepen zaštite intelektualne svojine. Crna Gora je, štaviše, na samo malo nižem nivou u odnosu na svjetski prosjek za tu godinu koji je iznosio 3.8. Ipak, zaštita intelektualne svojine u Crnoj Gori se prema ocjenama u 2012. godini nalazila na nižem nivou u odnosu na zaštitu svojinskih prava. Naime, na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljoj zaštiti, zaštita intelektualne svojine se nalazi na nivou 3.6 dok je zaštita svojinskih prava na nivou 4.6.

Rezultati EESE istraživanja ukazuju da je u oblasti zaštite intelektualne svojine ostvaren napredak, ali da još uvijek postoji prostor za unaprjeđenje. U grafikonu ispod vidi se da se samo 1% ispitanika složilo sa konstatacijom da je zaštita intelektualne svojine dobro definisana, dok 46.9% ispitanika smatraju da je ova oblast donekle dobro definisana.

Grafik 34: Zaštita intelektualne svojine je dobro definisana:

⁷⁵ Vlada Crne Gore. 2011.

Ključni indikatori

Indeks vladavine prava (Rule of Law Index)		2007	2008	2009	2010	2011
U kojoj mjeri postoji povjerenje u zakone i u kojoj mjeri se društvo pridržava zakona, uključujući i kvalitet poštovanja ugovora i svojinskih prava, policiju i sudove kao i vjerovatnoću nasilja i kriminala. <u>Izvor:</u> Svjetska banka, Governance Matters database. ⁷⁶	Crna Gora	-0.2	-0.08	0.07	0	0.03
	Bugarska	-0.14	-0.19	-0.05	-0.08	-0.09
	Hrvatska	0.04	0.07	0.14	0.18	0.18
	Island	1.85	1.89	1.70	1.69	1.69
	Srbija	-0.50	-0.53	-0.43	-0.38	-0.33
	Slovenija	0.88	0.98	1.09	1.02	1.07
Procjena upravljanja mjeri se na skali od otprilike -2.5 do 2.5 pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.						

Drugi korisni indikatori

Svojinska prava (Property Rights)		2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)
Svjetski ekonomski forum je sproveo istraživanje među poslodavcima o tome da li su „svojinska prava u zemlji: 1=loše definisana i nezaštićena zakonom, 7=jasno definisana i zaštićena zakonom“. <u>Izvor:</u> Svjetski ekonomski forum, Izveštaj o globalnoj konkurentnosti. ⁷⁷	Crna Gora	4.7	4.7	4.8	4.7	4.6
	Bugarska	3.9	3.4	3.2	3.3	3.5
	Hrvatska	4.2	4	4	3.9	3.8
	Island	6.4	6	5.4	5.2	5.1
	Srbija	3.6	3.4	3.2	3.1	3.1
	Slovenija	4.9	4.8	4.6	4.4	4.4
	Svijet	4.7	4.5	4.4	4.3	4.3
1= loše definisana i nezaštićena zakonom, 7= jasno definisana i zaštićena zakonom.						
Zaštita intelektualne svojine (Intellectual Property Protection)		2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)
Svjetski ekonomski forum je sproveo istraživanje među poslodavcima o tome da li se „mjere zaštite intelektualne svojine i mjere zaštite od falsifikovanja: 1 = sprovode, 2 = ne sprovode“. <u>Izvor:</u> Svjetski ekonomski forum, Izveštaj o globalnoj konkurentnosti. ⁷⁸	Crna Gora	2.9	3.3	3.6	3.7	3.6
	Bugarska	2.9	2.6	2.6	2.9	3
	Hrvatska	3.7	3.5	3.5	3.5	3.5
	Island	6	5.5	5.1	5.2	5.2
	Srbija	2.8	2.8	2.6	2.7	2.8
	Slovenija	4.4	4.5	4.4	4.2	4.3
	Svijet	3.8	3.8	3.7	3.7	3.8
1= ne sprovode se, 7= sprovode se.						

⁷⁶ Svjetska banka - World Governance Indicators.

⁷⁷ World Economic Forum Global Competitiveness report.

⁷⁸ Isto.

3.5. Fer konkurenčija

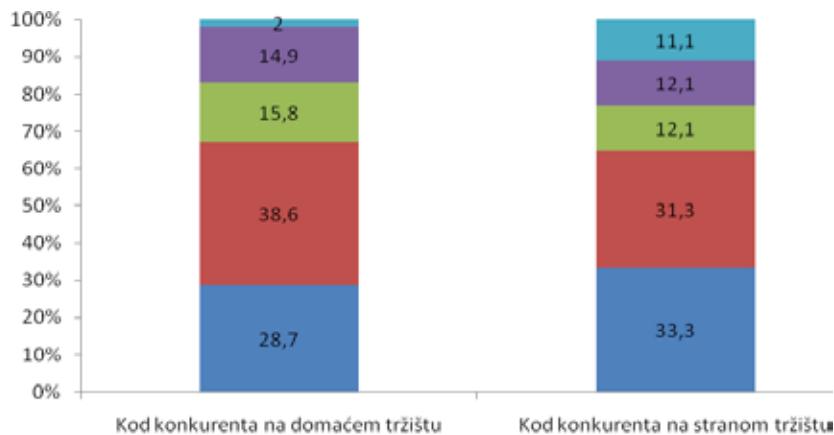
Za rast i razvoj privatnog sektora i održivosti preduzeća važno je imati pravila konkurenčije, uključujući i ona koja osiguravaju poštovanje radnih i socijalnih standarda. Štaviše, potrebno je eliminisati sve oblike nekonkurentnog ponašanja. Crna Gora je u procesu pristupanja EU i jedan od uslova za ulazak u članstvo jeste određen nivo konkurenčije u privredi.

U Crnoj Gori postoje politike koje promovišu fer konkurenčiju, ali usljud ograničenih sredstava nedostaje efikasna implementacija istih. Ipak, prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma, napredak Crne Gore u pogledu postizanja fer konkurenčije je brz i konzistentan. U 2012. godini Parlament je usvojio Zakon o zaštiti konkurenčije, sa namjerom da dalje harmonizuje domaće sa zakonodavstvom EU. Ovaj Zakon propisuje bolju regulaciju tržišta i kontrolu udruživanja, kao i formiranje operativno nezavisnog organa, poznatog pod nazivom Agencija za zaštitu konkurenčije.⁷⁹ Pored toga, proces privatizacije, jedan od ključnih elemenata promovisanja fer konkurenčije, je skoro završen, pri čemu je od svih državnih preduzeća, samo 15% pod kontrolom države od 2011. godine. Većina preduzeća zadržanih u državnom vlasništvu su od strateške važnosti za zemlju i pripadaju sektoru turizma, energetike i saobraćaja.⁸⁰

Povećana izloženost konkurenčiji predstavlja izazov za Crnu Goru, najprije zbog postojanja neformalne ekonomije, a onda i zbog visokog nivoa globalizacije i otvorenosti zemlje za koji domaća preduzeća mogu biti nedovoljno spremna po ulasku u EU.⁸¹ Stoga, Vlada mora uložiti napore kako bi obezbijedila prelazak neformalne ekonomije u formalne tokove, u isto vrijeme kreirajući strategije za pripremu domaćih preduzeća za poslovanje sa međunarodnim konkurentima.

Prema rezultatima EESE istraživanja, većina preduzeća nije snizila cijene svojih glavnih proizvoda kao odgovor na smanjenje cijena od strane drugih domaćih i stranih konkurenata. Samo 14.9% preduzeća je značajno snizilo cijene svojih glavnih proizvoda na domaćem tržištu, dok je 12.1% njih to učinilo na stranom tržištu.

Grafik 35: Da li je Vaše preduzeće u značajnoj mjeri smanjilo cijene glavnog proizvoda kako bi odgovorilo na smanjenje cijena od strane domaćih i stranih konkurenata?

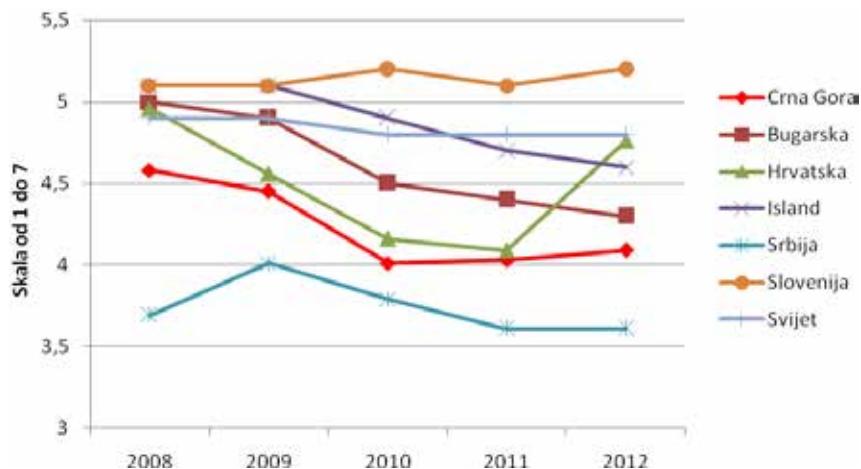
79 BDK Attorneys at Law. 2012. Montenegro: Competition. BDK Newsletter, No. 6/2012. Pristupljeno 24. maja 2013.; Evropska komisija. 2012.

80 Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2010. Strategy for Montenegro 2010-2013. Pristupljeno 24. maja 2013.

81 Rojec, M. et al. 2010.

Prema „Executive Opinion“ istraživanju Svjetskog ekonomskog foruma, konkurenčija u Crnoj Gori je manje intenzivna u odnosu na ostale uporedne zemlje, sa izuzetkom Srbije, u kojoj je konkurenčija još manje izražena. „Indeks intenziteta lokalne konkurenčije“ mjeri nivo konkurenčije na lokalnim tržištima na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava ograničenu, a 7 jaku konkurenčiju. Samo Srbija bilježi niži nivo konkurenčije od Crne Gore u periodu 2008-2012. Pored toga, konkurentsko okruženje u Crnoj Gori se pogoršalo od 2008. sa samo minimalno ostvarenim napretkom u periodu od 2010. do 2012. godine.

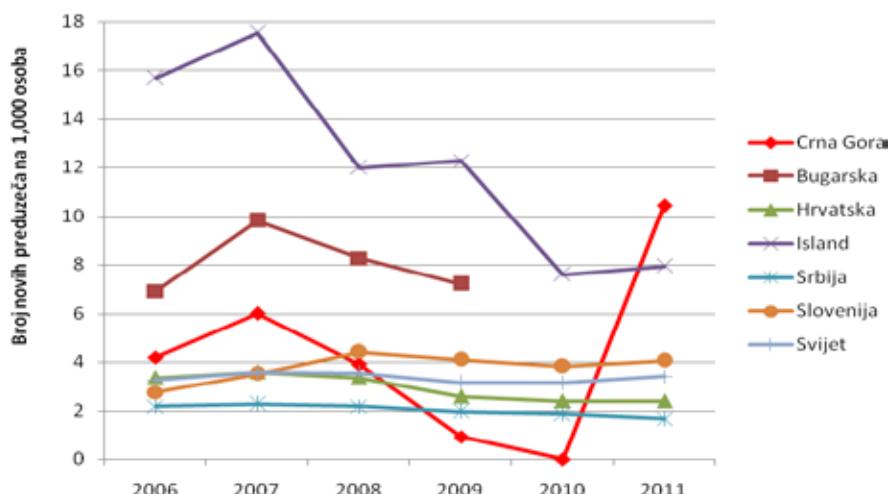
Grafik 36: Indeks intenziteta lokalne konkurenčije

Izvor: Svjetski ekonomski forum, Executive Opinion Survey, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti

Još jedan indikator nivoa tržišne konkurenčije u zemlji je „Indeks gustine novog biznisa“ koji mjeri broj novootvorenih društava sa ograničenom odgovornošću (DOO) na 1000 radno sposobnih stanovnika (15-64 godina) u datoj godini. Broj novootvorenih preduzeća u Crnoj Gori naglo je opao od 2007, a u 2009. godini bio je najniži među svim uporednim zemljama. Međutim, u 2011. godini Crna Gora ima najveći broj novoregistrovanih preduzeća među svim uporednim zemljama i to na nivou 10.44. Ovo je veliki napredak od 2009. godine, kada je zabilježena stopa od 0.92.

Grafik 37: Gustina novootvorenih preduzeća

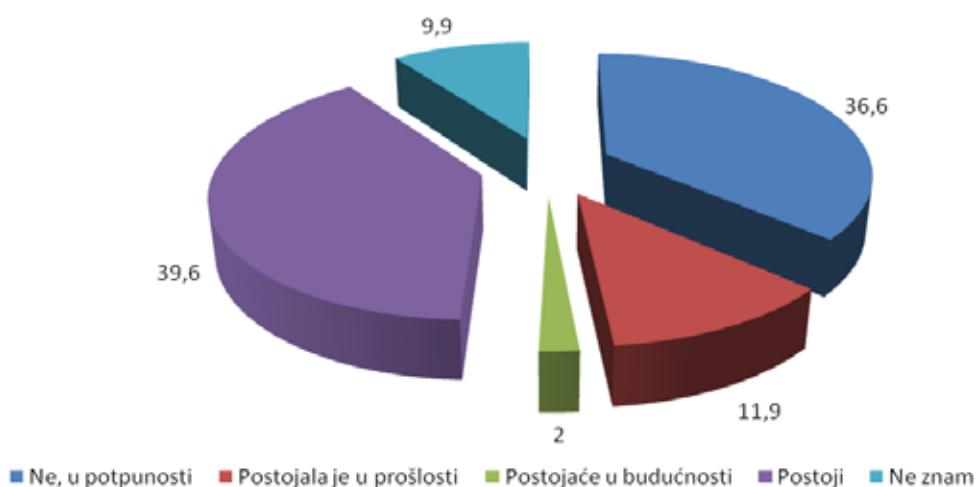

Izvor: Studija Svjetske banke o preduzetništvu (online indikatori Svjetske banke o svjetskom razvoju).

I pored postojanja antimonopolskih politika, neadekvatni resursi ometaju njihovo sproveđenje. Ipak, podaci iz sekundarnog istraživanja pokazuju da je stanje u Crnoj Gori u ovom pogledu jednak dobro kao u sličnim zemljama. „Indeks efektivnosti antimonopolske politike“ odražava nivo efikasnosti antimonopolske politike u promociji konkurenčije, na skali 1 do 7, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku. U 2012. godini, Crna Gora prednjači u odnosu na Srbiju, Bugarsku i Hrvatsku sa vrijednošću indeksa 3.79.

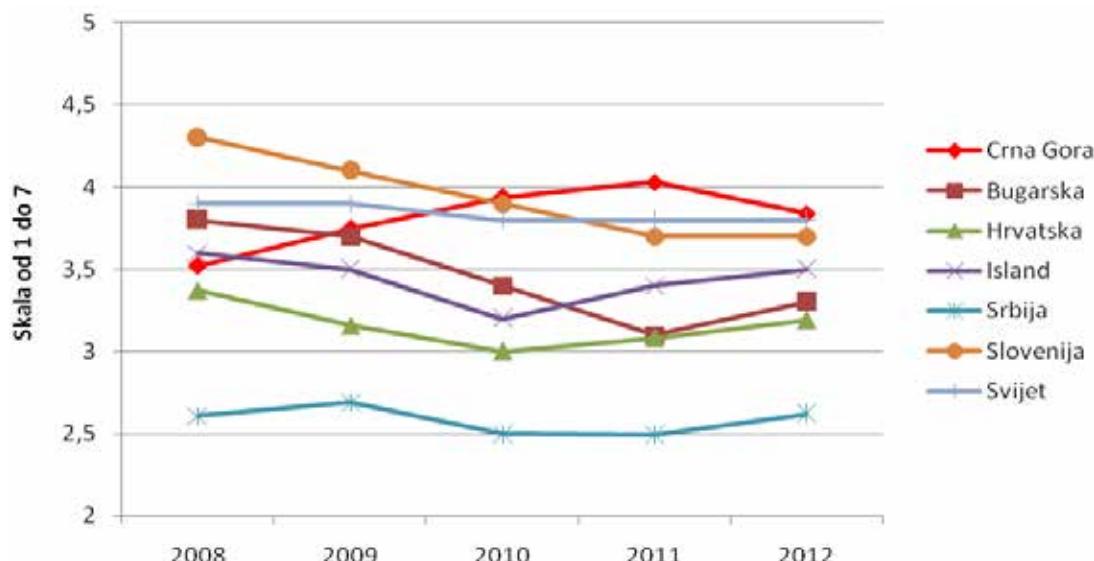
Prema rezultatima EESE istraživanja, najveći broj preduzeća je potvrdio postojanje monopola i monopolističke prakse. Međutim, mišljenja su u velikoj mjeri podijeljena. Dok je 39.6% preduzeća odgovorilo pozitivno na pitanje o postojanju monopolističke prakse, veliki broj preduzeća (36.6%) smatra da monopolii u privrednoj grani u kojoj oni posluju ne postoje.

Grafik 38: Da li je u vašoj privrednoj grani prisutna monopolistička praksa?

Većina preduzeća (45.9%) smatra antimonopolsko zakonodavstvo neefikasnim u suzbijanju monopolističke prakse, dok samo 9.8% smatra da postojeći zakoni uspijevaju u tome. Zabrinjava podatak da nijedan ispitanik nije odgovorio da su antimonopolski zakoni u potpunosti efektivni.

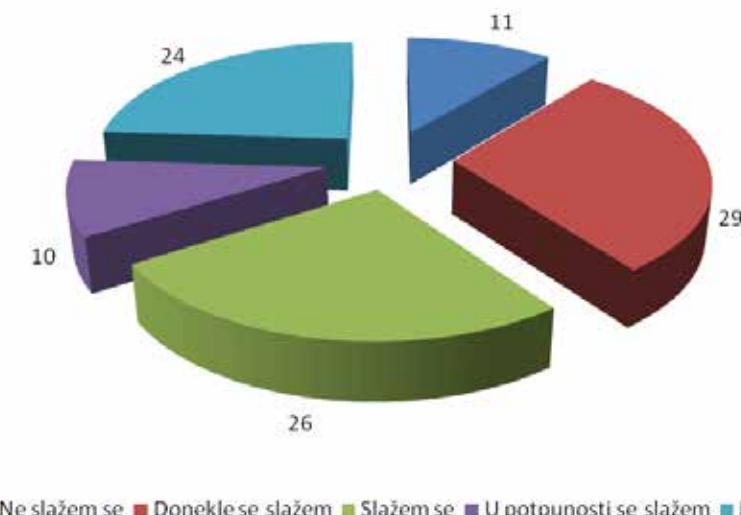
„Indeks dominacije na tržištu“ pokazuje da li u ukupnoj privrednoj djelatnosti dominira samo nekoliko poslovnih grupacija ili je ona proširena na mnogo više preduzeća, na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti odgovaraju drugoj opciji. Crna Gora bilježi pad u ovom pogledu u 2012. u odnosu na 2011. i to sa nivoa 4.03 na nivo 3.84. Međutim, u cijelom periodu 2009-2012. ona prednjači u odnosu na sve ostale uporedne zemlje.

Grafik 39: Stepen dominantnosti tržišta

Izvor: Studija mišljenja rukovodilaca Svjetskog ekonomskog foruma, Izvještaj o globalnom konkurentnosti

Ne treba da iznenadi dobar učinak Crne Gore u pogledu dominacije na tržištu jer njenu ekonomiju karakteriše veliki broj malih preduzeća, gdje velike kompanije praktično ne postoje. Ovo je razlog zbog kojeg su ciljevi u pogledu konkurenčije u strategiji ekonomskog razvoja zemlje prvenstveno usmjereni na mala i srednja preduzeća.⁸²

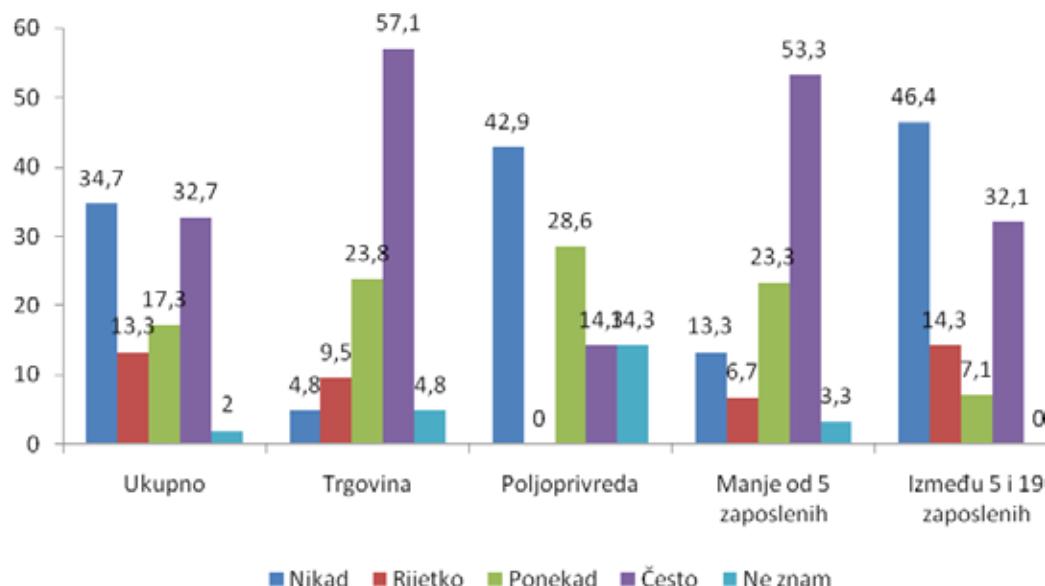
Osim pozitivnih, politički faktori mogu imati i negativan uticaj na konkurenčiju. Rezultati EESE istraživanja pokazuju da velika većina preduzeća jasno ukazuje na postojanje negativnog uticaja političkih faktora na komercijalnu aktivnost u zemlji. Naime, 10.3% intervjuisanih preduzeća je u potpunosti saglasno, 26% je umjereno saglasno, dok je 28.9% preduzeća donekle saglasno sa gore navedenim. Samo 11% ne dijeli ovakvo mišljenje.

Grafik 40: Da li politički faktori negativno utiču na komercijalnu aktivnost?

⁸² Radovic, M. et al. 2013.

Jedna od osnovnih prepreka za konkurenčiju u Crnoj Gori leži u činjenici da veliki broj preduzeća posluje u neformalnoj ekonomiji, tzv. sivoj zoni, što u značajnoj mjeri utiče na sve aktivnosti preduzeća koja regularno posluju u formalnom sektoru. EESE istraživanje je pokazalo da za 32.7% preduzeća konkurenčiju često čine preduzeća koja posluju u sivoj zoni, iako je veći broj onih (34.7%) koji su izjavili da se njihovi konkurenti ne nalaze u sivoj zoni. Pored toga, 57.1% ispitanika iz sektora trgovine smatra da su njihovi najveći konkurenti preduzeća koja posluju u sivoj zoni, a čak 53.3 preduzeća sa manje od 5 zaposlenih se suočava sa istim problemom. Da konkurenčija u sivoj zoni ne postoji smatrali uglavnom preduzeća koja imaju od 5 do 19 zaposlenih, pri čemu je 46.4% njih izjavilo da se u poslovanju nikada nije suočilo sa ovakom konkurenčijom.

Grafik 41: Da li konkurenčiju Vašem preduzeću predstavljaju neregistrovana preduzeća ili preduzeća koja posluju u sivoj zoni?

Dok je 30.6% preduzeća u EESE istraživanju izjavilo da im najveću konkurenčiju predstavljaju preduzeća koja posluju u neformalnom sektoru, veliki je procenat onih (25.5%) koji su izjavili da je to samo ponekad slučaj. Najviše zabrinjava činjenica da 13.3% preduzeća smatra da im preduzeća koja posluju u sivoj zoni ne predstavljaju konkurenčiju. Interesantno je primjetiti da 53.3% preduzeća koja imaju manje od 5 zaposlenih smatra da su preduzeća u sivoj zoni često najveća konkurenčija, dok preduzeća sa više od 99 zaposlenih smatra da je ova vrsta preduzeća samo donekle konkurenčija. Od njih, 18.8% smatra da im preduzeća u sivoj zoni nikako ne predstavljaju konkurenčiju. Iako su ispitanici svjesni postojanja sive ekonomije, najveći broj (86.3%) je izjavio da ne sarađuju sa preduzećima koja posluju u sivoj zoni, a samo 5.3% je potvrdilo da ponekad ostvaruju takvu vrstu saradnje. Još jedan problem prepoznat u primarnom EESE istraživanju jeste švercovana roba. Od ukupnog broja ispitanika, 69.4% smatra da je ovo čest i/ili povremen problem, dok samo 7.1% švercovanu robu ne prepoznanje kao problem. Zabrinjavajuće je da 27.2% preduzeća smatra da je navedeni problem sve izraženiji u posljednjih nekoliko godina, zajedno sa 26.1% preduzeća koja smatraju da ima trend umjerenog rasta.

Ključni problemi

Gustina novootvorenih preduzeća (New Business Density)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Broj novoregistrovanih društava sa organičenom odgovornošću (DOO) na 1000 radno sposobnih stanovnika (15-64 god.) u datoj godini.	Crna Gora	4.19	5.99	3.89	0.92	- 10.44
<i>Izvor:</i> Studija o preduzetništvu Svjetske banke (Online indikatori Svjetske banke o svjetskom razvoju) ⁸³	Bugarska	6.91	9.81	8.27	7.20	- -
	Hrvatska	3.35	3.59	3.36	2.58	2.38 2.39
	Island	15.68	17.54	11.99	12.28	7.60 7.94
	Srbija	2.17	2.26	2.17	1.96	1.87 1.66
	Slovenija	2.75	3.52	4.41	4.10	3.81 4.04
	Svijet	3.25	3.57	3.54	3.16	3.13 3.42
Broj novoregistrovanih društava sa organičenom odgovornošću na 1000 radno sposobnih stanivnika						

Drugi korisni indikatori

Indeks intenziteta lokalne konkurenkcije (Intensity of Local Competition Index)	2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)	
Indeks intenziteta lokalne konkurenkcije zasnovan je na podacima izvedenih iz sljedećeg pitanja „Konkurenca na lokalnim tržištim je: 1 = ograničena u većini privrednih grana sa rijetkom pojmom snižavanja cijena, 2 = jaka u većini privrednih grana uz tržišnu dominaciju“.	Crna Gora	4.6	4.5	4.0	4.0	4.1
<i>Izvor:</i> Studija mišljenja rukovodilaca Svjetskog ekonomskog foruma, Izvještaj o globalnoj kokurentnosti ⁸⁴	Bugarska	5.0	4.9	4.5	4.4	4.3
	Hrvatska	5.0	4.6	4.2	4.1	4.8
	Island	5.1	5.1	4.9	4.7	4.6
	Srbija	3.7	4.0	3.8	3.6	3.6
	Slovenija	5.1	5.1	5.2	5.1	5.2
	Svijet	4.9	4.9	4.8	4.8	4.8
1 = ograničena u većini privrednih grana sa rijetkom pojmom snižavanja cijena, 2 = jaka u većini privrednih grana uz tržišnu dominaciju						
Efektivnost antimonopolskih politika (Effectiveness of Anti-monopoly Policies)	2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)	
Indeks efektivnosti antimonopolskih politika je zasnovan na godišnjim podacima iz istraživanja. Od ispitanika se tražilo da ocijene efektivnost antimonopolskih politika u svojim zemljama: „Antimonopolska politika u vašoj zemlji je 1 = zakoni nisu efikasni u podsticanju fer konkurenkcije, 7 = zakoni su efiksani i podstiču fer konkurenkciju“.	Crna Gora	3.5	3.8	3.8	3.9	3.8
<i>Izvor:</i> Studija mišljenja rukovodilaca Svjetskog ekonomskog foruma, Izvještaj o globalnoj kokurentnosti ⁸⁵	Bugarska	3.4	3.4	3.3	3.3	3.5
	Hrvatska	3.5	3.6	3.6	3.7	3.8
	Island	5.3	4.9	4.4	4.6	4.5
	Srbija	2.6	2.7	2.8	2.8	2.8
	Slovenija	4.2	4.4	4.5	4.3	4.1
	Svijet	4.0	4.0	4.1	4.0	4.0
1 = zakoni nisu efikasni u podsticanju fer konkurenkcije, 7 = zakoni su efiksani i podstiču fer konkurenkciju						

83 Baza podataka Svjetske banke.

84 Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti.

85 Isto.

Dominacija na tržištu (Extent of Market Dominance)	2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)
Indeks dominacije na tržištu se zasniva na godišnjim podacima istraživanja. Od ispitanika se tražilo da ocijene privrednu djelatnost u svojim zemljama i to: „u privrednoj djelatnosti: 1 = dominira nekoliko poslovnih grupacija, 7 = zastupljen je veliki broj preduzeća”.	Crna Gora	3.52	3.75	3.94	4.03
	Bugarska	3.8	3.7	3.4	3.1
	Hrvatska	3.37	3.16	3	3.08
	Island	3.6	3.5	3.2	3.4
	Srbija	2.61	2.69	2.5	2.49
	Slovenija	4.3	4.1	3.9	3.7
	Svijet	3.9	3.9	3.8	3.8

Izvor: Studija mišljenja rukovodilaca Svjetskog ekonomskog foruma, Izvještaj o globalnoj kokurentnosti⁸⁶

1 = dominira nekoliko poslovnih grupacija, 7 = zastupljen je veliki broj preduzeća

3.6. Informaciono komunikacione tehnologije

U eri ekonomije znanja, upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT) je osnovni preduslov za razvoj održivih preduzeća. Tehnologija širokopojasnog pristupa internetu (broadband) je takođe veoma važna i potrebno je olakšati njeno korišćenje. Prema Svjetskom ekonomskom forumu, Crna Gora se nalazi na 48. mjestu od 142 zemlje po razvoju ICT. Rangiranje je zasnovano na Indeksu Svjetskog ekonomskog foruma pod nazivom Network Readiness.⁸⁷

Agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge je nezavisna regulatorna agencija za ICT sektor u Crnoj Gori i osnovana je u skladu sa Zakonom o telekomunikacijama 2008. godine. Posebne nadležnosti Agencije jesu obezbjeđenje konkurenциje i pristup korisnika telekomunikacionim mrežama, izdavanje licenci operatorima i određivanje tarifa u sektoru.⁸⁸ Ministarstvo za informaciono društvo je razvilo i implementiralo Strategiju razvoja informacionog društva (2009-2013) koja ima za cilj da popravi stanje u oblasti ICT i interakciju ove oblasti sa ekonomsko-socijalnim okruženjem.⁸⁹, nakon koje je uslijedilo usvajanje Strategije za period 2012-2016. ICT sektor u Crnoj Gori je u potpunosti privatizovan i 99% naseljene teritorije zemlje je pokriveno mrežom jednog od 3 mobilna operatera.

Prema izvještajima Globalne E-uprave UN⁹⁰, Crna Gora bilježi pozitivan pomak u razvoju e-uprave posljednjih godina. Ona je u 2012. zauzela 57. mjesto među 191 posmatranom zemljom. U odnosu na države iz regionala, bolje je rangirana od Bosne i Hercegovine koja je zauzela 79. mjesto, dok su Srbija (51), Hrvatska (30) i Slovenija (25) znatno bolje kotirane. Prema ovom izvještaju, Indeks „Web Measure“ iznosi 0.5098 što znači da su ovi servisi samo polovično razvijeni.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Bilbao-Osorio, B; Dutta, S.; and Lanvin, B. (ed.). 2013. The Global Information Technology Report 2013. World Economic Forum; The Business School for the World (INSEAD). Pristupljeno 24. maja 2013.

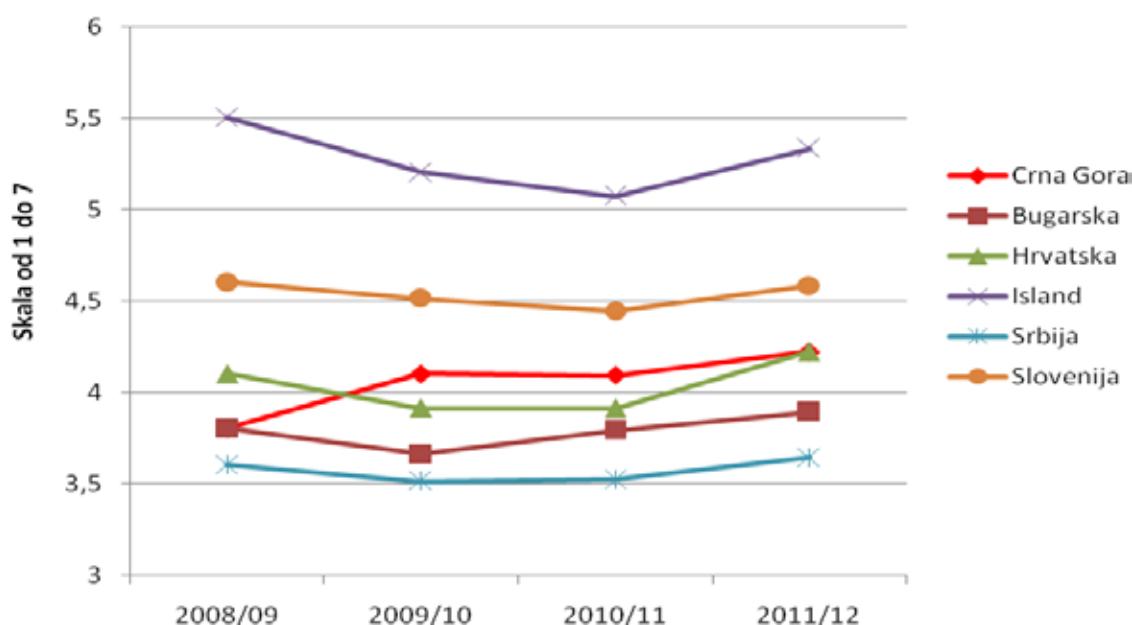
⁸⁸ United States Department of State. 2012b. Doing Business in Montenegro. Pristupljeno 27. maja 2013.

⁸⁹ Ministarstvo za informaciono društvo. 2009. Strategy for Information Society Development in Montenegro from 2009 to 2013. Vlada Crne Gore. Pristupljeno 24. maja 2013.

⁹⁰ <http://unpan3.un.org/egovkb/about/Introduction.htm>

Elektronski servisi (dostupni i pravnim i fizičkim licima) igraju važnu ulogu u stvaranju povoljnog biznis ambijenta u Crnoj Gori. Pokretanjem portala www.euprava.me, Crna Gora je napravila veliki korak naprijed u razvoju ove oblasti. Ipak, navedeni sistem nije još uvijek dostigao svoj puni potencijal, što nameće potrebu za njegovim daljim unaprjeđenjem. Štaviše, trenutni podaci upućuju na veoma nizak nivo korišćenja portala kako od strane preduzeća, tako i od strane građana, što nameće potrebu za njegovom promocijom među obje grupe korisnika. Posljednji podaci pokazuju da samo 11.7% građana koristi Internet usluge javnih institucija i administrativnih organa. Kada su u pitanju preduzeća, njih 41.4% koriste ove usluge radi elektronskog sprovodenja administrativnih procedura.⁹¹ Ista studija otkriva da samo 21.8% preduzeća koristi online servise za narudžbe proizvoda/usluga. U 2011. godini, 59.6% preduzeća koristilo je usluge državne administracije preko Interneta dok samo 53.1% preduzeća koja imaju pristup Internetu ima i svoju sopstvenu web stranicu (website).⁹²

Grafik 42: Indeks spremnosti mreže

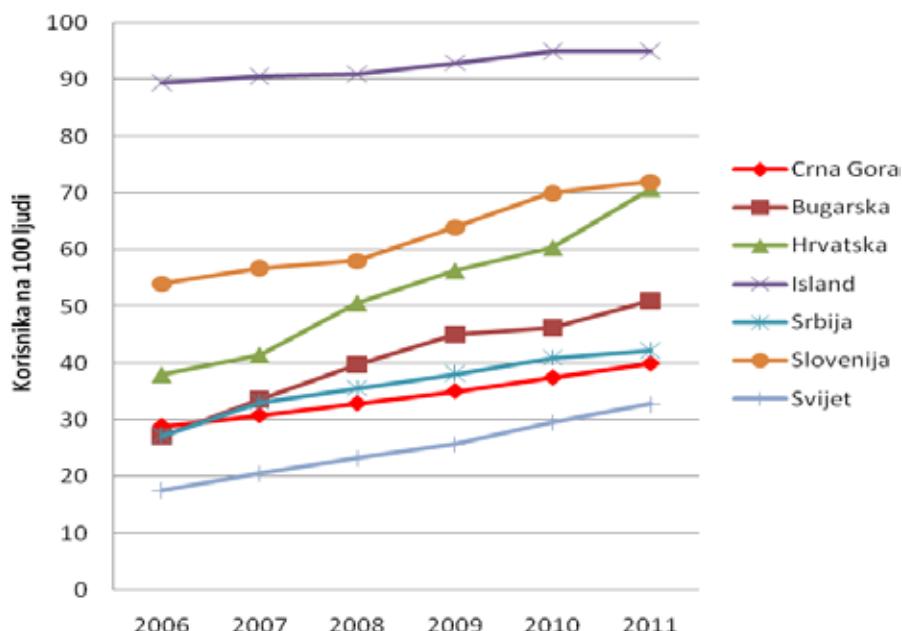

Izvor: Svjetski ekonomski forum, Globalni izvještaj o informacionoj tehnologiji

„Indeks spremnosti mreže“ mjeri opseg korišćenja ICT u svrhu povećanja konkurentnosti, na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku. Crna Gora bilježi spor ali konzistentan napredak od 2008. do 2012. godine. U periodu 2011-2012. Crna Gora prednjači u odnosu na Srbiju i Bugarsku i nalazi se na istom nivou kao Hrvatska. Slovenija i Island kontinuirano imaju najbolje rezultate u periodu 2008-2012. godine. „Indeks razvoja ICT“ upoređuje razvoj u oblasti ICT u 154 zemlje. On kombinuje nekoliko indikatora, poput broja domaćinstava koja posjeduju računar, broj Internet korisnika, nivo računarske pismenosti itd. na skali od 1 do 10, pri čemu više vrijednosti označavaju bolji rezultat. Podaci za Crnu Goru dostupni su samo za 2008. i 2010. godinu, kada je zabilježen napredak na ovom polju. Međutim, rezultati Crne Gore za 2010. godinu su najgori u odnosu na sve uporedne zemlje.

⁹¹ Zavod za statistiku Crne Gore. ‘Korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija u Crnoj Gori’ Podgorica, 2012.

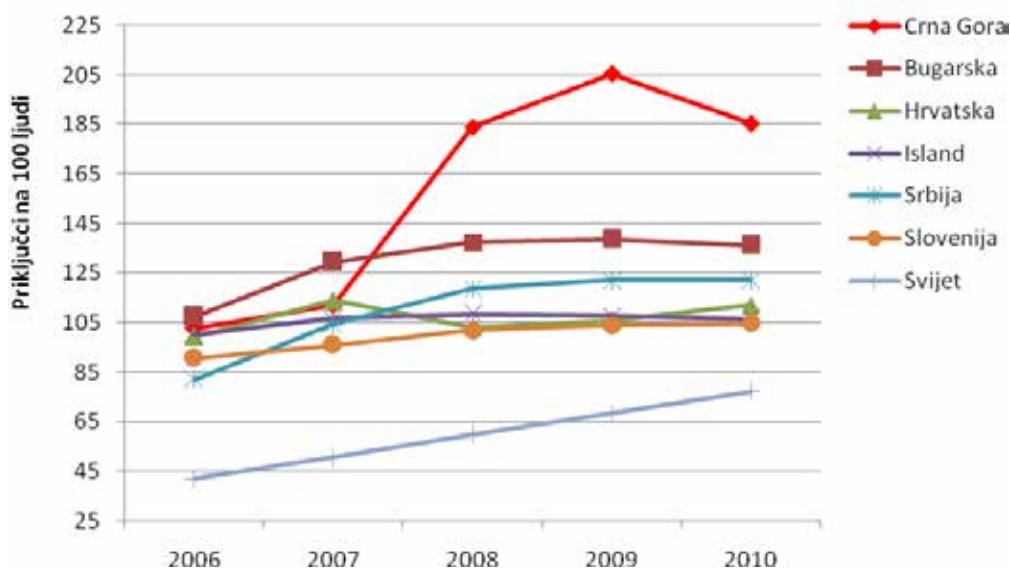
⁹² Isto.

Grafik 43: Internet korisnici

Izvor: Svjetski ekonomski forum, Globalni izvještaj o informacionoj tehnologiji

Kada je u pitanju korišćenje ICT u Crnoj Gori, veoma je visok nivo korišćenja mobilne telefonije, ali veliki izazov za zemlju predstavlja potreba za promovisanjem korišćenja Interneta, posebno u oblastima gdje investicije privatnog sektora nisu profitabilne.⁹³ Ako posmatramo „broj internet korisnika“ na 100 stanovnika, zaključujemo da Crna Gora bilježi kontinuiran napredak u periodu 2006-2011. Iako broj internet korisnika na 100 stanovnika iznosi 40, Crna Gora se dobro kotira u odnosu na svjetski prosjek koji iznosi samo 32.8. Sličnu situaciju imamo u slučaju „preplatnika na fiksnu telefoniju“ gdje Crna Gora opet bilježi gori rezultat od svih uporednih zemalja, ali bolji od svjetskog prosjeka za period 2006-2010. Međutim, za razliku od stope Internet korisnika, broj preplatnika na fiksnu telefoniju opada (u periodu 2007-2010), ali je zato „broj preplatnika na mobilnu telefoniju“ (na 100 stanovnika) značajno porastao u periodu 2006-2010., od 102.7 u 2006. do 185.3 u 2010. godini. Crna Gora u ovom pogledu prednjači u odnosu na sve uporedne zemlje, i bilježi duplo bolji rezultat u odnosu na svjetski prosjek te godine. Ako posmatramo „broj preplatnika na širokopojasni pristup Internetu“ na 100 stanovnika, Crna Gora je poboljšala svoj učinak od 2007. do 2009. godine. Iako je ponovo zabilježila bolji rezultat u odnosu na svjetski prosjek, Crna Gora ima najmanji broj preplatnika u odnosu na sve uporedne zemlje.

93 Ministarstvo za informaciono društvo. 2009.

Grafik 44: Preplatnici mobilne telefonije

Izvor: Međunarodna telekomunikaciona unija

Prema posljednjim podacima, na kraju 2012. godine, broj korisnika mobilne telefonije u Crnoj Gori bio je 990 869 što odgovara stopi penetracije od 159.81%. Od tog broja 31.9% su postpaid korisnici, dok 68.1% čine prepaid korisnici.⁹⁴ Sa druge strane, ukupan broj preplatnika fiksne telefonije u decembru 2010. godine bio je 169 803.⁹⁵

Ključni indikatori

Indeks razvoja ICT (ICT Development Index -IDI)	2002	2007	2008	2010	2011	
Indeks upoređuje razvoj ICT u 154 zemlje. Kombinuje 11 indikatora koji se tako objedinjeni mogu korsititi kao reper na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Oni se odnose na pristup i upotrebu i sposobnost korišćenja Interneta, poput broja domaćinstava sa računarima, broja Internet korisnika i kompjutersku pismenost.	Crna Gora	-	-	4.57	5.03	-
Bugarska	2.74	4.37	4.87	5.19	5.2	
Hrvatska	3.19	4.68	5.53	6.21	5.75	
Island	5.88	7.14	7.23	8.06	8.17	
Srbija	-	-	4.23	5.11	5.4	
Slovenija	4.47	5.88	6.26	6.75	6.7	
Na skali od 1 do 10, pri čemu niže vrijednosti odgovaraju nižem stepenu razvoja						

Izvor: Međunarodna telekomunikaciona unija⁹⁶

⁹⁴ Agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge Crne Gore, Informacija o stanju na tržištu elektronskih komunikacija u decembru 2012.g.– mobilna telefonija

⁹⁵ Agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge Crne Gore, Informacija o stanju na tržištu elektronskih komunikacija u decembru 2012.g – fiksna telefonija

⁹⁶ Međunarodna telekomunikaciona unija.

Drugi korisni indikatori

Indeks spremnosti mreže (Network Readiness Index)	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12		
Indeks pokazuje u kojoj mjeri razvijene i zemlje u razvoju koriste ICT u svrhu povećanja konkurentnosti, na skali od 1 do 7 pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.	Crna Gora 3.8	4.1	4.09	4.22		
Indeks obuhvata tri podindeksa koji ocjenjuju ambijent za razvoj ICT zajedno sa spremnošću glavnih aktera za korišćenje ICT u okviru 9 stubova i 71 varijable.	Bugarska 3.8	3.66	3.79	3.89		
Izvor: Svjetski ekonomski forum, o informacionim tehnologijama Globalni izvještaj o informacionim tehnologijama ⁹⁷	Hrvatska 4.1	3.91	3.91	4.22		
	Island 5.5	5.2	5.07	5.33		
	Srbija 3.6	3.51	3.52	3.64		
	Slovenija 4.6	4.51	4.44	4.58		
	Na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti označavaju bolju spremnost za korišćenje prednosti koje nude ICT.					
Internet korisnici (na 100 stanovnika)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Internet je globalna mreža kompjutera u kojoj korisnici jednog kompjutera dobijaju informacije sa ostalih kompjutera u mreži. Internet korisnici su ljudi koji imaju pristup ovoj svjetskoj mreži. Ukupan broj Internet korisnika se dijeli sa brojem stanovnika i množi sa sto.	Crna Gora 28.9	30.8	32.9	35.1	37.5	40.0
Izvor: Međunarodna telekomunikaciona unija ⁹⁸	Bugarska 27.1	33.6	39.7	45.0	46.2	51.0
	Hrvatska 38.0	41.4	50.6	56.3	60.3	70.7
	Island 89.5	90.6	91.0	93.0	95.0	95.0
	Srbija 27.2	33.2	35.6	38.1	40.9	42.2
	Slovenija 54.0	56.7	58.0	64.0	70.0	72.0
	Svijet 17.5	20.6	23.2	25.7	29.5	32.8
	Broj korinsika na 100 stanovnika					
Preplatnici fiksne telefonije (na 100 stan.)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Fiksne linije su telefonske linije koji povezuju telefonski uređaj korisnika sa javnom telefonskom mrežom	Crna Gora 26.8	28.1	27.7	27.2	26.8	-
Izvor: Međunarodna telekomunikaciona unija ⁹⁹	Bugarska 31.2	30.1	28.9	29.2	29.7	31.6
	Hrvatska 41.3	41.7	42.5	42.2	42.4	40.1
	Island 62.7	61.1	64.2	60.3	60.5	58.9
	Srbija 33.6	37.0	38.1	38.3	38.3	37.3
	Slovenija 51.3	50.0	48.5	46.4	44.9	42.9
	Svijet 19.2	18.8	18.6	18.3	17.8	17.3
	Broj preplatnika na 100 stanovnika					

⁹⁷ Svjetski ekonomski forum, Global Information Technology report.

⁹⁸ Medjunarodna telekomunikaciona unija.

⁹⁹ Medjunarodna telekomunikaciona unija.

Preplatnici mobilne telefonije (na 100 stan.)		2006	2007	2008	2009	2010	2011
Preplatnici mobilne telefonije su korisnici prenosivih telefonskih uređaja koji su pretplaćeni na automatski javni mobilni servis koji koristi mobilnu tehnologiju koja omogućava pristup javnoj telefonskoj mreži.	Crna Gora	102.7	112.0	184.1	205.3	185.3	-
	Bugarska	107.3	129.5	137.4	138.6	136.1	140.7
	Hrvatska	99.1	113.8	103.1	106.0	111.9	116.4
	Island	100.3	106.7	108.5	107.7	106.5	106.1
	Srbija	82.0	104.4	118.7	122.1	122.1	125.4
	Slovenija	90.7	95.8	101.8	103.8	104.6	106.6
	Svijet	41.8	50.6	59.9	68.2	77.1	85.6
Broj preplatnika na 100 stanovnika							

Korisnici širokošpojasnog pristupa Internetu (na 100 stan.)		2006	2007	2008	2009	2010	2011
Indikator predstavlja ukupan broj broadband korisnika sa digitalnom preplatničkom linijom, koji koriste kablovski modem ili drugu vrstu super brze tehnologije.	Crna Gora	-	2.6	5.4	8.4	8.3	-
	Bugarska	5.0	8.2	10.8	12.7	14.5	16.5
	Hrvatska	5.7	8.7	11.9	15.5	18.3	19.6
	Island	29.2	32.0	33.4	33.2	33.4	33.9
	Srbija	1.5	4.0	5.6	7.3	9.9	11.3
	Slovenija	13.9	17.1	21.1	22.2	23.5	24.3
	Svijet	4.6	5.2	6.2	7.0	7.7	8.6
Broj preplatnika na 100 stanovnika							

100 Isto.

101 Isto.

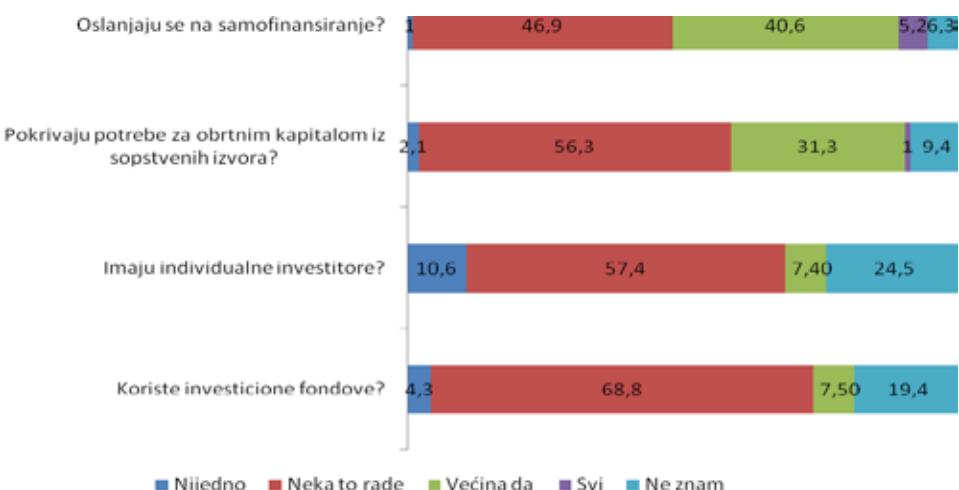
3.7. Pristup finansijskim uslugama

Za stvaranje i razvoj održivih preduzeća neophodan je pristup izvorima finansiranja. Crna Gora, Hrvatska i Srbija su jedine zemlje Zapadnog Balkana koje su u svoje nacionalne strategije integrisale osnovne servise podrške MSP i odredile mjerljive ciljeve.¹⁰² Fond za razvoj preduzetništva i inovacionih mogućnosti za Zapadni Balkan (WB EDIF), zajednička inicijativa nekoliko evropskih finansijskih institucija osnovana sa ciljem da unaprjeđuje razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća u regionu Zapadnog Balkana je glavni pokretač pristupa finansijama za mikro, mala i srednja preduzeća MMSP).¹⁰³ Međutim, pristup finansijama ostaje ograničen u Crnoj Gori, sa različitim nivoima razvoja u različitim regionima.¹⁰⁴

Kao što je već navedeno, pristup finansijama u Crnoj Gori je ograničen, ali je ipak došlo do određenih pomaka, posebno u oblasti finansijskih usluga, u okviru procesa harmonizacije politika na putu za članstvo u EU. Veliki uspjeh predstavlja Odluka o javnom objavljivanju podataka od strane banaka, koja je usvojena 2010. godine, kako bi se Zakon o Centralnoj banci Crne Gore usaglasio sa Direktivom EU 2006/48/EC. Izdvajaju se još i Odluka o načinu izračunavanja izloženosti banaka iz 2012. godine, Odluka o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom u bankama (2012.) i Zakon o Savjetu za finansijsku stabilnost (2011.) kao savjetodavnom odboru Savjeta Centralne banke. Najveći jaz za pristup finansijama u Crnoj Gori predstavlja infrastruktura finansijskog tržišta.¹⁰⁵

Ako posmatramo „kredite privatnom sektoru“ kao procenat BDP, njihova vrijednost za Crnu Goru bilježi fluktuacije u periodu 2005-2011. i to od 18% u 2005. do 87% u 2008. godini. Nakon ovog perioda slijedi pad na 55.8% u 2011. godini. Samo Srbija ima niži procenat od Crne Gore u 2011. godini i to 48.2%. Island i Slovenija su najbolje u analiziranoj godini, sa vrijednostima od 97.3 odnosno 91.4%.

Grafik 45: Da li se preduzeća:

102 OECD. 2012.

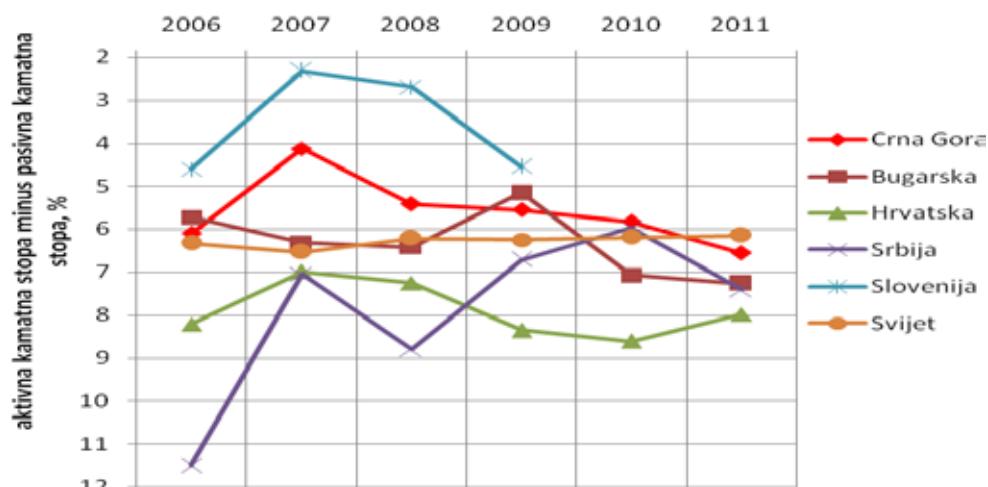
103 Evropski investicioni fond. (bey datuma). Western Balkans Enterprise Development & Innovation Facility (WB EDIF) – What We Do. Pristupljeno 3. maja 2013.

104 Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2011. Business Advisory Services –Montenegro. European Union; EBRD, June. Pristupljeno 28. maja 2013.

105 Evropska komisija. 2012.

Gornji grafikon prikazuje rezultate EESE istraživanja. Većina intervjuisanih preduzeća (40.6%) oslanja se na samofinansiranje. Samo mali procenat preduzeća računa na podršku investitora ili investicionih fondova. S druge strane, kada su u pitanju eksterni izvori finansiranja, većina preduzeća je navela banke (53.7%), slijedi avansno plaćanje klijenata (24.7%). Kreditne unije kao eksterni izvori finansija nisu korišćene u velikoj mjeri. Stoga se pristup finansijama u Crnoj Gori smatra velikim problemom, i 96% preduzeća složilo se u ovoj ocjeni. Ako posmatramo veličinu preduzeća, samo 7.1% preduzeća sa 5-19 zaposlenih se ne slaže sa ovim stavom, a slično je i sa preduzećima koja imaju preko 99 zaposlenih (6.3%). Većina preduzeća sa manje od 5 zaposlenih ima najviše problema kada je u pitanju pristup finansijama i 55% njih se u potpunosti složilo sa prethodnim stavom.

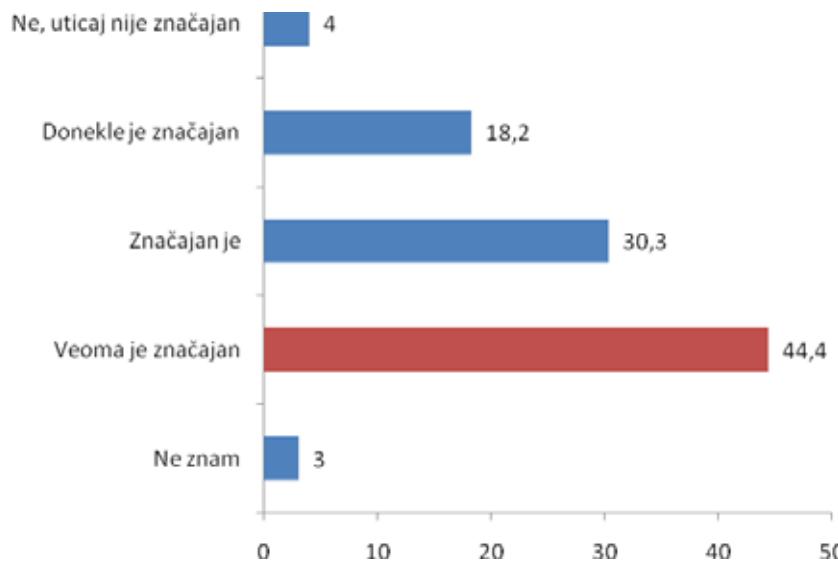
Grafik 46: Razlika u kamatnim stopama

Izvor: Međunarodni monetarni fond, Statistički podaci o međunarodnim finansijama. (World Development Indicators Online).

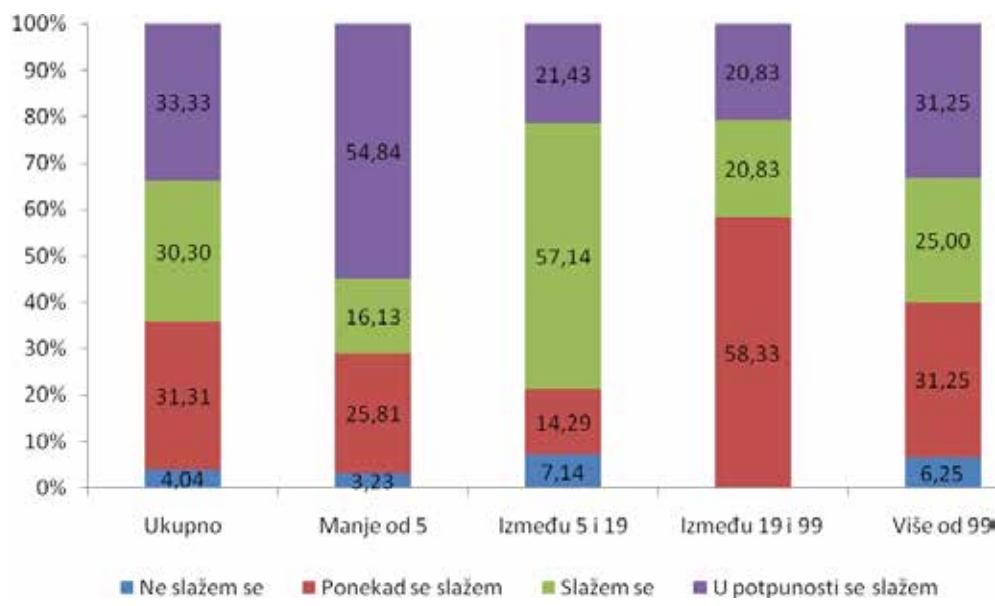
“Razlika u kamatnim stopama” mjeri razliku između aktivne i pasivne kamatne stope. Crna Gora u ovoj oblasti bilježi dobar učinak, gdje je razlika niža nego u Bugarskoj, Hrvatskoj i Srbiji u 2011. godini, jedinim zemljama za koje postoje podaci za tu godinu. Međutim, u 2009. godini, kada su poslednji put bili dostupni podaci za nju, Slovenija bilježi nižu stopu od Crne Gore iste godine. Primjećuje se i da stopa u Crnoj Gori kontinuirano raste od 2007. do 2011. godine.

Grafik 47: Koliko na Vaše poslovanje utiče visina kamatne stope?

Budući da su kamatne stope u Crnoj Gori na umjereno visokom nivou, iste se smatraju velikim teretom za poslovne aktivnosti i planove. Prema podacima iz EESE istraživanja, 74.7% preduzeća smatra da je kamatna stopa važna ili veoma važna za poslovanje. Samo 4 posto preduzeća je odgovorilo da kamatna stopa ne utiče na njihove poslovne aktivnosti i planove.

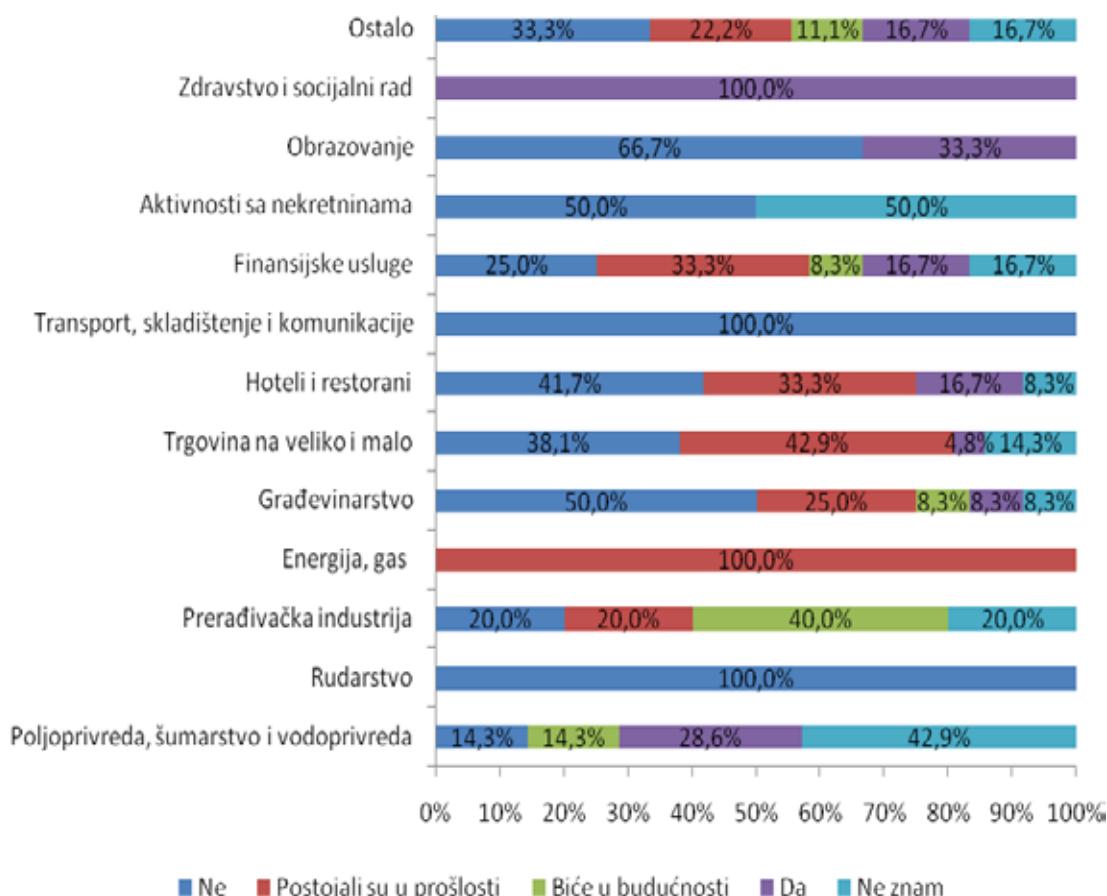
Grafik 48: Pristup finansijama predstavlja veliki problem za preduzeća u Crnoj Gori?

Kao što se vidi iz odgovora, pristup finansijama za preduzeća u Crnoj Gori predstavlja veliki problem, budući da je ovo stav 96% preduzeća. U odnosu na veličinu, samo 7.1% preduzeća sa 5-19 zaposlenih se ne slaže sa ovom ocjenom, dok se preduzeća sa preko 99 zaposlenih samo u 6.3% slučajeva ne slažu sa istom. Preduzeća sa manje od 5 zaposlenih imaju najviše problema u pristupu eksternim izvorima finansiranja, pri čemu se približno 55% preduzeća ima pozitivan odgovor na ovo pitanje.

Kada je riječ o mjeri u kojoj preduzeća u Crnoj Gori mogu priuštiti postojeće finansijske proizvode i usluge u bilo kojoj fazi njihovog razvoja, najveći procenat ispitanika (36.5%) odgovorilo je negativno. Samo je 13.5% preduzeća dalo pozitivan odgovor što dovoljno govori o nepovoljnoj situaciji u zemlji u ovom pogledu.

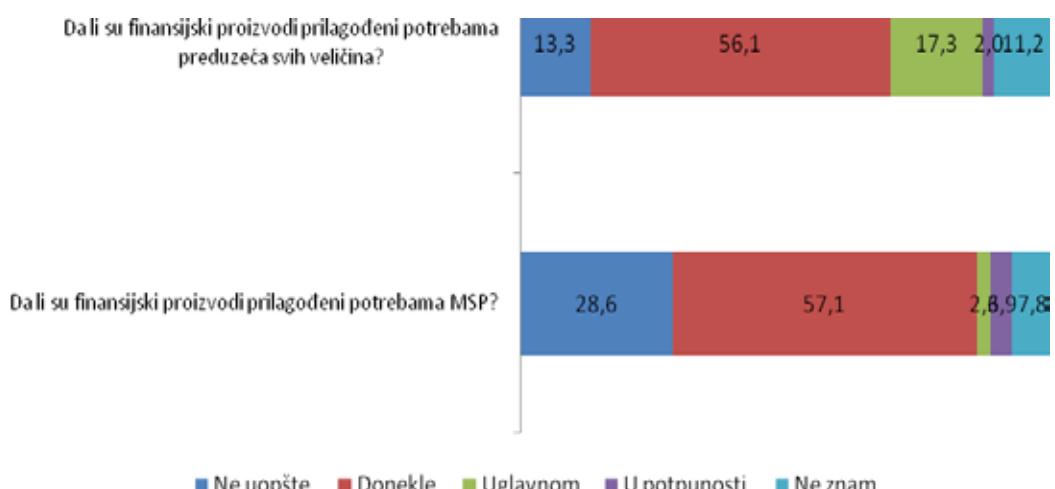
Grafik 49: U kojoj mjeri možete priuštiti finansijske proizvode i usluge, po sektorima?

Finansijski proizvodi u 28.6% slučajeva nisu usaglašeni sa potrebama MSP, dok samo 2% preduzeća smatra da su finansijski proizvodi takvi da odgovaraju potrebama preduzeća različite veličine, dok, s druge strane, 3.9% smatra da su oni u potpunosti usklađeni sa potrebama preduzeća.

Grafik 50: Da li su finansijski proizvodi prilagođeni potrebama MSP/
preduzećima različite veličine?

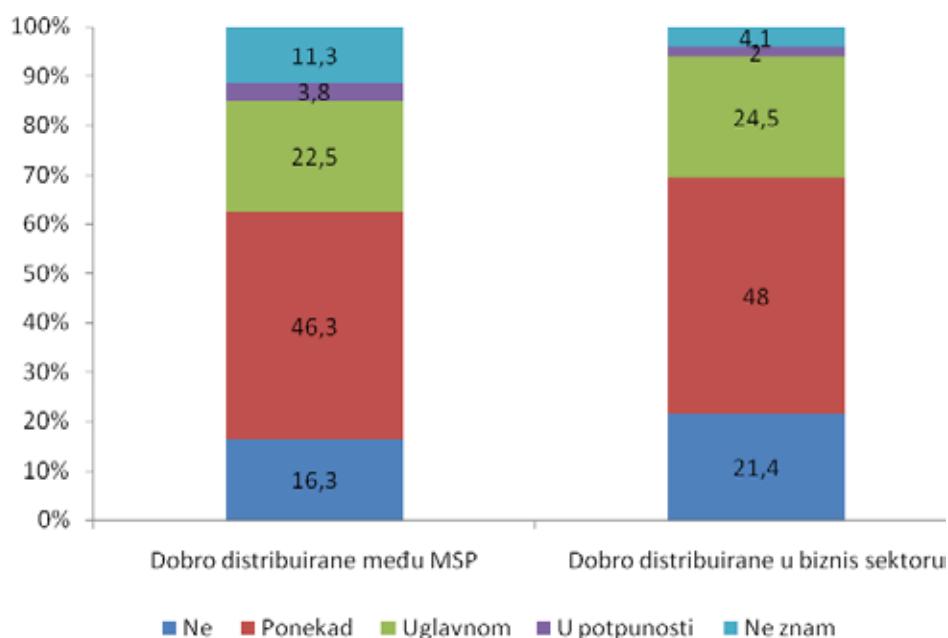

Ako razmatramo stav ispitanika po pitanju mikrofinansiranja, jedna četvrtina smatra da mikrofinansijske institucije ne igraju važnu posredničku ulogu u informisanju biznis sektora o dostupnim finansijskim uslugama. Međutim, 41.8% preduzeća se donekle slaže da mikrofinansijske institucije pružaju ovakve usluge. Još jedna četvrtina ispitanika smatra da ne postoji dovoljno podrške usmjerenе ka MSP, kao što su savjetodavne usluge i programi pomoći u pripremi prihvatljivih predloga kredita. Samo 3.8% MSP smatra da su ovakvi servisi u potpunosti razvijeni. Nije bilo nijednog ispitanika koji je odgovorio da je pristup kratkoročnim finansijskim sredstvima u potpunosti efektivan - 43.6% smatra da je samo donekle efektivan, dok 28.2% smatra da je pristup ovoj vrsti finansiranja potpuno nedjelotvoran.

Kada analiziramo percepciju o korišćenju različitih oblika kolateralala za pristup kreditima po povoljnijim kamatnim stopama, 20.2% ispitanika odgovorilo je da im njihova „pozitivna“ kreditna istorija ne pomaže u obezbjeđivanju kredita pod boljim uslovima, iako 22.3% MSP ima pozitivniji stav po ovom pitanju. Ipak, činjenica da 29.8% MSP nije informisano po ovom pitanju je zabrinjavajuća i

nameće zaključak da manja preduzeća nisu adekvatno informisana o mogućnostima pristupa finansijskim uslugama. Slična situacija je i u pogledu dostupnih šema upravljanja rizikom za MSP, gdje je 44.9% odgovorilo da nije upoznato sa ovom mogućnošću, a samo 19.4% preduzeća je odgovorilo da su ove šeme dostupne.

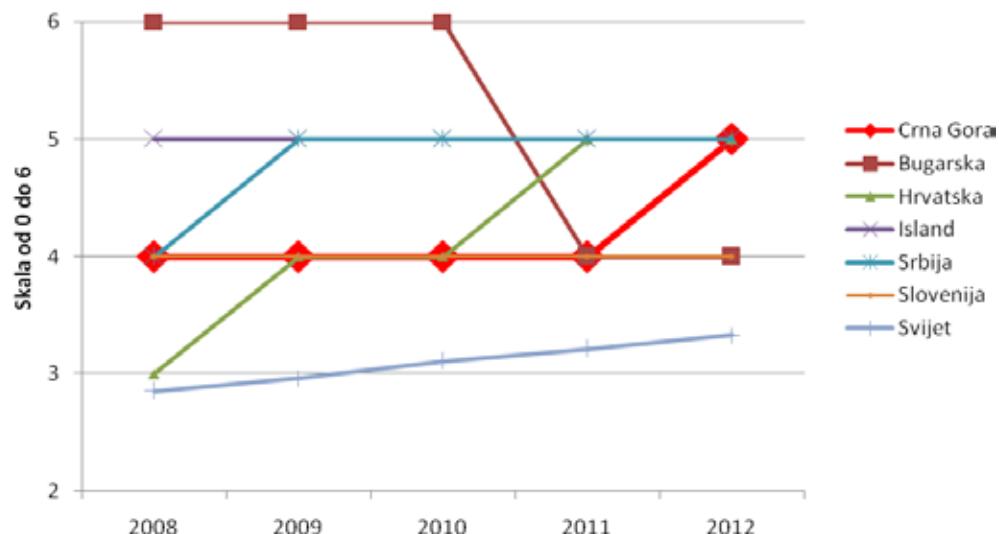
Grafik 51: Da li je biznis sektor dobro informisan o finansijskim uslugama koje se nude?

Većina preduzeća u EESE istraživanju smatra da su politike i regulatorne inicijative koje podstiču finansijske institucije na kreditiranje samo donekle dovoljne (55.7%), ali značajan procenat ispitanika (24.1%) smatra da ove inicijative nisu dovoljne. Samo 8.9% smatra da su ove inicijative uglavnom dovoljne, a niko od ispitanika nije potvrdio da su ove mjere u potpunosti zadovoljavajuće.

Jedna od prepostavki za loš učinak u ovom pogledu je niska stopa kreditnih aplikacija, prije nego nizak nivo pristupa finansijama. Prema godišnjoj studiji o MSP u Crnoj Gori, samo 32% preduzeća apliciralo je za kredit u 2009. godini, dok je već naredne godine taj broj smanjen na 20%. Međutim, od onih koji su aplicirali, samo 70% je dobilo kredit. Rezultati iste studije iz 2010. godine ukazuju na lošu saradnju preduzeća sa pružaocima poslovnih i finansijskih usluga (samo 20% preduzeća je izjavilo da je komuniciralo sa ovakvim insitucijama).¹⁰⁶

106 Vlada Crne Gore. 2011.

Grafik 52: Indeks kreditnih informacija

Izvor: Svjetska banka, Doing Business

Uprkos ovakvoj situaciji, Crna Gora ima dobar učinak po pitanju kreditnih informacija. „Indeks kreditnih informacija“ mjeri nivo kreditnih informacija dostupnih u zemlji kroz javne ili privatne ustanove kako bi se preduzećima olakšalo da donese odluku o pozajmici, na skali od 0 do 6, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku. U 2012. godini, Crna Gora bilježi rezultat 5. To je više u odnosu na Bugarsku i Sloveniju i na nivou Hrvatske, Islanda i Slovenije. Takođe je i značajno više u odnosu na svjetski prosjek koji iznosi 3.3 za tu godinu.

U isto vrijeme, prema izjavama učesnika fokus grupe, kao i podataka dostupnih od strane preduzeća, a na osnovu njihovih svakodnevnih aktivnosti, zaključuje se da u izvjesnom broju slučajeva, nedovoljno korišćenje finansija ne zavisi od finansijskih institucija u zemlji (banaka, mikrofinansijskih institucija, investicionih fondova). Kao glavni razlog ispitanici navode nedostatak informacija o dostupnim fondovima i nedovoljno znanja o načinima korišćenja ovih fondova za finansiranje inovacija u preduzeću. Sljedeći razlog je nezadovoljavajući nivo vještina zaposlenih za pripremu projektnih predloga, koji zahtijevaju veliki angažman i posvećenost ljudskih resursa i adekvatno iskustvo. Ovo je nešto na čemu je potrebno raditi u budućnosti, jer može biti veoma važno za jačanje i rast procesa proizvodnje u Crnoj Gori, kao i proces povezivanja nauke i biznisa kroz realizaciju zajedničkih inicijativa.

Ključni indikatori

Krediti za privatni sektor (% BDP-a)		2005	2007	2008	2009	2010	2011
Domaći krediti za privatni sektor	Crna Gora	18.0	80.3	87.0	76.5	66.9	55.8
uznávaju finansijske resurse obveznjene za privatni sektor kroz zajmove, kupovinu harta od vrijednosti bez prava vlasništva, potrošačke kredite i račune potraživanja, koji čine osnovu za povraćaj sredstava. U nekim zemljama, oneđe spadaju i krediti javnim preduzećima.	Bugarska	41.0	62.8	71.7	75.5	74.1	72.1
(izvor: Međunarodni monetarni fond, Statistika međunarodnih finansija i Svjetska banka i OECD – Procjene BDP-a, (World Development Indicators Online). ¹⁰⁷	Hrvatska	52.0	62.3	64.7	67.2	71.7	73.8
	Island	247.0	201.4	128.7	113.0	108.7	97.3
	Srbija	20.0	35.2	40.2	45.2	51.4	48.2
	Slovenija	58.3	78.8	85.3	82.9	84.4	81.4
	Svijet	131.0	134.7	129	137.4	133.8	128.8
	Krediti za privatni sektor (% of BDP).						

Drugi korisni indikatori

Indeks kreditnih informacija (Credit Information Index)		2009	2010	2011	2012
Indeks kreditnih informacija ocjenjuje pravila koja utiču na obim, pristup kreditnim informacijama i njihov kvalitet, dostupan kroz javne i privatne kreditne ustanove. Indeks se mjeri na skali od 0 do 6, pri čemu više vrijednosti označavaju više dostupnih informacija od strane javnih ili privatnih ustanova, kako bi se olakšalo donošenje odluke o pozajmicama.	Crna Gora	4	4	4	5
(izvor: Svjetska banka, Doing Business) ¹⁰⁸	Bugarska	6	6	4	4
	Hrvatska	4	4	5	5
	Island	5	5	5	5
	Srbija	5	5	5	5
	Slovenija	4	4	4	4
	Svijet	3	3.1	3.2	3.3
	0=manje informacija, 6=više informacija				

Razlika u kamatnim stopama (Interest rate spread)		2006	2007	2008	2009	2010	2011
Razlika u kamatnim stopama (potražujući minus pasivna stopa) označava kamatnu stopu koju naplaćuju banke na kredite primarnih potrošača minus kamatnu stopu koju plaćaju komercijalne ili slične banke za potražnju, vremje ili depozite. Slednje.	Crna Gora	6.10	4.12	5.42	5.56	5.83	6.55
(izvor: Međunarodni monetarni fond, Statistika međunarodnih finansija, (World Development Indicators Online)) ¹⁰⁹	Bugarska	5.72	6.32	6.42	5.10	7.07	7.28
	Hrvatska	8.21	6.89	7.25	8.36	8.82	7.98
	Srbija	11.50	7.05	8.81	8.72	5.87	7.41
	Slovenija	4.01	2.32	2.81	4.54	-	-
	Svijet	6.33	6.54	6.22	6.26	6.19	6.14
	Razlika u kamatnim stopama (stopa kredita minus stopa depozita, %).						
Napomena: Podaci za Island nisu dostupni.							

107 World Bank Databank.

108 Isto.

109 Isto.

3.8. Fizička infrastruktura

Za razvoj održivih preduzeća od kritične je važnosti kvalitet i kvantitet infrastrukture, kao što su fizički objekti i transportni sistemi. Pristup vodovodnom i energetskom sistemu su takođe ključni. U Crnoj Gori, infrastrukturni prioriteti razlikuju se po regionima. Snabdijevanje vodom i električnom energijom su prioriteti za cijelu zemlju, za sjeverni region to je putna infrastruktura, dok je za priobalni region prioritet kanalizacioni sistem, odnosno sistem tretmana otpadnih voda.¹¹⁰ Na osnovu podataka iz sekundarnog istraživanja, infrastruktura u Crnoj Gori je generalno dobra i značajan progres ostvaren je u oblasti saobraćaja. Finansijske prepreke, međutim, još uvjek ograničavaju razvoj infrastrukture.¹¹¹

„Indeks kvaliteta ukupne infrastrukture“ pokazuje da li je infrastruktura jedne zemlje nedovoljno razvijena ili pak napredna i efikasna, na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku. Indeks Crne Gore u periodu 2008-2012. pokazuje konstantan rast, i dostiže 3.7 u posljednjoj godini. Ovo je bolji učinak u odnosu na Srbiju i Bugarsku za istu godinu, a slabiji u odnosu na Hrvatsku, Sloveniju i Island. „Indeks kvaliteta lučke infrastrukture“ pokazuje razvoj lučke infrastrukture i unutrašnjih vodenih puteva na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem razvoju infrastrukture. Za zemlje koje nemaju unutrašnje vodene puteve, indeks mjeri dostupnost luka i lučkih objekata. Crna Gora bilježi pad u ovom pogledu u periodu od 2008. do 2012., a u posljednjoj godini, od svih uporednih zemalja gori rezultat bilježi jedino Srbija.

Saobraćaj je veoma važan za razvoj infrastrukture, posebno kada su u pitanju glavni pan-evropski drumske koridori. Za glavne prioritete Vlada je postavila poboljšanje drumske i željezničke infrastrukture i povećanje dostupnosti luka i aerodroma.¹¹² Crna Gora ima dva međunarodna aerodroma – u Podgorici i Tivtu.¹¹³ Procenat asfaltiranih puteva u odnosu na ukupan broj puteva u Crnoj Gori je porastao sa 64.4% u 2006. na 69.1% u 2010. godini. Crna Gora prednjači u odnosu na Island i Srbiju u ovom pogledu, kao i u odnosu na svjetski prosjek u 2010. godini. Iste godine, međutim, Hrvatska i Bugarska bilježe više vrijednosti – iznad 90%.

Saobraćaj je posebno važan za ekonomski razvoj i zbog svoje veze sa prioritetnim sektorima: turizmom, poljoprivredom i trgovinom. Međutim, zbog određenih činjenica, saobraćaj još uvjek ne doprinosi razvoju zemlje na pravi način. To su, između ostalog, specifična konfiguracija zemljišta, organizacioni problemi u saobraćajnom lancu, finansiranje i upravljanje i nezadovoljavajuće ili loše stanje saobraćajne infrastrukture. Budžetska ograničenja u poslednjih 15 godina dovela su do značajnih nedostataka crnogorske drumske mreže gdje je skoro 60 puteva zahtijevalo hitno održavanje u 2007. godini. Nadalje, štete nastale uslijed saobraćajnih nezgoda koštale su Crnu Goru 2% BDP-a, čineći da jedan od glavnih Vladinih prioriteta bude sigurnost saobraćaja.¹¹⁴ Privatno-javno partnerstvo predloženo je kao strategija za povećano učešće privatnog sektora u projektima razvoja saobraćajne infrastrukture.¹¹⁵ Strategija razvoja saobraćaja Crne Gore kao glavne ciljeve navodi: poboljšanje zaštite i sigurnosti, uključivanje u Trans-evropsku transportnu mrežu (TEN-T), poboljšanje saobraćajnih usluga, efikasniji i jeftiniji saobraćaj i ublažavanje negativnih posljedica razvoja saobraćaja i saobraćajne infrastrukture.¹¹⁶

110 Vlada Crne Gore. 2007.

111 Evropska komisija. 2012.

112 Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2010.

113 United States Department of State. 2012b.

114 Vlada Crne Gore. 2007.

115 Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2010.

116 Strategija razvoja saobraćaja Crne Gore, 2010.

Energija je takođe važno infrastrukturno pitanje, pogotovo ukoliko ga posmatramo kroz potrebu razvoja i realizacije Energetske zajednice za Jugo-istočnu Evropu.¹¹⁷ „Potrošnja električne struje“ mjeri proizvodnju struje u elektranama od koje odbija gubitke nastale prenosom, distribucijom i transformacijom struje, i količinu struje koju koriste same elektrane. U ovom pogledu, Crna Gora ima relativno visok stepen potrošnje i samo Slovenija i Island bilježe veće stope potrošnje u periodu 2005-2010. Međutim, od 2007. godine, Crna Gora bilježi blagi pad, sa 6,605.5kWh potrošenih te godine do 5,547.2kWh potrošenih 2010. Štaviše, podaci pokazuju da se u Crnoj Gori potroši više od 2.1 puta više energije po jedinici domaćeg proizvoda u odnosu na razvijene zemlje u prosjeku, a 3.3 puta više u odnosu na EU. Ovo je djelimično zbog toga što sistemi distribucije i prenosa energije bilježe velike gubitke, uglavno uslijed organizacionih slabosti odnosno stare i dotrajale mreže i opreme. Takođe, struktura samih potrošača je upitna. Tako recimo, KAP i Željezara potroše skoro pola od bruto iznosa potrošene struje u zemlji. Kad je u pitanju snabdijevanje, postoji velika zavisnost od uvoza kako bi se zadovoljile energetske potrebe zemlje i cijelokupna količina nafte i naftnih derivata se pokriva iz uvoza, kao i jedna trećina električne energije. Ovakvo stanje, u kombinaciji sa niskom potrošačkom efikasnošću, dovodi do manjka energije. Crna Gora je uspostavila zakonodavni okvir koji reguliše energetsku efikasnost: Strategiju razvoja energije do 2025, Strategiju energetske efikasnosti u zgradarstvu, Zakon o energetskoj efikasnosti, Zakon o građevinskim materijalima (u proceduri), regulative o karakteristikama zgrada, minimalni uslovi za energetsku efikasnost u zgradama, kontrolu energije u zgradama i sertifikaciju zgrada. Crna Gora ima značajne potencijale za proizvodnju energije iz hidroelektrana i za korišćenje solarne energije ali je najveći problem u implementaciji ove regulative nedostatak finansijskih sredstava, posebno povoljnih kreditnih linija za preduzeća i građane.

Kao i ostale uporedne zemlje, Crna Gora bilježi dobar učinak kada je u pitanju dio stanovništva koji ima pristup vodi (98%) koji je konstantan u periodu od 2003. do 2010. godine i nadmašuje svjetski prosjek za isti period.

¹¹⁷ Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2010.

Ključni indikatori

Potrošnja električne energije (kWh po glavi stanovnika)	2005	2007	2008	2009	2010	
Mjeri proizvodnju u elektranama, toplanama i malim elektranama, minus prenos, distribucija i transformacija gubitaka, i količina korišćenja za sopstvene potrebe.	Crna Gora	6371.1	6605.5	6389.2	5042.5	5547.2
Bugarska	4121.6	4455.8	4594.3	4400.6	4476.5	
Hrvatska	3475.9	3737.6	3878.4	3711.7	3813.5	
Island	27988.0	36852.5	50067.1	51259.2	51439.9	
Srbija	3921.9	4159.1	4291.8	4224.4	4358.8	
Slovenija	6917.9	7137.8	6920.2	6103.4	6521.1	
Svijet	2660.2	2832.6	2860.7	2815.5	2974.8	
KWh po glavi stanovnika						
* Preuzeto sa Index Mundi. ¹¹⁸						

Savremeni kolovozi (% ukupnih puteva)	2006	2007	2008	2009	2010
Savremeni kolovozi označavaju one puteve prekrivene makadamom, asfaltom, betonom ili kalsitom, kao procenat svih puteva u zemlji, mjerenih u dužini.	Crna Gora	64.4	66.5	66.5	- 69.1
Bugarska	-	-	-	-	98.6
Hrvatska	-	89.1	86.9	90.5	90.7
Island	35.9	36.6	37.3	38.4	39.9
Srbija	-	-	47.7	63.2	63.3
Slovenija	100	100	100	100	-
Svijet	-	-	-	64.9	55.2
% ukupnih puteva					

Drugi korisni indikatori

Poboljšan pristup vodnim resursima (% stanovnika sa pristupom vodi)	2003	2006	2009	2010	
Poboljšan pristup vodi označava procenat stanovnika sa pristupom odgovarajućoj količini vode iz naprednog izvora, poput kućnog priključka, javnog vodovoda, bušotine, zaštićenog bunara ili izvora ili sakupljene kišnice. Loši izvori obuhvataju: individualne prodavce, cistjerne i nezaštićene bunare i izvore. Razuman pristup definiše se kao pristup najmanje 20 litara po osobi svakog dana sa izvora	Crna Gora	98	98	98	98
Bugarska	100	100	100	100	
Hrvatska	99	99	99	99	
Island	100	100	100	100	
Srbija	99	99	99	99	
Slovenija	100	100	99	99	
Svijet	84.6	86.3	87.9	88.4	
% stanovnika sa pristupom.					

118 Baza podataka Svjetske banke i Index Mundi.

119 Baza podataka Svjetske banke.

udaljenog najviše 1 km od mjeseta prebivališta.

Izvor: Svjetska zdravstvena organizacija i Dječiji fond UN, Joint Measurement Programme (World Development Indicators Online).¹²⁰

Indeks kvaliteta ukupne infrastrukture (Quality of Overall Infrastructure Index)		2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)
Podaci dobijeni odgovorima na pitanje: "Generalno, infrastruktura u Vašoj zemlji je 1=nerazvijena, 7 = napredna i efikasna kao najbolja u svijetu".	Crna Gora	2.6	2.7	3.1	3.5	3.7
	Bugarska	2.5	2.8	3.1	3.1	3.3
	Hrvatska	4.1	4.5	5.1	5.2	5.2
	Island	5.9	6.3	6.6	6.4	6.3
	Srbija	2.3	2.6	3	3.1	3.2
	Slovenija	4.8	5.2	5.3	5.3	5.4
	Svijet	3.8	4.1	4.3	4.3	4.3
1=nerazvijena, 7=napredna i efikasna						

Indeks kvaliteta lučke infrastrukture (Quality of Port Infrastructure Index)		2008	2009	2010	2011	2012
Podaci dobijeni odgovorom na pitanje: „Lučka infrastruktura i unutrašnji vodeni putevi u Vašoj zemlji su: 1=nerazvijeni, 7=napredni i efikasni kao najbolji u svijetu. Za zemlje koje nemaju unutrašnje vodene puteve, indeks mjeri pristup lukama i lučkim objektima”.	Crna Gora	3.8	3.3	3.4	3.7	3.6
	Bugarska	3.7	3.6	3.8	3.8	3.7
	Hrvatska	3.4	3.8	4	4	4
	Island	6	6.2	6.3	6.2	6.2
	Srbija	3.5	3.3	2.8	2.7	2.7
	Slovenija	4.8	5.2	5.3	5.2	5.2
	Svijet	4.1	4.2	4.3	4.3	4.3
1=nerazvijeni, 7=razvijeni kao najbolji u svijetu						

120 Isto.

121 Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti.

122 Isto.

4. Socijalni elementi

KLJUČNI REZULTATI:

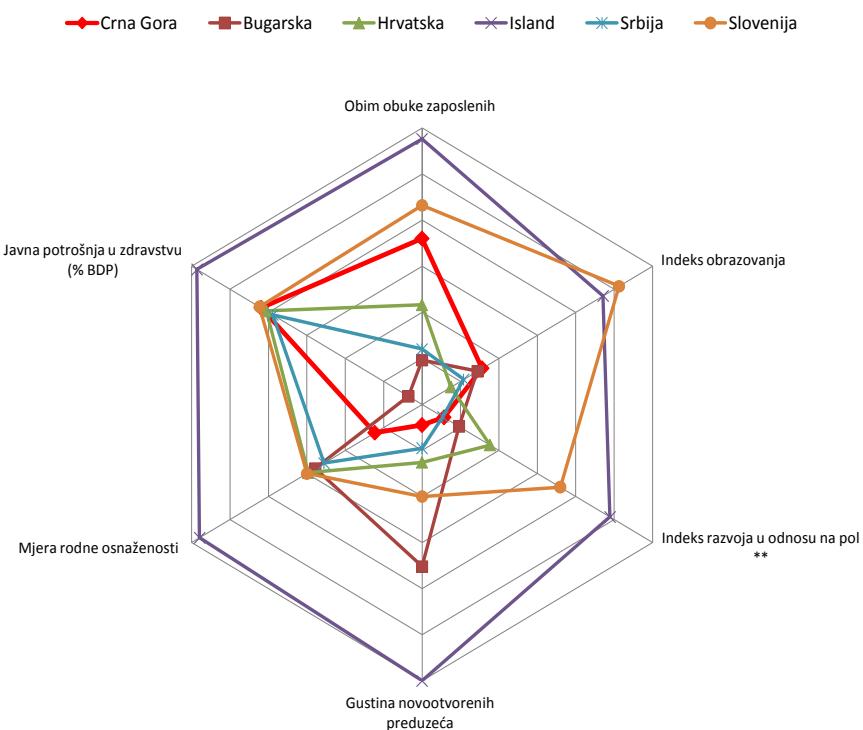
Preduzetnička kultura društva jedan je od osnovnih preduslova za razvoj svake ekonomije. Crna Gora je postigla značajan napredak kad je u pitanju podizanje svijesti o značaju izgradnje preduzetničkih kompetencija kod mlađih, prvenstveno kroz obrazovni sistem, budući da se program Preduzetništvo izučava u svim srednjim stručnim školama, i kao poseban smjer na Ekonomskom fakultetu. Nedovoljna je, međutim, zastupljenost ovih programa na nivou osnovne škole, gimnazijama i fakultetima neekonomiske struke. I pored ovoga, stav države po pitanju razvoja preduzetništva ostaje kontradiktoran, budući da je savjetodavna i finansijska podrška potencijalnim preduzetnicima/ama ograničena na par institucija, komercijalne finansijske institucije i samo jedan razvojni fond. Iako dostupne, kreditne linije su često nepovoljne i podrazumijevaju visoke kamatne stope, dok je mreža postojećih biznis centara i/ili inkubatora nedovoljno razvijena u pogledu razvoja ljudskih resursa i fizičke infrastrukture.

Dugogodišnji problem na tržištu rada u Crnoj Gori jeste neusklađenost ponude i tražnje, tj. obrazovnog sistema i potreba privrede. Neusklađenost se ogleda u suficitu/deficitu određenog kadra i neodgovarajućim nivoom vještina za obavljanje određenih poslova. Nedovoljna zastupljenost praktične nastave u školskim kurikulumima, ali i skoro potpuno odsustvo strukturisane prakse na studijskim programima (osim pojedinačnih dobrovoljnih inicijativa), proizvodi kadar koji nije sposoban da odmah odgovori na sve zahtjeve tržišta rada. Zanatska zanimanja i ona koja zahtijevaju završen III i IV nivo obrazovanja i dalje su nepopularna, i većina mlađih sa stečenim obrazovanjem u ovim profilima odlučuje se za upis na fakultete umjesto odlazak na tržište rada. Struktura preduzeća u Crnoj Gori je takva da 99.6% njih čine mala i srednja preduzeća, koja obično nemaju poseban sektor za razvoj ljudskih resursa ili pak osobu zaduženu za to. Stoga i mali broj preduzeća ima poseban budžet za obuku zaposlenih. Primjetno je da se preduzeća još uvijek (tradicionalno) oslanjanju na sistem obrazovanja, ali su, s druge strane, pasivna kada je u pitanju učešće u kreiranju obrazovne politike i uopšte saradnja sa školama, fakultetima i provajderima obuke.

U periodu 2010-2011., stope siromaštva i nejednakosti u Crnoj Gori značajno su porasle. Populacija u ruralnim područjima karakteriše se većom stopom siromaštva u odnosu na urbana područja; stopa siromaštva u sjevernom regionu je tri puta veća u odnosu na južni i centralni region, a ova stopa je najveća među samo-zaposlenim osobama. Kada je u pitanju socijalna inkluzija, Ministarstvo zdravljia, rada i socijalnog staranja je kao posebno ranjive grupe u prvom redu identificiralo Romsku populaciju, sa najvećom stopom siromaštva i na najvišem stepenu socijalne isključenosti. Lica sa invaliditetom, stari i djeca se takođe smatraju ranjivim grupama. Jedan od pozitivnih trendova je smanjenje učešća žena u ukupnoj nezaposlenosti koje je evidentno poslednjih godina, čemu je značajno doprinijelo otvaranje novih radnih mjesta posebno u sektorima u kojima su žene aktivnije, kao što su trgovina, turizam i sl.

Zdravstvene ustanove u Crnoj Gori su generalno dostupne, ali su često ograničene u pogledu usluga koje pružaju. U ovoj oblasti, reforma je neophodna kako bi se obezbijedilo da korišćenje socijalne zaštite ne smanjuje aktivnosti radne snage i ne dovodi do situacije da se korisnici zapošljavaju u sivoj zoni. Glavni problem u ovom pogledu je povezanost socijalne zaštite i produktivnosti na tržištu rada, budući da je sistem socijalne pomoći takav da negativno utiče na učinak i produktivnost na tržištu rada i vodeći je faktor koji ometa poslovanje u zemlji i uzrokuje povećanu privrednu aktivnost u neformalnom sektoru.

Grafik 53: Indikatori za procjenu socijalnih elemenata ambijenta koji podstiče održivi razvoj preduzeća (2009)*

* vrijednosti individualnih indikatora harmonizovani su u cilju bolje preglednosti i formatirani na način da što je tačka dalja od centra bolja je performansa države u tom pogledu. Originalne vrijednosti indikatora sadržane su u tekstu.

** podaci o indikatorima koji se odnose na pitanja rodne ravnopravnosti datiraju iz 2006.g., budući da je to posljednja godina za koju su podaci dobijeni.

- MSP čine 99.6% registrovanih preduzeća, od kojih 88.9% spada u mikro preduzeća (manje od 10 zaposlenih), i zapošljavaju 61.6 posto ukupne radne snage.
- Crna Gora, Hrvatska i Srbija su jedine zemlje Zapadnog Balkana koje su integrisale osnovne servise podrške MSP u nacionalna strateška dokumenta, uključujući i mjerljive ciljeve, s tim što je u Crnoj Gori razvoj MSP regionalno neuravnotežen.
- Dalji razvoj servisa e-uprave, ljudskih resursa i dalja budžetska podrška ženskom preduzetništvu su ključni za razvoj MSP i preduzetničke kulture.
- Glavni izazovi za mikro mala i srednja preduzeća (MMSP) su administrativna uska grla koja obuhvataju registraciju i gašenje preduzeća, pristup finansijama, korupciju i regionalne razlike u razvoju
- MSP. Nakon registracije biznisa, preduzeća se suočavaju sa visokim kamatnim stopama, visokim fiskalnim nametima na nacionalnom i lokalnim nivoima i nelojalnom konkurencijom.
- Programi preduzetničkog učenja su neodrživi uslijed manjka finansijskih sredstava.
- Povezanost privatnog sektora sa obrazovnim ustanovama je loša, uprkos neslaganju ponude i tražnje na tržištu rada.
- 47.5% preduzeća u EESE istraživanju imalo je poteškoće u nalaženju kadrova sa određenim vještinama.
- U 2010. godini, najveće prepreke za lični razvoj bili su manjak vremena za profesionalno usavršavanje i nedostatak odgovarajućih obuka.

- U maju 2013. godine potpisana je Sporazum o razumijevanju između Evropske komisije i Crne Gore o učešću u Programu cejlloživotnog učenja EU.
- Većina preduzeća u Crnoj Gori su mala, što znači da unutar preduzeća ne postoji posebna osoba ili sektor za razvoj ljudskih resursa i organizaciju obuke zaposlenih.
- U periodu 2010-2011. porasle su stope siromaštva i nejednakosti u Crnoj Gori.
- Stopa siromaštva je veća u ruralnim područjima. Stopa siromaštva u sjevernom regionu je tri puta veća u odnosu na centralni i južni region, a najveća je među samo-zaposlenim osobama.
- Romska populacija ima najveću stopu siromaštva i socijalne isključenosti. U ranjive grupe spadaju još i izbjeglice, interno raseljena lica, lica sa invaliditetom, stariji i djeca.
- Jedan od pozitivnih trendova u poslednje vrijeme jeste smanjeno učešće žena u ukupnoj stopi nezaposlenosti uslijed kreiranja novih radnih mesta u sektorima u kojima su žene više aktivne poput trgovine, turizma itd.
- U 2011. godini žene su činile 46% aktivne radne populacije, iako je većina ženske radne snage zaposlena po osnovu ugovora na određeno vrijeme, što ih čini ranjivim u finansijskom smislu i uskraćuje im pravo na porodiljsko odsustvo.
- Izborna kvota za žene je uvedena 2011. godine kroz Izmjene i dopune Zakona o izboru odbornika i poslanika. Međutim, ova pravila se uglavnom ne sprovode budući da Zakon ne precizira da kandidati oba pola moraju biti visoko na partijskoj listi da bi imali šansu da dobiju mandat.
- Zdravstvene ustanove u Crnoj Gori su generalno dostupne, ali su često ograničene u pogledu usluga koje pružaju.

4.1. Preduzetnička kultura

Opšte prihvaćen stav da su preduzeća ključ razvoja društva je osnovni element povoljnog biznis ambijenta. Jaka privatna i javna podrška preduzetništvu, inovacijama, kreativnosti, zajedno sa razvijenim konceptom mentorstva su druge determinante dobrog poslovnog okruženja. Crnogorskom ekonomijom dominiraju mikro, mala i srednja preduzeća koji doprinose ukupnom BDP-u sa oko 60% i zapošljavaju 67% ukupne radne snage.¹²³ Međutim, uprkos naporima Vlade da se poboljša biznis ambijent za MSP, još uvijek postoje posebne barijere sa kojima se ona susreće i pozitivne promjene se sporo odvijaju.

Crna Gora je članica Fonda za razvoj preduzetništva i inovacionih mogućnosti za Zapadni Balkan (WB EDIF)¹²⁴ i jedna je od rijetkih zemalja Zapadnog Balkana koja je u svoje nacionalne strategije integrisala servise podrške MSP. U Crnoj Gori, MSP čine 99.6% registrovanih preduzeća i doprinose sa 61.6% ukupnoj zaposlenosti. Iako MSP dominiraju na tržištu, napredak u razvoju MSP je spor, pogotovo kada su u pitanju inovacije i servisi podrške. Prioritetne aktivnosti za razvoj MSP u Crnoj Gori obuhvataju: dalji razvoj servisa e-uprave i uspostavljanje online portala za MSP, ponovnu afirmaciju politika u oblasti razvoja ljudskih resursa u cilju unapređenja vještina na svim nivoima, posebno u sektorima koji imaju značajne veze sa EU; širu i značajniju budžetsku podršku ženskom preduzetništvu. Posljednjih godina nije došlo do velikog napretka u ovim oblastima uslijed nedostatka sredstava za efektivnu implementaciju.¹²⁵ Glavni izazovi za MMSP u Crnoj Gori su administrativna uska grla koja obuhvataju započinjanje i gašenje biznisa, pristup finansijama, korupciju i regionalne diskrepance u razvoju MSP.¹²⁶

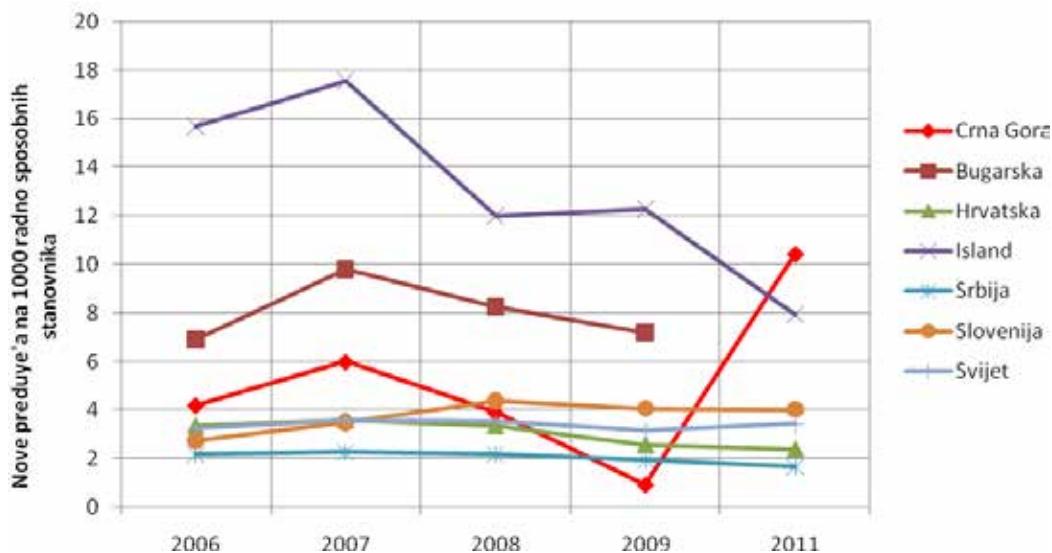
Podaci iz sekundarnog istraživanja o preduzetničkoj kulturi u Crnoj Gori daju pozitivnu sliku razvoja preduzetničke kulture u poslednjih nekoliko godina. „Gustina novootvorenih preduzeća“ označava broj novoregistrovanih društava sa ograničenom odgovornošću na 1000 radno sposobnih stanovnika u datoј godini. U ovom smislu, najgore rezultate bilježe zemlje koje karakteriše većinski udio mikro i malih preduzeća koja, po pravilu, nisu društva sa ograničenom odgovornošću. Indeks Crne Gore se drastično smanjio, sa 3.89 koliko je iznosio u 2008. godini na 0.92 u 2009., nakon čega bilježi rast dostižući vrijednost 10.44 što je rekord posmatrano u periodu 2006-2011. Ovo je učinilo da Crna Gora od najgore pozicije (2009.) dostigne najbolju (u 2011. – po poslednjim dostupnim podacima).

123 Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2011.

124 Evropski investicioni fond. (bez datuma).

125 OECD. 2012.

126 Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj. 2011.

Grafik 54: Gustina novootvorenih preduzeća

Izvor: Studija o preduzetništvu Svjetske banke (online indikatori svjetskog razvoja)

Prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma iz 2013. godine, najproblematičniji faktor za poslovanje u Crnoj Gori je loša radna etika domaće radne snage.¹²⁷ Odnosi sa klijentima i prodaja su oblasti u kojima je potrebno raditi na podizanju kvaliteta radne snage budući da će po ulasku u EU biti suočeni sa inostranom konkurencijom. Ulazak američkih kompanija na tržiste uslovio je porast popularnosti koncepta odnosa sa klijentima i drugih usluga što vremenom može pomoći da preduzeća u Crnoj Gori izadu iz sive zone koja generalno ne nudi ovu vrstu usluga.¹²⁸ To takođe može dovesti do pozitivnih pomaka u radnoj etici domaće radne snage, budući da američki pristup afirmiše obračunavanje zarade zasnovane na provizijama i izgradnji odnosa sa klijentima.

Obuka može biti još jedan način popravljanja loše radne etike domaće radne snage. Ministarstvo prosvete i sporta u januaru 2013. godine pokrenulo je inicijativu podrške srednjim stručnim školama u formiranju preduzetničkih centara. Prve aktivnosti u ovom pravcu podrazumijevale su osnivanje preduzetničkih centara u tri srednje stručne škole na sjeveroistoku Crne Gore. Ove aktivnosti se trenutno sprovode u sektorima poljoprivrede i turizma, sa ciljem smanjenja siromaštva i migracije mlađih ljudi iz ovog regiona. Naravno, cilj Projekta je da vremenom sve srednje stručne škole u Crnoj Gori uvedu slične programe.¹²⁹

Iako je EESE istraživanje u Crnoj Gori pokazalo da je došlo do izvjesnog napretka kada je u pitanju lakoća osnivanja preduzeća i razvoj preduzetničke kulture, sastanci fokus grupa potvrdili su negativan stav po pitanju trenutnih uslova za započinjanje biznisa. Generalni zaključak je da preduzetnička kultura ne znači samo pojednostavljenje procedura registracije preduzeća. Upravo nakon registracije, preduzeća se suočavaju sa nizom drugih problema poput visokih kamatnih stopa, velikih nameta na nacionalnom i lokalnim nivoima i nelojalnom konkurencijom. Dakle, i ovo su izazovi koji se moraju savladati kako bi se razvila preduzetnička kultura u zemlji.

127 Svjetski ekonomski forum. 2012.

128 United States Department of State. 2012b.

129 European Training Foundation. 2013. Entrepreneurial Learning Comes to Vocational Schools in Montenegro. ETF, 21 February. Pristupljeno 31. maja 2013.

“Čestitam svakome ko se u ovom trenutku odluči za pokretanje sopstvenog biznisa u Crnoj Gori”

Milan, učesnik fokus grupe i predstavnik preduzeća iz građevinskog sektora.

Ključni indikatori

Gustina novootvorenih preduzeća (New Business Density)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Broj novoregistrovanih društava sa organičenom odgovornosću (DOO) na 1000 radno sposobnih stanovnika (15-64 god.) u datoј godini.	Crna Gora	4.19	5.99	3.89	0.92	-
	Bugarska	6.91	9.81	8.27	7.20	-
	Hrvatska	3.35	3.59	3.36	2.58	2.38
	Island	15.68	17.54	11.99	12.28	7.60
	Srbija	2.17	2.26	2.17	1.96	1.87
	Slovenija	2.75	3.52	4.41	4.10	3.81
	Svijet	3.25	3.57	3.54	3.16	3.13
	Broj novoregistrovanih društava sa organičenom odgovornosću (DOO) na 1000 radno sposobnih stanovnika					

4.2. Obrazovanje, obuka i cjeloživotno učenje

Razvoj stručne radne snage kroz visokokvalitetan sistem obrazovanja, obuke i cjeloživotnog učenja predstavlja značajnu podršku budućim zaposlenima u pronalaženju dobrog posla, ali i preduzećima u nalaženju stručnog kadra. Crna Gora bilježi dobre rezultate kada je u pitanju razvoj preuzetničkog učenja u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja. Saradnja između škola/univerziteta postoji, ali je potrebno dalje razvijati ukoliko Crna Gora želi osigurati kvalitet u obrazovanju. Ni programi preuzetničkog učenja ne mogu biti održivi uslijed ograničene finansijske podrške i usporenog napretka u oblasti preuzetničkog učenja generalno.¹³¹

Podaci o „javnoj potrošnji na obrazovanje“ u regionu su oksudni, i ne postoje dostupni podaci za Crnu Goru.¹³² „Obrazovni indeks“ mjeri obrazovno postignuće na skali od 0 do 1, pri čemu više vrijednosti odgovaraju boljem učinku. U periodu 2006-2011, Crna Gora je održavala stabilne i relativno

130 Baza podataka Svjetske banke.

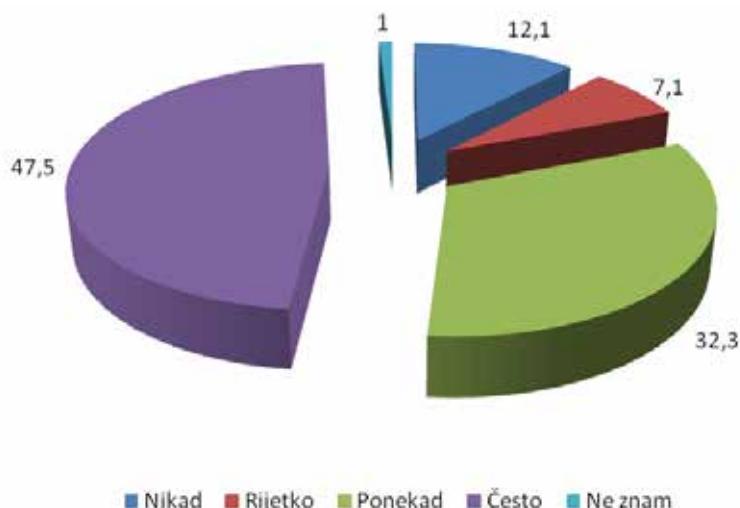
131 OECD. 2012.

132 „Javna potrošnja na obrazovanje“ obuhvata tekuće i kapitalne javne rashode na obrazovanje plus subvencije privatnim obrazovnim ustanovama na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou, i računa se kao procenat BDP-a.

visoke vrijednosti, dok je u 2012. zabilježila napredak. „Stopa pismenosti mlađih“ (za uzrast 15-24) je visoka i iznosi 99.33% u 2010. godini, u odnosu na svjetski prosjek od 89.63% za istu godinu. Crna Gora prednjači u odnosu na Srbiju ali i Bugarsku (po podacima iz 2011., budući da podaci za Bugarsku za 2010. godinu ne postoje). Slovenija i Hrvatska bilježe samo blagu prednost u odnosu na Crnu Goru 2010. godine.

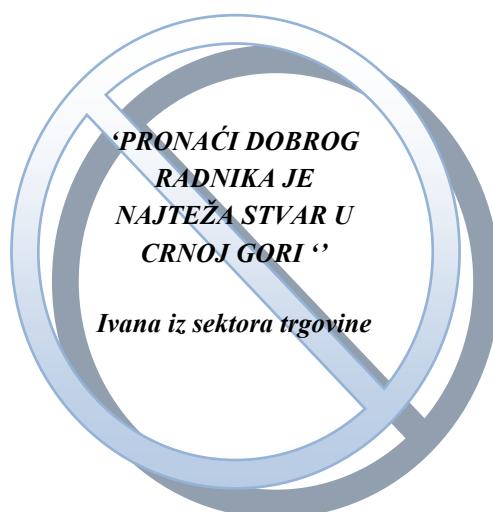
EESE istraživanje pokazuje da većina preduzeća smatra formalne i neformalne odnose sa lokalnim školama i privatnim provajderima obuke nedovoljno razvijenim. Samo 3.1% preduzeća smatra da preduzeća imaju uspostavljen ovakav vid saradnje, dok 9.1% smatra da ovakva vrsta odnosa uopšte nije razvijena. Ostali ispitanici, njih 67%, smatra da samo mali broj preduzeća ima razvijenu ovu vrstu odnosa, dok je 20.6% odgovorilo sa „ne znam“.

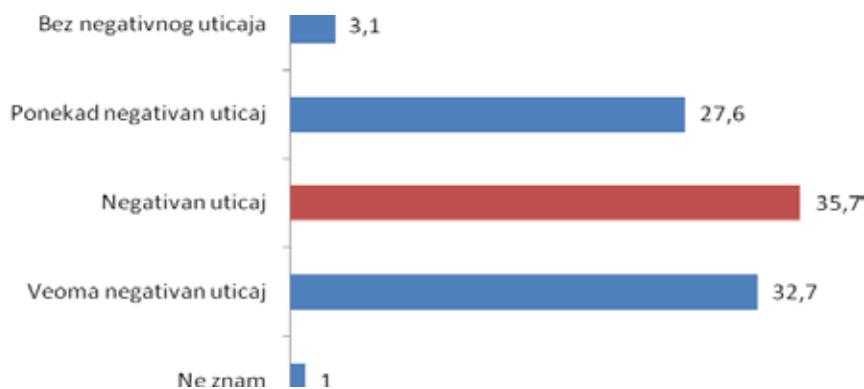
Grafik 55: Da li je Vaše preduzeće imalo poteškoća u pronalaženju kadrova sa određenim vještinama u posljednje tri godine?

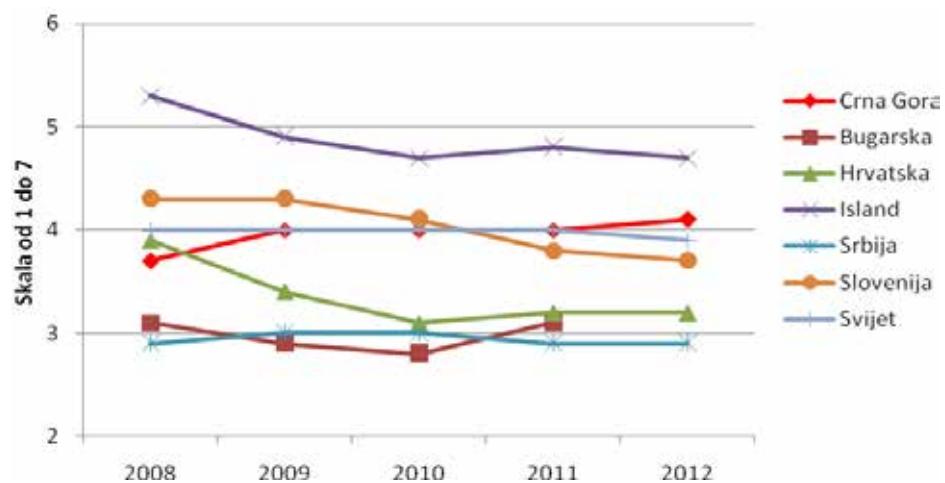
Rezultati EESE istraživanja upućuju na zabrinjavajuću realnost: 47.5% preduzeća imalo je poteškoća u nalaženju kadra s odgovarajućim vještinama u poslednje tri godine. Samo 12.1 ispitanika izjavilo je da nisu bili suočeni sa ovakvim problemima. Kako bi popunili slobodna radna mjesta, 50.5% preduzeća moralo je da obezbijedi dodatnu obuku za svoje nove zaposlene, dok su u 23% slučajeva zaposlili stranu radnu snagu. Takođe, 21% preduzeća je izjavilo da je uslijed ovog problema bilo prinuđeno da izvrši preraspodjelu postojećih radnih mesta u preduzeću.

EESE istraživanje je takođe pokazalo da se crnogorska preduzeća suočavaju sa velikim izazovima po pitanju nedostatka vještina na tržištu rada. Samo 3.1% preduzeća smatra da nedostatak vještina ne predstavlja problem za poslovanje, dok sva ostala preduzeća iz uzorka smatraju suprotno.

Grafik 56: U kojoj mjeri nedostatak vještina na tržištu negativno utiče na preduzeća?

Prema podacima Svjetskog ekonomskog foruma, percepcija poslodavaca o ulaganju u obuku zaposlenih blago se popravila u periodu 2008-2012. „Obim obuke zaposlenih“ pokazuje koliko preduzeća u Crnoj Gori ulažu u obuku i profesionalni razvoj zaposlenih da bi privukli nove i obučili i zadržali postojeće zaposlene, na skali od 1 do 7, pri čemu više vrijednosti označavaju više ulaganja. U 2012. godini, Crna Gora bilježi vrijednost od 4.1 i prednjači u odnosu na sve uporedne zemlje, sa izuzetkom Islanda koji bilježi rezultat od 4.7. Svjetski prosjek za istu godinu iznosi 3.9. Međutim, kada je u pitanju „broj preduzeća koja pružaju formalnu obuku“ svojim stalnim zaposlenima, Crna Gora bilježi loš učinak u poređenju sa ostalim uporednim zemljama. Ipak, teško je ovdje u potpunosti ocijeniti Crnu Goru, budući da su podaci dostupni samo za 2009. godinu, a za druge zemlje prilično oskudni. U 2009. godini, Crna Gora je registrovala 25.2% preduzeća koja nude formalnu obuku, u poređenju sa 30.6% takvih preduzeća u Bugarskoj, 36.5 u Srbiji i 47.5 u Sloveniji.

Grafik 57: Obim obuke zaposlenih

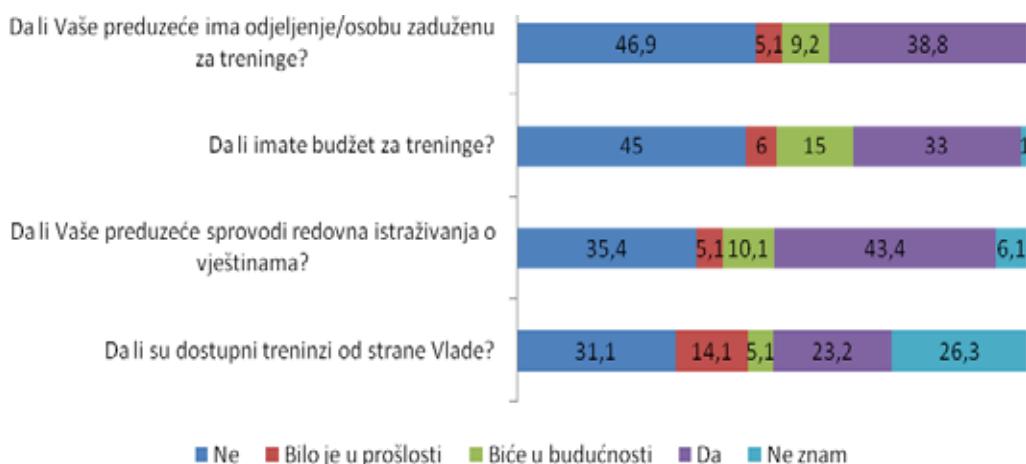
Izvor: Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti

Prema istraživanju Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća Crne Gore i GIZ-a, kao najveće prepreke za lični razvoj zaposlenih u 2010. godini navode se nedostatak vremena za profesionalno usavršavanje i nedostatak odgovarajućih obuka. Ukazano je i na potrebu za različitim oblicima učenja

direktora/rukovodilaca i zaposlenih.¹³³ Aktivnosti preduzete od strane Vlade od 2010. godine ukazuju na poboljšanja u ovom pogledu. Tako je u maju 2013. godine potpisana Sporazum o razumijevanju između Evropske komisije i Crne Gore o pristupanju zemlje Programu cijeloživotnog učenja EU. Ovaj program finansira niz aktivnosti relevantnih za razvoj obrazovanja i osposobljavanja u Evropi. Obrazovni stručnjaci, predstavnici Ministarstva prosvjete i druge zainteresovane strane u Crnoj Gori moći će da budu uključeni u program kroz mrežu različitih obrazovnih sistema koji obuhvataju sve nivoje obrazovanja.¹³⁴

Nasuprot izvještajima od strane međunarodnih institucija, EESE istraživanje ukazuje da preduzeća sve više ulažu u obuku. Samo 9.1% preduzeća izjavilo je da sredstva uložena u obuku ne predstavljaju glavnu barijeru za razvoj i zadržavanje stručne radne snage. Za ostale ispitanike (izuzev 2 posto onih koji su se na ovo pitanje izjasnili sa „ne znam“) sredstva potrebna za obuku u većoj ili manjoj mjeri predstavljaju barijeru za razvoj i zadržavanje stručne radne snage.

Grafik 58: Finansiranje obrazovanja

Kao što je već navedeno, većina preduzeća u Crnoj Gori su mala. Ovo često znači da većina preduzeća nema sektor ili osobu zaduženu za organizaciju obuke zaposlenih. U skoro polovini preduzeća u uzorku ne postoji osoba ili sektor za obrazovanje i obuku zaposlenih. Rezultati su očekivani imajući u vidu da su sva ostala istraživanja o poslovnom okruženju u Crnoj Gori pokazala da čak do 90% preduzeća nema budžet za obuku. Ovo je generalno potvrđeno u EESE istraživanju: 33% preduzeća je izjavilo da ima budžet za obuku, tj. samo 5 posto preduzeća koja imaju do 5 zaposlenih, u odnosu na 70.6% velikih preduzeća. Ako se ovi podaci projektuju na cijelokupnu crnogorsku ekonomiju, koja se kao što smo već rekli sastoji od malih preduzeća, jasno je da samo neznatan broj preduzeća u zemlji ima budžet i/ili osoblje za obrazovanje i obuku zaposlenih.

Prema rezultatima EESE istraživanja, jedna od glavnih prepreka koju biznis sektor prepozna je sistem praktične obuke koji kao takav ne olakšava zaposlenje. Tako smatra 23.7% preduzeća, a samo 3.1% je suprotnog mišljenja. Negativan stav potvrđuje još 36.1% preduzeća koja smatraju da sistem praktične obuke samo rijetko doprinosi zaposlenju, i 30% onih koji smatraju da isti samo ponekad

133 Vlada Crne Gore. 2011.

134 Evropska unija. 2013a. Memorandum of Understanding Between EC and Montenegro on Lifelong Learning Programme. Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori, 24. maj. Pristupljeno 29. maja 2013.

doprinosi zaposlenju. Dodatni problem u ovom pogledu je nesklad između struktura praktične obuke i potreba preduzeća. 28% ispitanika misli da ne postoji nikakva povezanost u tom smislu, a svega 1% preduzeća smatra suprotno. Skoro 50% intervjuisanih preduzeća smatra strukturu praktične obuke samo djelimično usklađenom sa potrebama preduzeća.

ESE istraživanje je pokazalo da značajan broj preduzeća (30.9%) vjeruje da kvalitet kadrova koji dolaze sa državnih obrazovnih ustanova nije bolji u odnosu na one koje proizvode privatne obrazovne ustanove. S druge strane, 12.8% preduzeća se ne slaže sa ovakvim stavom i smatra da je kadar koji dolazi sa državnih obrazovnih institucija bolji. Iako 17% ispitanika smatra da ne postoje razlike u ovom pogledu, saglasni su u tome da kadar koji proizvodi obrazovni sistem generalno ne zadovoljava zahtjeve preduzeća u privatnom sektoru. Ipak, 60% preduzeća je malo blažeg stava u ovom pogledu i smatra da kadar koji obrazovni sistem odgovara zahtjevima preduzeća, ali samo u određenoj mjeri.

Ključni indikatori

Indeks obrazovanja (Education Index)	2006	2008	2009	2010	2011	2012
Ovaj indeks mjeri stepen stečenog obrazovanja. Određen je stopom pismenosti odraslih i ukupnim upisom u osnovne i srednje škole i fakultete. Stopa pismenosti odraslih označava sposobnost čitanja i pisanja, dok ukupan upis označava nivo obrazovanja od predškolskog do visokog. Indeks predstavlja ponderisani prosjek stope pismenosti odraslih (dvije trećine težine) i ukupnog upisa (indeks ukupnog upisa [0, 1]) (jedan trećina težine)	Crna Gora	0.80	0.80	0.80	0.80	0.82
Izvor: UNDP, Izvještaj o ljudskom razvoju. ¹³⁵	Bugarska	0.78	0.79	0.80	0.80	0.76
Napomena: podaci za 2012. godinu su prilagođeni, budući da je UNDP promjenio metodologiju računanja ovog indikatora za tu godinu.	Hrvatska	0.76	0.77	0.78	0.78	0.70
	Island	0.89	0.90	0.91	0.91	0.89
	Srbija	0.77	0.78	0.79	0.79	0.71
	Slovenija	0.88	0.91	0.92	0.93	0.91

Na skali od 0 do 1. Više vrijednosti odgovaraju boljem učinku.

Preduzeća koja nude formalnu obuku (% preduzeća)	2005	2007	2009	
Označava procenat firmi koje obezbeđuju formalnu obuku za svoje stalno zaposlene.	Crna Gora	-	-	25.2
Izvor: Svjetska banka, Enterprise Surveys i World Development Indicators Online. ¹³⁶	Bugarska	34.9	36.5	30.6
Napomena: Podaci za Island nisu dostupni.	Hrvatska	62.6	28.0	-
	Srbija	49.4	-	36.5
	Slovenija	75.0	-	47.5

% preduzeća koja nude formalnu obuku

135 UNDP Human Development izvještaj.

136 Svjetska banka, Enterprise Surveys.

Obim obuke zaposlenih (Extent of Staff Training)	2008 (GC 08/09)	2009 (GC 09/10)	2010 (GC 10/11)	2011 (GC 11/12)	2012 (GC 12/13)
Studija Svjetskog ekonomskog foruma među biznis liderima koja analizira njihov odgovor na pitanje: „Kakav je generalni pristup preduzeća u Vašoj zemlji po pitanju ljudskih resursa? 1=malo ulaganja u obuku i profesionalni razvoj zaposlenih, 7=veliko ulaganje kako bi se privukli novi i obučili i zadržali postojeći zaposleni”	Crna Gora	3.7	4.0	4.0	4.0
Bugarska	3.1	2.9	2.8	3.1	-
Hrvatska	3.9	3.4	3.1	3.2	3.2
Island	5.3	4.9	4.7	4.8	4.7
Srbija	2.9	3.0	3.0	2.9	2.9
Slovenija	4.3	4.3	4.1	3.8	3.7
Svijet	4.0	4.0	4.0	4.0	3.9
<i>Izvor:</i> Svjetski ekonomski forum, The Global Competitiveness Report. ¹³⁷	1=malo ulaganja u obuku i profesionalni razvoj zaposlenih, 7=veliko ulaganje kako bi se privukli novi i obučili i zadržali postojeći zaposleni.				

Stopa pismenosti mladih (Youth Literacy Rate, % mladih 15-24 godine)	2010
Crna Gora	99.3
Bugarska*	97.9
Hrvatska	99.7
Srbija	99.3
Slovenija	99.9
Svijet	89.6
% populacije	
Napomena: Podaci za Island nisu dostupni.	
* Stopa za Bugarsku data je za 2010. godinu uslijed nepostojanja podataka za 2009.	

4.3. Socijalna pravda i socijalna inkluzija

Nejednakost i diskriminacija ometaju stvaranje i razvoj održivih preduzeća. Jasne politike socijalne pravde, socijalne inkluzije i jednakih šansi za zaposlenje su neophodne. Prema podacima MONSTAT-a, u periodu 2010-2011.godine, stopa siromaštva i nivo nejednakosti u zemlji su porasli. Stanovništvo iz ruralnih područja susrijeće se sa većim siromaštvom u odnosu na ono u urbanim područjima. Tako sjeverni region ima tri puta veću stopu siromaštva u odnosu na južni i centralni region, a od svih grupa aktivnog stanovništva, stopa siromaštva je najveća među samozaposlenima.¹³⁹ Kada je u pitanju socijalna isključenost, Ministarstvo rada i socijalnog staranja kao prvu u nizu ranjivih grupa navodi romsku populaciju, koja je ujedno i najviše pogodena siromaštvom. Izbjeglice i raseljena lica uslijed svog statusa takođe spadaju u ranjive grupe. Oni su žrtve strukturne diskriminacije, posebno u pogledu stambenih i prava na zaposlenje. U ranjive grupe ubrajaju se još i lica sa invaliditetom, djeca i stari.¹⁴⁰

137 Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti.

138 Baza podataka Svjetske banke.

139 Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT). 2012. Analiza siromaštva u Crnoj Gori u 2011.g.. MONSTAT; Svjetska banka; Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja (Podgorica), decembar. Pristupljeno 31. maja 2013.

140 Evropska komisija. 2008. Social Protection and Social Inclusion in Montenegro. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities – European Commission, June. Pristupljeno 4. maja 2013.

„GINI koeficijent“ označava u kojoj mjeri su prihodi ravnomjerno distribuirani među pojedincima i domaćinstvima u jednoj ekonomiji. Apsolutnoj jednakosti odgovara vrijednost 0, pri čemu apsolutnoj nejednakosti odgovara vrijednost 100. Podaci za Crnu Goru ukazuju na blagi napredak ka većem stepenu jednakosti u periodu 2002-2010., sa GINI koeficijentu od 30.12 u 2002. odnosno 28.58 u 2010. godini. Vrijednosti za Crnu Goru u ovom periodu su slične onima u drugim zemljama, premda oskudnost podataka otežava uporednu analizu. Na primjer, ne postoje podaci o GINI koeficijnetu ni za Island ni za Sloveniju u periodu 2005-2010., a u slučaju Bugarske i Hrvatske podaci postoje za samo jednu godinu.

Iako vrijednost GINI koeficijenta za Crnu Goru poslednjih godina nije poznata, Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT) objavio je Analizu siromaštva u 2011. godini, koja ukazuje da je nejednakost u zemlji porasla od 2010. godine. Prema ovoj studiji, linija siromaštva se povećala na 175.25 u 2011. godini, kao i jaz siromaštva - sa 1.1 na 2.0, dok se stopa siromaštva povećala sa 6.6 do 9.3% ukupnog stanovništva. U 2011. godini, stopa siromaštva u ruralnim područjima iznosila je 18.4%, dok je u urbanim područjima bila 4.4%. Siromaštvo je vidjivo veće na sjeveru zemlje, gdje je stopa u 2011. iznosila 17.5%, u poređenju sa 6.3 i 6.4 koliko je iznosila u centralnom i južnom dijelu zemlje. U 2011. godini, više od polovine siromašne populacije živjelo je na sjeveru zemlje, iako u ovom regionu živi samo 27% od ukupnog stanovništva. Vrijedi pomenuti još da je stopa siromaštva najveća među samozaposlenim stanovništvom i iznosi 21%, a nakon toga kod nezaposlenih lica (15.2%) i mlađih od 15 godina (14.1%). Stopa siromaštva je najniža među zaposlenim osobama (2.6%) i penzionerima (5.2%).¹⁴¹ Povećana stopa siromaštva među mladima izaziva veliku pažnju poslednjih godina. Prema Studiji o zaštiti djeteta u Crnoj Gori (UNICEF), 10% djece u 2010. godini, u poređenju sa 6.1% odraslih, žive ispod linije siromaštva, dok je stopa siromaštva djece na sjeveru 4 puta veća u odnosu na centralni region.¹⁴²

Određene grupe u zemlji su više pogodjene siromaštvo i isključenošću u odnosu na druge. Najveći izbjeglički kamp na Balkanu – Konik, nalazi se u Crnoj Gori, koji je naseljen Romima, od kojih je većina izbjegla sa Kosova u vrijeme konflikta 1999-2000. godine. U ovo vrijeme bio im je garantovan status „raseljenih lica“, što im je u isto vrijeme omogućilo da emigriraju u Crnu Goru, ali ih danas lišava osnovnih prava kao što je pravo na rad. Budući da nemaju pravo prijave Zavodu za zapošljavanje, Romi sa Kosova koji žive na Koniku praktično nemaju pravo na formalno zapošljavanje, što ih čini sklonim neformalnom radu.¹⁴³ Više od polovine Romske populacije u Crnoj Gori živi ispod granice siromaštva, a stopa nezaposlenosti Roma je veoma visoka.¹⁴⁴ Štaviše, dok su prava albanske, hrvatske i bošnjačke manjine podržana od strane vodeće političke partije, Romska populacija je rijetko uključena u javni život. 17000 izbjeglica u Crnoj Gori koji su emigrirali sa Kosova, Bosne i Hercegovine i Hrvatske tokom ratova koji su označili raspad bivše Jugoslavije čine još jednu grupu koja pati od strukturne diskriminacije i socijalne isključenosti. Vlada Crne Gore dozvoljava ovim licima da prijave stalni boravak ukoliko imaju potrebna dokumenta, ali ih većina nema, pa su njihove šanse da dobiju stalni boravak i formalno zaposlenje ograničene.¹⁴⁵

141 Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT). 2012.

142 UNICEF. 2012. Child poverty rate four times higher in north of Montenegro than in the central part of the country. UNICEF Montenegro (Rozaje and Polje, Montenegro), June. Pristupljeno 31. maja 2013.

143 Haliti, M. and Kelly, E. 2012. Europe's Shame: Konik Camp for Roma in Montenegro. Open Society Foundation Roma Initiatives Office, 10. decembar. Pristupljeno 27. maja 2013.

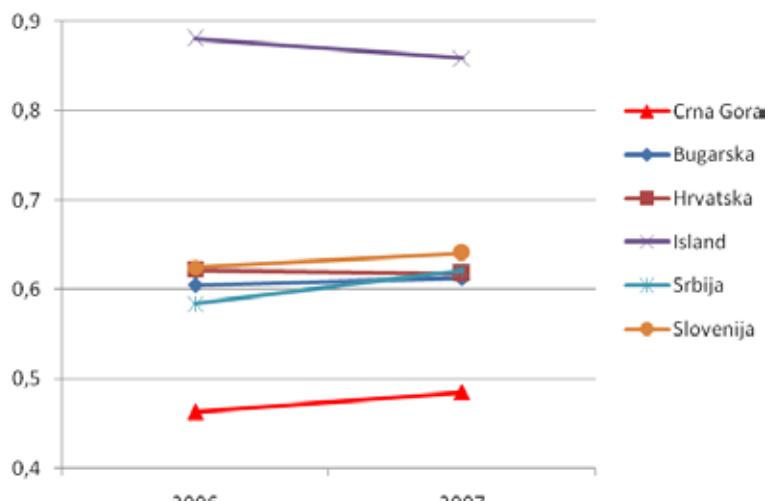
144 Minority Rights Group International. (undated). Roma Profile – World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Pristupljeno 28. maja 2013.

145 Zaštitnici građanskih prava. 2012.

Rodna ravnopravnost i status žena u Crnoj Gori je jedan od ključnih prioriteta i Vlada čini jasne napore u obezbeđivanju boljih uslova za žene u zemlji. Crna Gora je jedna od potpisnica Konvencije Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima i Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, kao i Konvencije Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Takođe, Ustav Crne Gore zabranjuje direktnu ili indirektnu diskriminaciju i garantuje rodnu ravnopravnost. Nasilje u porodici je inkorporirano u Krivični zakon kao krivični prekršaj 2002. godine, a 2010. godine Crna Gora je usvojila Zakon o sprječavanju nasilja u porodici. Nacionalna Strategija o sprječavanju nasilja u porodici usvojena je na Skupštini. Ovo se, naravno, pozitivno odražava na žene na radnom mjestu.¹⁴⁶ Izborna kvota za žene je uvedena 2011. godine kao dio izmjena i dopuna Zakona o izboru odbornika i poslanika, sa ciljem da 30% kandidata za odbornike i poslanike na izbornim listama budu žene. Međutim, ova pravila se ne sprovode budući da Zakon nije precizirao da kandidati oba pola moraju biti dovoljno visoko na izbornim listama da bi im se dodijelio mandat. Od 2011. godine, učešće žena u Parlamentu bilježi blagi rast – od 12.3 do 13.6% nakon izbora 2012. godine.¹⁴⁷

Prema Anketi o radnoj snazi iz 2007. godine, stopa nezaposlenosti po polu ukazuje da je nezaposlenost radno sposobnih žena manja u odnosu na muškarce i iznosi 11.7% u odnosu na 13.5 koliko je stopa nezaposlenosti muškaraca. Dva su moguća objašnjenja za ovakav odnos. Prvi je da je niža stopa nezaposlenosti žena posljedica niže stope aktivnosti žena budući da su mnoge zaposlene kao domaćice u sopstvenim domovima. Drugi se ogleda u činjenici da je ekonomski rast Crne Gore od sticanja nezavisnosti 2006. godine bio najizraženiji u oblastima u kojima dominiraju žene (npr. trgovina, turizam).¹⁴⁸ U 2011. godini, žene su činile 46% aktivnog stanovništva u Crnoj Gori. Međutim, većina žena je zaposlena na određeno radno vrijeme, što ih čini ranjivim u finansijskom pogledu i otežava im korišćenje prava na porodiljsko odsustvo.¹⁴⁹

Grafik 59: Mjera rodne osnaženosti

Izvor: UNDP, Human Development Report.

146 Savjet Evrope: Parlamentarna Skupština. 2013. Gender equality in the countries of the former Yugoslavia. Doc 13092, 17. januar. Pristupljeno 3. maja 2013.

147 Evropska komisija. 2011. Montenegro 2011 Progress Report. Commission Staff Working Paper. Communication for the Commission to the European Parliament and the Council (Brussels), 12. oktobar Pristupljeno 31. maja 2013.

148 Evropska komisija. 2008.

149 Savjet Evrope: Parlamentarna Skupština. 2013.

Podaci iz sekundarnog istraživanja o rodnoj ravnopravnosti u Crnoj Gori su veoma oskudni, i nisu poznate vrijednosti indeksa „nejednakosti u rodnoj ravnopravnosti“ i „ekonomski aktivnosti žena“ za zemlju.¹⁵⁰ „Mjera rodne osnaženosti“ (GEM) predstavlja složeni indeks koji mjeri rodnu nejednakost na osnovu različitih dimenzija osnaživanja. Niže vrijednosti označavaju društva sa visokim stepenom nejednakosti.

„Indeks razvoja u odnosu na pol“ mjeri prosječnu dužinu života, znanje i pristojan standard življenja, prilagođen na način da ukaže na nejednakosti između žena i muškaraca. Više vrijednosti odgovaraju boljoj situaciji u ovom pogledu. Podaci za Crnu Goru dostupni su samo za 2006. godinu kada je vrijednost indeksa iznosila 0.819. Sličnu vrijednost imala je Srbija a u tabeli ispod se vide vrijednosti Bugarske, Hrvatske, Slovenije i Islanda za istu godinu. Budući da su posljednji podaci za Crnu Goru nedostupni, teško je zaključiti da li su nove politike i zakoni imali pozitivan efekat.

GINI koeficijent	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Crna Gora	30.12	29.33	30.83	29.99	-	28.58
Bugarska	-	-	28.19	-	-	-
Hrvatska	-	-	-	33.65	-	-
Srbija	33.40	29.63	29.40	28.16	27.80	29.62
0=apsolutna jednakost, 100=apsolutna nejednakost						
Izvor: Svjetska banka, Development Research Group. Podaci se zasnivaju na onim koji su dobijeni od strane nacionalnih statističkih zavoda i nacionalnim kancelarijama Svjetske banke. ¹⁵¹						
Napomena: Podaci za Island i Sloveniju nisu dostupni.						
Indeks razvoja u odnosu na pol (Gender-related Development Index - GDI)	2004	2006	2007			
Crna Gora	-	0.819	-			
Bugarska	0.814	0.832	0.839			
Hrvatska	0.844	0.859	0.869			
Island	0.958	0.963	0.959			
Srbija	-	0.818	-			
Slovenija	0.908	0.92	0.927			
Niže vrijednosti odgovaraju društvima u kojima je nejednakost veoma izražena.						

¹⁵⁰ Indeks „nejednakosti u rodnoj ravnopravnosti“ predstavlja kompozitni indeks koji mjeri propuštenе šanse za određena dostignuća za tri dimenzije ljudskog razvoja – reproduktivno zdravlje, osnaživanje i tržište rada, a sve u zavisnosti od nejednakosti među polovima. Indeks „ekonomski aktivnosti žena“ pokazuje stopu žena preko 15 godina starosti zaposlenih u industriji, poljoprivredi ili uslužnim djelatnostima kao procenat ukupnog broja muškaraca zaposlenih u istim sektorima.

¹⁵¹ Baza podataka Svjetske banke.

¹⁵² UNDP Human Development izvještaj.

Mjera rodne osnaženosti (Gender Empowerment Measure)	2005	2006	2007
Crna Gora	-	0.463	0.485
Bugarska	0.606	0.605	0.613
Hrvatska	0.612	0.622	0.618
Island	0.862	0.881	0.859
Srbija	-	0.584	0.621
Slovenija	0.611	0.625	0.641
Što je vrijednost niža, društvo više trpi zbog postojanja nejednakosti.			

4.4. Adekvatna socijalna zaštita

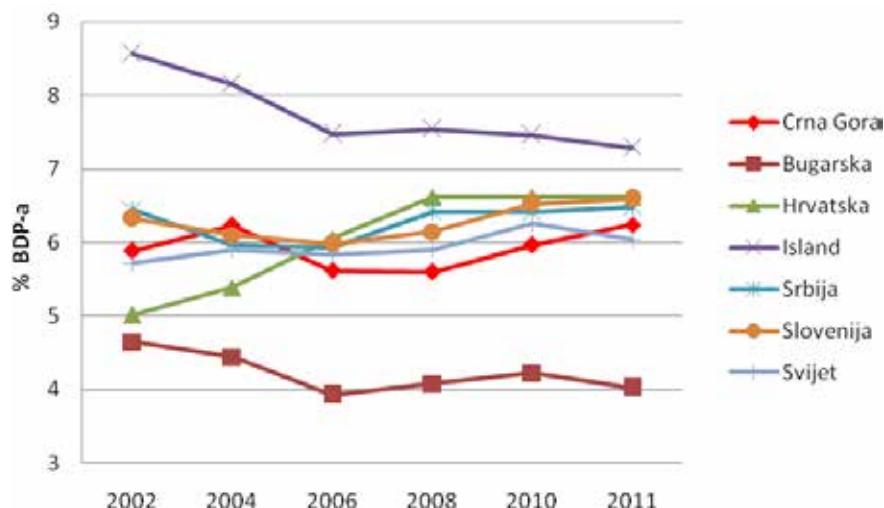
Omogućiti građanima pristup ključnim uslugama, poput kvalitetne zdravstvene zaštite, naknade po osnovu nezaposlenosti, zaštiti u vrijeme porodiljskog odsustva, i osnovnom penzionom osiguranju, je ključ povećane produktivnosti. Zaštita zdravlja i sigurnosti na radnom mjestu takođe je vitalna za održivi razvoj preduzeća i povećanje produktivnosti. Generalno posmatrano, Crna Gora nudi široku pokrivenost socijalnom zaštitom. Zdravstvene ustanove su generalno dostupne, ali su često ograničene u pogledu servisa koje nude.¹⁵³ Roditeljsko odsustvo traje do 365 dana od dana rođenja djeteta. Zaposlena žena može započeti svoje porodiljsko odsustvo 45 dana prije odnosno najkasnije 28 dana prije porođaja. Zaposlena na porodiljskom odsustvu ima pravo na naknadu u visini pune zarade. Nedavno usvojeni Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti (za razliku od starog) uvodi određena ograničenja u pogledu refundacije naknade zarada koja se isplaćuje poslodavcima po osnovu porodiljskog, odnosno roditeljskog odsustva zaposlenih. Zakonom je, između ostalog, propisano da ukoliko je zaposleni(a) prije ostvarivanja ovog prava bio u radnom odnosu najmanje 12 mjeseci neprekidno, poslodavac ima pravo na refundaciju u visini do dvije prosječne zarade na nivou Crne Gore u prethodnoj godini. U slučajevima kada je taj radni odnos manji od 12 mjeseci, poslodavcu se refundira iznos do jedne prosječne zarade. Reforma je neophodna kako bi se osiguralo da korišćenje socijalne zaštite ne smanjuje aktivnosti radne snage i ne dovodi do situacije da se korisnici zapošljavaju u sivoj zoni.

Najveći izazovi za sistem socijalne zaštite su:

- Socijalna davanja usaglašena sa zahtjevima socijalne zaštite;
- Transparentnost i monitoring sistema;
- Decentralizacija Centra za socijalni rad u smislu finansiranja i obezbjedenja socijalne zaštite; i
- Bolji administrativni kapaciteti relevantnih institucija.¹⁵⁴

¹⁵³ United States Department of State. 2012b.

¹⁵⁴ Isto.

Grafik 60: Javna potrošnja u zdravstvu

Izvor: Svjetska banka

Podaci sekundarnog israživanja o socijalnoj zaštiti u Crnoj Gori su prilično oskudni. Jedini dostupni podatak za zemlju je „Javna potrošnja na zdravstvo“. Ako posmatramo period 2002-2011., primjetan je pozitivan trend: u odnosu na 2002. godinu kada je iznosila 5% budžeta, javna potrošnja u zdravstvu u 2011. godini činila je 6.2% budžeta, premašujući svjetski prosjek od 6% koliko je iznosio u 2011. godini. Međutim, u odnosu na uporedne zemlje, jedino Bugarska bilježi lošiji rezultat u ovom pogledu.

Kada je u pitanju socijalna zaštita u Crnoj Gori, glavni problem predstavlja njena povezanost sa produktivnošću na tržištu rada, budući da uzrokuje povećanu privrednu aktivnost u neformalnom sektoru. Sistem socijalne pomoći je takav da negativno utiče na produktivnost radne snage, što je, kao što je već pomenuto, vodeći faktor koji ometa ekonomsku aktivnost u zemlji.¹⁵⁵ Posebno su izražene negativne posljedice vezane za nisku stopu aktivnosti, rast neformalne ekonomije i dugoročnu nezaposlenost. Iako sistem pruža ekstenzivnu pokrivenost za korisnike, dizajniran je na način da promoviše sivu ekonomiju, koja je već u značajnoj mjeri velika u Crnoj Gori. Skoro 22.6% od ukupnog broja zaposlenih radilo je u neformalnom sektoru ili su bili neformalno zaposleni u registrovanim preduzećima u 2007. godini, dok su doprinosi za socijalno osiguranje za 17.5% formalno zaposlenih uplaćivani samo za iznos polovine njihove realne zarade. Sprovedeno je više reformi tokom proteklih nekoliko godina usmjerenih na sistem socijalnog staranja kako bi se stvorili podsticaji za povećanje formalnog zapošljavanja. Međutim, još uvijek je za mnoge u Crnoj Gori finansijski isplativije da ostanu u zoni sive ekonomije tj. da ne prijavljuju svoja primanja, kako bi nastavili da primaju socijalnu pomoć od strane države.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Svjetski ekonomski forum. 2012.

¹⁵⁶ Institut za strateške studije i prognoze. 2012. Labour Supply Effect of Social Security Transfers. Slovak Balkan Public Policy Fund; Pontis Foundation (Montenegro), jul. Pristupljeno 31. maja 2013.

Ključni indikatori

Javna potrošnja u zdravstvu (Public Expenditure on Health, % BDP-a)		2002	2004	2006	2008	2010	2011
Javna potrošnja u zdravstvu čini procenat bruto domaćeg proizvoda (BDP) koji se izdvaja na zdravstvo, a čini je tekuća i kapitalna potrošnja državnog (centralnog i lokalnih) budžeta, eksterne pozajmice i grantovi (uključujući donacije međunarodnih agencija i nevladinih organizacija) i izdvajanja iz fondova za obavezno socijalno i zdravstveno osiguranje.	Crna Gora	5.9	6.2	5.6	5.6	6.0	6.2
Izvor: Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) WHOSIS133, Indikatori svjetskog razvoja CD-ROM i Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka UNDP-a. ¹⁵⁸	Bugarska	4.6	4.4	3.9	4.1	4.2	4.0
	Hrvatska	5.0	5.4	6.1	6.6	6.6	6.6
	Island	8.6	8.2	7.5	7.5	7.5	7.3
	Srbija	6.4	6.0	5.9	6.4	6.4	6.5
	Slovenija	6.3	6.1	6.0	6.1	6.5	6.6
	Svijet	5.7	5.9	5.8	5.9	6.3	6.0
	% BDP-a						

5. Ekološki elementi

KLJUČNI REZULTATI:

Kreiranje regulatornog okvira za održivi razvoj u Crnoj Gori umnogome je posljedica progresivnog procesa harmonizacije crnogorskog zakonodavstva za pravnom tekvinom EU u sklopu pristupnih aktivnosti. Međutim, ekonomski razvoj u zemljama Zapadnog Balkana sadrži niz manjkavosti u oblasti životne sredine u pogledu korišćenja resursa, tretmana otpada i biodiverziteta. Pravni okvir je u velikoj mjeri usaglašen sa zakonodavstvom EU, premda i dalje postoji problem nepotpune implementacije regulative. Kao jedan od problema, veliki broj izvještaja navodi nelegalno i neplansko korišćenje zemljišta. Uticaj saobraćaja na životnu sredinu je još jedno otvoreno pitanje, iako Vlada preuzima aktivne mјere u cilju izbjegavanja kontradiktornih efekata u dostizanju ciljeva koji se odnose na razvoj saobraćajne infrastrukture i održivosti životne sredine.

- Unaprjeđenje regulatornog okvira za održivi razvoj u Crnoj Gori umnogome je posljedica procesa harmonizacije crnogorskog zakonodavstva za pravnom tekvinom EU u sklopu pristupnih aktivnosti.
- Ekonomski razvoj u zemljama Zapadnog Balkana sadrži niz manjkavosti u oblasti životne sredine u pogledu korišćenja resursa, tretmana otpada i biodiverziteta.
- Uticaj saobraćaja na životnu sredinu je ključni problem. Jedan od dva cilja koji se odnose na saobraćaj u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja iz 2007. godine jeste puna integracija ekoloških zahtjeva u razvoj infrastrukturnih projekata.
- Nelegalno korišćenje zemljišta i prirodnih resursa dovelo je do ozbiljnih ekoloških problema, pogotovo što su pojedini djelovi zemlje prepoznati kao goruće teme u pogledu biodiverziteta, što implicira rizik nestanka rijetkih vrsta u nezaštićenim područjima.
- Pretjerana potrošnja vode je još jedno od pitanja koje zahtijeva hitno rješavanje, a uglavnom je uzrokovan gubicima u vodovodnom distributivnom sistemu.
- Veliki dio teritorije Crne Gore se nalazi pod šumom, pa je nivo emisije ugljen-dioksida (CO₂) relativno nizak.

¹⁵⁷ Institut za strateške studije i prognoze. 2012. Labour Supply Effect of Social Security Transfers. Slovak Balkan Public Policy Fund; Pontis Foundation (Montenegro), jul. Pristupljeno 31. maja 2013.

¹⁵⁸ Baza podataka Svjetske banke.

5.1. Odgovorno upravljanje životnom sredinom

U odsustvu odgovarajuće regulative i podsticaja, dešavanja na tržištu mogu imati neželjene ishode u oblasti životne sredine. Održivi razvoj preduzeća i zaštita životne sredine zahtijevaju da proizvodnja i potrošnja budu zasnovane na principima održivosti. Stoga Crna Gora nastoji da politike zaštite životne sredine ugraditi u nacionalne planove ekonomskog razvoja.¹⁵⁹

Uticaj saobraćaja na životnu sredinu jedan je od problema koji Vlada priznaje i radi na njegovom rješavanju. Jedan od dva cilja koji se odnose na saobraćaj u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja iz 2007. godine jeste puna integracija ekoloških zahtjeva u razvoj infrastrukturnih projekata i saobraćajne regulative, smanjena zagadenost vazduha i povećana sigurnost saobraćaja.¹⁶⁰ Nelegalno korišćenje zemljišta i prirodnih resursa dovelo je do ozbiljnih ekoloških problema, pogotovo što su pojedini djelovi zemlje prepoznati kao goruće teme u dijelu biodiverziteta, pa se u opasnost dovode rijetke životinjske i biljne vrste u nezaštićenim područjima. Pretjerana potrošnja vode je još jedno od pitanja koje zahtijeva hitno rješavanje. Iako 90% stanovništva ima pristup vodi za piće, gubici u vodovodnom sistemu vode ka pretjeranoj potrošnji, koja ima negativan uticaj na okolinu.¹⁶¹

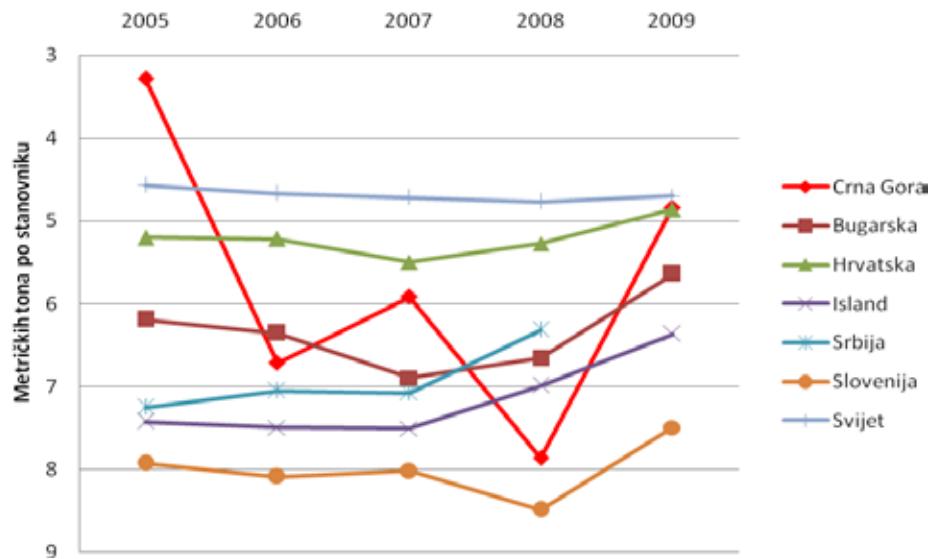
„Indeks ekološke održivosti“ prikazuje sposobnost zemlje da zaštiti životnu sredinu u narednih nekoliko decenija. Više vrijednosti indeksa odgovaraju boljem učinku zemlje u tom smislu. U 2005. godini, indeks za Crnu Goru iznosio je 47.3 i isti je kao za Srbiju, ali je niži od indeksa uporednih zemalja za taj vremenski period. Što se tiče „Ukupnog ekološkog otiska“ gdje niže vrijednosti odgovaraju boljem učinku, Crna Gora bilježi rezultat od 2.61 u 2005. godini – ujedno i jedinoj za koju postoje podaci za Crnu Goru. Srbija bilježi istu vrijednost, koja je neznatno niža od svjetskog prosjeka za tu godinu. Sve uporedne zemlje imaju lošiji učinak u 2005. godini. Podaci za Crnu Goru u okviru „Indeksa uspješnosti zaštite životne sredine“ nisu dostupni.¹⁶²

159 Evropska Agencija za životnu sredinu. 2010. How will the Western Balkans shape its environmental future?. EEA News, 12. maj. Pristupljeno 3. maja 2013.

160 Vlada Crne Gore. 2007.

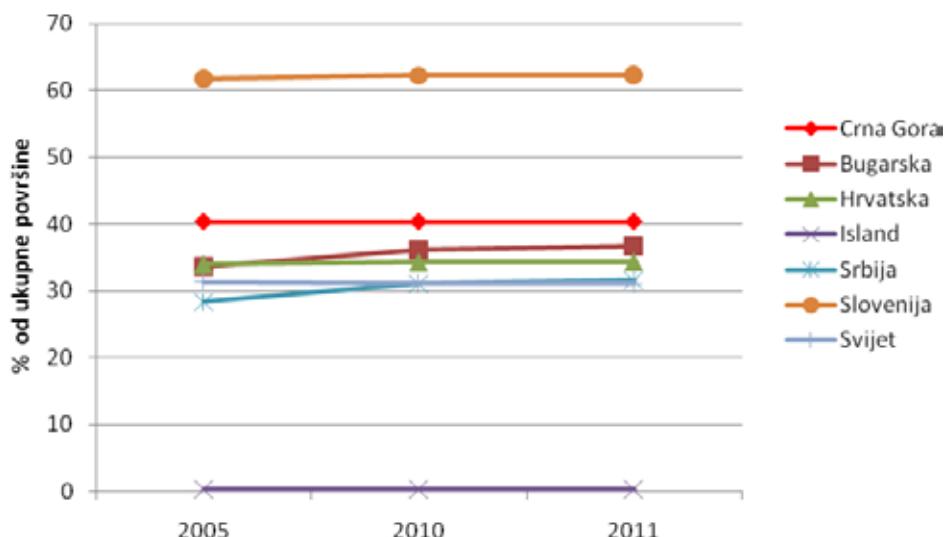
161 Ekomska komisija za Evropu. 2007. Environmental Performance Reviews – Republic of Montenegro. United Nations (New York and Geneva). Pristupljeno 4. maja 2013.

162 „Indeks uspješnosti zaštite životne sredine“ rangira 149 država prema 25 indikatora koji se prate u okviru šest kategorija: ekološko zdravlje, zagadenost vazduha, vodni resursi, biodiverzitet i stanište, produktivni prirodni resursi i klimatske promjene. Ovaj indeks identificira široko prihvaćene ciljeve u dijelu uspješnosti zaštite životne sredine i mjeri koliko se država približila ostvarenju tih ciljeva.

Grafik 61: Emisija ugljen-dioksida (CO₂)

Izvor: Carbon Dioxide Information Analysis Center, Environmental Sciences Division, Oak Ridge National Laboratory, Tennessee, United States (World Development Indicators Online).

Emisija ugljen-dioksida (CO₂) u metričkim tonama po glavi stanovnika ukazuje na povećani nivo emisije u Crnoj Gori u periodu od 2005-2008., ali je u 2009. godini zabilježen veliki pozitivan pomak u odnosu na prethodnu godinu. Od 6 uporednih zemalja, Crna Gora ima registrovanu najnižu emisiju ugljen-dioksida u 2009. godini, koja je samo neznatno viša u odnosu na svjetski prosjek.

Grafik 62: Teritorija pod šumom

Izvor: online indikatori Svjetke banke

Sa izuzetkom Slovenije, Crna Gora je zemlja koja ima najveći procenat teritorije pod šumom od svih uporednih zemalja i to kontinuirano u periodu 2005-2011. Iako u kombinaciji sa niskom emisijom ugljen-dioksida ovo odražava idealne ekološke uslove, više je posljedica nerazvijene industrije nego dobro primjenjenih politika zaštite životne sredine.

Ključni indikatori

Indeks ekološke održivosti (Environmental Sustainability Index -ESI)		2001	2002	2005
Indeks ekološke održivosti (ESI) prikazuje sposobnost zemlje da zaštiti životnu sredinu u narednih nekoliko decenija. Sastoji se od 21 indikatora koji obuhvataju 76 setova podataka o prirodnim resursima, prošlim i sadašnjim nivoima zagađenosti, ekološkom upravljanju i kapacitetu društva da unapriredi svoj odnos prema životnoj sredini.	Crna Gora	-	-	47.3
	Bugarska	47.4	49.3	50.0
	Hrvatska	54.1	62.5	59.5
	Island	67.3	63.9	70.8
	Srbija	-	-	47.3
	Slovenija	59.9	58.8	57.5

Što je veći ESI, država je bolje pozicionirana i sposobna da održi željene ekološke uslove u budućnosti

Izvor: Yale University's Center for Environmental Law and Policy in collaboration with Columbia University's Center for International Earth Science Information Network (CIESIN), and the World Economic Forum¹⁶³

Ukupan ekološki otisak (Total Ecological Footprint - EFP) (hektari po glavi stanovnika)	2005	2006	2007	
Eколоški otisak (hektari po glavi stanovnika) mjeri količinu biološki produktivnog zemljišta i morsku površinu koja je potrebna pojedincu, regionu, cijelom čovječanstvu ili ljudskoj aktivnosti da bi proizveli resurse koje troše, apsorbuju otpad koji proizvode, u odnosu na to koliko je zemlje ili morske površine dostupno.	Crna Gora	2.61	-	-
	Bugarska	2.71	3.25	4.07
	Hrvatska	3.20	3.34	3.75
	Srbija	2.61	-	-
	Slovenija	4.46	3.89	5.3
	Svijet	2.66	2.70	2.70
Napomena: Podaci za Island nisu dostupni.	Niže vrijednosti=bolji učinak. Ocijenjeno je da je ukupan ekološki otisak čovječanstva za 2005.godinu 1.3 puta veći od planete Zemlje. Drugim riječima, čovječanstvo koristi ekološke resurse 1.3 puta brže nego što Zemlja može da ih obnovi.			

Drugi korisni indikatori

Emisija ugljen-dioksida CO2 (metričke tone po glavi stanovnika)	2005	2006	2007	2008	2009
Emisija ugljen-dioksida označava njegovo oslobađanje sagorijevanjem fosilnih goriva i proizvodnje cementa. Uključuje ugljen-dioksid koji je proizведен potrošnjom čvrstih i tečnih goriva, gasa i eksplozije gasa.	Crna Gora	3.28	6.72	5.92	7.87
	Bugarska	6.19	6.36	6.89	6.66
	Hrvatska	5.20	5.22	5.50	5.27
	Island	7.43	7.50	7.51	6.99
	Srbija	-	7.25	7.05	7.08
	Slovenija	7.93	8.09	8.02	8.49
	Svijet	4.57	4.67	4.72	4.77
Emisija CO ₂ u metričkim tonama po glavi stanovnika					

163 Univerzitet Jejl, Environmental Sustainability Index.

164 Global Footprint Network.

165 Baza podataka Svjetske banke.

Teritorija pod šumom		2005	2010	2011
Šume označavaju dio zemljišta pod prirodnim ili zasađenim stablima drveća od najmanje 5 metara u prvobitnom položaju, bez obzira na njegovu plodnost i isključuje drveće koje je produkt poljoprivredne proizvodnje (npr. na plantažama voća i u agrošumarskim sistemima), kao i drveće u gradskim parkovima i baštama.	Crna Gora	40.37	40.37	40.37
	Bugarska	33.61	36.17	36.68
	Hrvatska	34.01	34.31	34.37
	Island	0.25	0.30	0.31
	Srbija	28.31	31.02	31.56
	Slovenija	61.72	62.21	62.31
	Svijet	31.24	31.03	31.02
Procenat zemlje pod šumom.				

6. Procjena rezultata i predlog mjera

Naredna tabela daje pregled najvažnijih prepreka identifikovanih u okviru svakog stuba, aktivnosti koje je potrebno preuzeti kako bi se iste savladale i glavne aktere nadležne za njihovu implementaciju. Ovaj izvještaj čini solidnu osnovu za dalji rad na razvoju Strateškog političkog okvira – strateškog dokumenta UPCG koji će sumirati 5 najvećih biznis barijera i ponuditi predloge za način njihovog eliminisanja. Štaviše, a budući da nudi detaljnu analizu mnogobrojnih biznis barijera, izvještaj će omogućiti Uniji poslodavaca Crne Gore da razvije relevantna dokumenta u brojnim oblastima koje su važne za njeno članstvo i širu poslovnu zajednicu.

166 Isto.

Uslov/stub	Željeni rezultati	Konkretnе mjere	Glavni akteri
Dobro upravljanje	Efikasno i transparentno korišćenje javnih sredstava i aktivna i odgovarajuća implementacija politika i zakona; smanjen stepen percepcije korupcije	<ul style="list-style-type: none"> - Jačati institucionalne kapacitete za borbu protiv mita i korupcije; - Unaprijediti sistem elektronskog podnošenja dokumenata; - Povećati efikasnost javne administracije kroz dobar menadžment, bolju organizaciju i veći stepen odgovornosti; - Povećati kontrolu i monitoring nad korišćenjem javnih sredstava od strane državnih i lokalnih organa kroz internu kontrolu i konsultacije sa korisnicima javnih usluga; - Povećati transparentnost procesa javnih nabavki u svim fazama, kao i pojednostavljenje uslova za učešće u javnim nabavkama; - Informisati javnost o koruptivnim aferama i osobama uključenim u iste. 	Ministarstvo finansijsa, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo za informaciono društvo, lokalne samouprave, Zajednica opština, UPCG
Obrazovanje, obuka i cjeloživotno učenje	Sistem obrazovanja je usaglašen sa potrebama preduzeća; povećan značaj razvoja ljudskih resursa	<ul style="list-style-type: none"> - Zastupati i promovisati saradnju između preduzeća i provajdera obrazovanja i obratno; - Insistirati na kurikulumu zasnovanom na konceptu „učenja kroz rad“. Zalagati se za povećan broj časova praktične nastave u okviru obrazovnih programa srednjih stručnih škola i za obaveznu praktičnu obuku na nivou visokog obrazovanja (stručno osposobljavanje, pripravnički rad itd.); - Zalagati se za proaktivno učešće poslodavaca u planiranju obrazovanja i kreiranju obrazovnih programa; - Jačati kapacitete preduzeća i njihovu svijest o značaju razvoja ljudskih resursa; - Raditi na promociji veza između biznisa i obrazovanja u oblastima istraživanja i inovacija; - Graditi kapacitete sektorskih komisija kako bi postale vodeći akteri u analizi trendova na tržištu rada, identifikaciji i predviđanju budućih potreba za vještinama. 	Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo nauke, Centar za stručno obrazovanje, UPCG, preduzeća, škole i univerziteti, i tripartitna tijela koja okupljaju sve pomenute aktere

Stvaranje podsticajnog pravnog i regulatornog okvira	Smanjeni troškovi poslovanja, ubrzanje i pojednostavljenje procedura; viši stepen pravne sigurnosti i predvidljivosti kako za preduzeća tako i za građane	<ul style="list-style-type: none">- Nastaviti sa reformom radnog zakonodavstva;- Smanjiti broj procedura (licenci, odobrenja) / implementirati „jednošalterski sistem“;- Uvesti pravilo usvajanja podzakonskih akata nakon usvajanja zakona;- Učiniti da stranke ne dostavljaju dokumenta koja su već u posjedu državnih i lokalnih organa (regulisano Zakonom o upravnom postupku, ali se i dalje ne primjenjuje);- Smanjiti troškove po osnovu isplate zarada, i onih koji proističu iz dobijanja različitih dozvola i licenci;- U procesima javnih nabavki ukinuti plaćanje nadoknade u slučaju žalbe;- U potpunosti implementirati sistem elektronske uprave;- Usvojiti zakon o rokovima za izmirivanje novčanih obaveza- Uvesti ujednačen model naplate lokalnih prihoda (tkz. princip dobijanja prethodne saglasnosti Vlade na odluke lokalne samouprave i/ili nivo lokalnih prihoda regulasti Zakonom);- Promijeniti koncepciju kaznene politike i kreirati ga tako da odgovara ekonomskoj moći preduzeća i nivou prekršaja.	Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo finansija, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo za informaciono društvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Savjet za unapređenje poslovнog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, lokalne samouprave, UPCG
Pristup finansijskim sredstvima	Povoljnije kreditne linije za MSP sa smanjenim kolateralom	<ul style="list-style-type: none">- Kreirati stimulativnu kreditnu politiku, u vidu povoljnijih uslova za dobijanje kredita, raznovrsnijeg i prihvatljivijeg kolateralala i mogućnosti reprogramiranja postojećih kredita bez izmjena uslova pod kojima je kredit prvobitno odoren;- Kreirati posebne kreditne linije, uskladene sa individualnim potrebama MSP (usmjerenje npr. na izvozno i proizvodno orijentisana preduzeća, preduzeća koja žele da implementiraju projekte energetske efikasnosti, inovativna preduzeća itd.)- Promovisati upotrebu alternativnih izvora finansiranja kroz organizaciju seminara za preduzeća i bolju diseminaciju informacija od strane institucija; pojačati kapacitete svih aktera kako bi se bolje koristila ova sredstva (organizovanjem seminara o pisanju projekata itd.)	Ministarstvo finansija, Centralna banka, Ministarstvo ekonomije, komercijalne banke, UPCG, Udruženje banaka, Američka privredna komora u CG, Direkcija za razvoj MSP

Fer konkurenca	Smanjenje neformalne ekonomске aktivnosti i ukidanje monopolja	<ul style="list-style-type: none">- Intenzivirati aktivnosti usmjerenе na neformalne ekonomске aktivnosti i podsticati registraciju neregistrovanih (neformalnih) preduzeća smanjenjem poreskih opterećenja na zarade, obezbeđivanjem fleksibilnijeg radnog zakonodavstva, smanjenjem i pojednostavljenjem procedura potrebnih za sprovođenje poslovnih aktivnosti; jačati kapacitete institucija za borbu protiv sive ekonomije;- Kreirati politike i sprovoditi aktivnosti usmjerenе na eliminisanje monopolističke prakse u pojedinim sektorima;- Intenzivirati javnu kampanju o negativnim posljedicama sive ekonomije;- Podsticati preduzetništvo i samozapošljavanje kroz odgovarajuće šeme mikro kreditiranja.	Ministarstvo finansija, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, UPCG, Direkcija za razvoj MSP, Poreska uprava, inspekcije
Trgovina i održive ekonomiske integracije	Poboljšan proces sertifikacije i standardizacije, ubrzan proces dobijanja neophodnih dozvola za izvoz	<ul style="list-style-type: none">- Smanjiti broj dokumenata potrebnih za izvoz određene robe i smanjiti vrijeme potrebno za njihovo dobijanje;- Uvesti sistem elektronskog podnošenja dokumenata u svim fazama i na svim nivoima poslovanja preduzeća;- Jačati finansijsku podršku proizvodnim i izvozno orijentisanim preduzećima kroz povoljnije kredite;- Poboljšati postojeću infrastrukturu za bolji i jednostavniji prevoz roba;- Raditi na povezivanju preduzeća i širenju tržišta kroz plasiranje adekvatnih informacija o tržišnim trendovima i mogućnostima.	Ministarstvo ekonomije, UPCG, Direkcija za razvoj MSP, Institut za standardizaciju, Akreditaciono tijelo CG

Bibliografija

Berenschot. 2013. Thematic Evaluation of Rule of Law, Judicial Reform and Fight against Corruption and Organised Crime in the Western Balkans – Lot 3. European Union; Bereschot, February. Accessed 30 May 2013.

Bilbao-Osorio, B; Dutta, S.; and Lanvin, B. (ed.). 2013. The Global Information Technology Report 2013. World Economic Forum; The Business School for the World (INSEAD). Accessed 24 May 2013.

BDK Attorneys at Law. 2012. Montenegro: Competition. BDK Newsletter, No. 6/2012. Accessed 24 May 2013.

Civil Rights Defenders. 2012. Human Rights in Montenegro. Country Reports, October. Accessed 27 May 2013.

Council of Europe: Parliamentary Assembly. 2013. Gender equality in the countries of the former Yugoslavia. Doc 13092, 17 January. Accessed 3 May 2013.

Economic Commission for Europe. 2007. Environmental Performance Reviews – Republic of Montenegro. United Nations (New York and Geneva). Accessed 4 May 2013.

European Forum for Democracy and Solidarity. 2013. Montenegro – Country updates. Labour Party through Westminster Foundation for democracy; Party for European Socialists. Accessed 27 May 2013.

Eurofound. 2012. Montenegro: Industrial relations profile. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Accessed 27 May 2013.

European Bank for Reconstruction and Development. 2011. Business Advisory Services – Montenegro. European Union; EBRD, June. Accessed 28 May 2013.

European Bank for Reconstruction and Development. 2010. Strategy for Montenegro 2010 2013. Accessed 24 May 2013.

European Commission. 2013. National Development Plan of Montenegro Presented. Delegation of the European Union to Montenegro (Podgorica), 27 February. Accessed 31 May 2013.

European Commission. 2012. Montenegro 2012 Progress Report. Commission Staff Working Document. Brussels, 10.10.2012, SWD(2012) 331 final. Accessed 3 May 2013.

European Commission. 2011. Montenegro 2011 Progress Report. Commission Staff Working Paper. Communication for the Commission to the European Parliament and the Council (Brussels), 12 October. Accessed 31 May 2013.

European Commission. 2008. Social Protection and Social Inclusion in Montenegro. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities – European Commission, June. Accessed 4 May 2013.

European Environmental Agency. 2010. How will the Western Balkans shape its environmental future?. EEA News, 12 May. Accessed 3 May 2013.

European Investment Fund. (undated). Western Balkans Enterprise Development & Innovation Facility (WB EDIF) – What We Do. Accessed 3 May 2013.

European Union. 2013a. Memorandum of Understanding Between EC and Montenegro on Lifelong Learning Programme. Delegation of the European Union to Montenegro, 24 May. Accessed 29 May 2013.

European Union. 2013b. Montenegro: With R. Krivokapic about challenges on the road to accession. Delegation of the European Union to Montenegro, 15 May. Accessed on 17 May 2013.

Freedom House. 2012. Montenegro - Nations in Transit 2012. Accessed 3 May 2013.

Government of Montenegro. 2011. Strategy for Development of Small and Medium Sized Enterprises 2011-15. Montenegro Directorate for Development of Small and Medium Sized Enterprises (Podgorica), January.

Government of Montenegro. 2007. National Strategy of Sustainable Development of Montenegro. Montenegro Minisrty of Tourism and Environment Protection; UNDP; UNEP; Government of Italy Ministry of Environment, Land and Sea. Accessed 25 May 2013.

Haliti, M. and Kelly, E. 2012. Europe's Shame: Konik Camp for Roma in Montenegro. Open Society Foundation Roma Initiatives Office, 10 December. Accessed 27 May 2013.

Human Rights Action Montenegro. 2013. The Role of the State Prosecutor in the Affair "Audio Recording". 11 March. Accessed on 27 May 2013.

ILO. (undated). Ratifications for Montenegro. NORMLEX – Information System on International Labour Standards. Accessed 24 May 2013.

IMF. 2012. Montenegro Article IV Consultation. IMF Country Report No. 12/122, May. Accessed 2 May 2013.

Institute for Strategic Studies and Prognoses. 2012. Labour Supply Effect of Social Security Transfers. Slovak Balkan Public Policy Fund; Pontis Foundation (Montenegro), July. Accessed 31 May 2013.

International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA). 2013. Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People – 2013: Montenegro. ILGA, May. Accessed 31 May 2013.

Milosevic, M. 2012. The Montenegrin Political Landscape: The end of political stability?. ELIAMEP Briefing Notes 27/2012, July.

Ministry for Information Society. 2009. Strategy for Information Society Development in Montenegro from 2009 to 2013. Government of Montenegro. Accessed 24 May 2013.

Ministry of Sustainable Development and Tourism. (undated). Montenegro Investment Opportunities Guide. White letter. Government of Montenegro. Accessed 2 May 2013.

Minority Rights Group International. (undated). Roma Profile – World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Accessed 28 May 2013.

Montenegro Statistical Office (MONSTAT). 2012. Poverty Analysis in Montenegro in 2011. MONSTAT; World Bank; Ministry of Health, Labor and Social Welfare (Podgorica), December. Accessed 31 May 2013.

OECD. 2012. SME Policy Index Western Balkans and Turkey. OECD, European Commission, ETF, European Bank. Accessed 2 May 2013.

Office of the High Commissioner for Human Rights. 2013. Universal Periodic Review – Media Brief: Montenegro. OHCHR, 28 January. Accessed 31 May 2013.

Radovic, M.; Zugic, R.; and Milovic, N. 2013. Economic Institutions and Competitiveness of Economy with Emphasis on Montenegro. Montenegrin Journal of Economics, vol. 9 no. 1.

Rojec, M.; Vasileva-Markovska, V. H.; Durovic, N.; Komar, M. 2010. Competitiveness of Montenegrin Economy. Ministry of Finance of Montenegro, December. Accessed 25 May 2013.

Soury, Marion. 2011. Montenegro Since Independence: Achievement and challenges. London Redaction, 10 May. Accessed 27 May 2013.

UNICEF. 2012. Child poverty rate four times higher in north of Montenegro than in the central part of the country. UNICEF Montenegro (Rozaje and Polje, Montenegro), June. Accessed 31 May 2013.

Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG). 2011. Prilog unapređenju i razvoju privrede Crne Gore, *Unija poslodavaca Crne Gore, Jul.*

United States Department of State. 2013. Investment Climate Statement – Montenegro. Bureau of Economic and Business Affairs, April. Accessed 27 May 2013.

United States Department of State. 2012a. Trafficking in Persons Report – Montenegro. 19 June. Accessed 31 May 2013.

United States Department of State. 2012b. Doing Business in Montenegro. Accessed 27 May 2013.

World Bank. 2013. Doing Business Report – Economy profile: Montenegro. World Bank and IFC. Accessed 27 May 2013.

World Economic Forum. 2012. Global Competitiveness Report 2012-2013. WEF (Geneva, Switzerland).

